

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของ
กับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

พระวิเทศา วรคุณโณ (สุพรรณห่า)

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของก

620100068465

หอสมุดส่วนกลาง

อ
370.9
ว582ก
2560

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชา พุทธศาสนานวศิลป์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2560

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ
และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

พระวิทยา วรวัฒนโน (สุพรรณคำ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ
และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

พระวิทยา วรวัฒนโน (สุวรรณคำ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

A COMPARATIVE STUDY ON EDUCATIONAL PHILOSOPHIES
PERTAINING TO KRISHNAMURATI AND
PHRADHAMMAKOSACARAYA (BUDDHADASA BHIKKHU)

PHRA WITTAYA VARAVASDHANO (SUWANAKAM)

A THESIS PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2560 (2017)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรม
โกศอาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)
ชื่อนักศึกษา : พระวิทยา วรวุฒฺชโน (สุวรรณด้า)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระไกล่รุ่ง ปณณาวชิโร, ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูวีรธรรมาภินันท์, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

.....
(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฺโฒ, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
(พระราชปริยัติวิมล, ดร.)

ประธานกรรมการ

.....
(พระไกล่รุ่ง ปณณาวชิโร, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษา

.....
(พระครูวีรธรรมาภินันท์, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

.....
(ผศ.ดร.บุญร่วม คำเมืองแสน)

กรรมการ

.....
(ดร.วิเชียร แสนมี)

กรรมการ

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A Comparative Study on Educational Philosophies Pertaining to
Krishnamurati and Phradhammakosacaraya (Buddhadasa Bhikkhu)
Student's Name : Phra Wittaya Warawattano (Suwannakam)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phra Klairung Panyawachiro, Dr.
Co-Advisor : Phrakhruveeradhammaphinan, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University
in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nāṇavuddho
..... Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nāṇavuddho, Asst.Prof.Dr.)

Thesis Committee

P. P. Wimon
..... Chairman
(Phrarachapariyattivimol, Dr.)

P. Klairung
..... Advisor
(Phra Klairung Panyawachiro, Dr.)

Ph
..... Co-Advisor
(Phrakhruveeradhammaphinan, Dr.)

zul
..... Member
(Asst.Prof.Dr.Boonruam Khammuangsaen)

W. Sanmee
..... Member
(Dr.Wichian Sanmee)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)
ชื่อนักศึกษา	: พระวิทยา วรวัฒนโธ (สุวรรณคำ)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระไกรล้ง ปญญาวิชโร, ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระครูวิธานธรรมาภินันท์, ดร.
ปีการศึกษา	: ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) และเพื่อศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีอิทธิพลต่อสังคม

จากการศึกษาวิจัยพบว่าปรัชญาการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้น ในด้านความหมายการศึกษานั้นมีประเด็นที่เหมือนกันคือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุด ให้พบกับอภิสราภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความสามารถที่จะรู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ การศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ชีวิตทั้งหมดให้เกิดความเป็นเอกภาพ ในด้านจุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าการศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันซึ่งทั้งสองท่านมีแนวคิดที่เหมือนกันในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่าง ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่อันเป็นสิ่งที่ท่านทั้งสองมองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริงปรัชญาการศึกษาของทั้งสองชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาปัจจุบันว่าเป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ ในแนวคิดของท่านทั้งสองต้องการให้การศึกษาที่พัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันที่สุดของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเองสามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและ

สรรพสิ่งประกอบด้วยสติปัญญาจึงมีความอิสระอย่างแท้จริง แม้ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็มีประเด็นที่คล้ายกันที่ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญามีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้

จุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านทั้งสองที่สอดคล้องกัน คือเน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่การศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านทั้งสองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง และส่วนที่ต่างกันคือการศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีวิธีการที่แตกต่างกัน โดยที่ทฤษฎีมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูล ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นมีวิธีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่าโยนิโสมนสิการ ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแนบคาย มีการคิดถุควิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

Thesis Title : A comparative study on educational philosophies
 pertaining to Krisanamurati and Phradhammakosacaraya
 (Buddhadasa Bhikkhu)

Student's Name : Phra Wittata Varavasdhano (Suvannakham)

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Phraklairung Panyawachiro, (Dr.)

Co-Advisor : Phrakruveeradhammapinanta, (Dr.)

Academic Year : B.E. 2560 (2017)

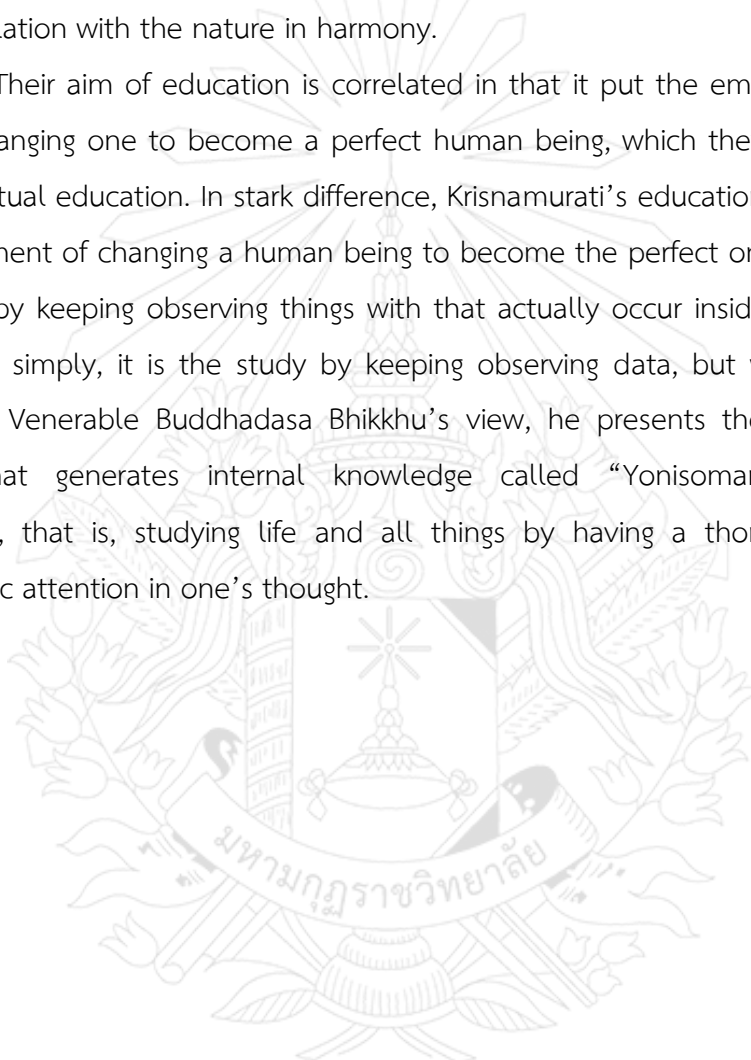
ABSTRACT

The purposes of the thesis were: 1) to study conceptsthe educational philosophies pertaining to Krisanamurati, 2) to study conceptsthe educational philosophies pertaining to Phradhammakosacaraya (Buddhadasa Bhikkhu)pursue, 3) to compare study on educational philosophies pertaining to Krisanamurati and Phradhammakosacaraya (Buddhadasa Bhikkhu).

The research yields the underlying results: Meaning of education in their educational philosophies has the same issue in that education is developing one's life for the highest goal, having one's life experience both internal and external freedom to become a perfect human being, enabling each to share common feelings and actually touching them directly, The correct education is learning through one's whole life for the sake of unity. In their aims of education, both krisnamurati and Venerable Buddhadasa point out that education and life are the same matter; they have the same opinion in two issues of education and life, namely education for gaining knowledge in different domains culminating in garnering academic and technological competency, and education for bringing about change to become a perfect huma being. Each of which they consider education and life as the real education. Obviously, their educational philosophies stress perils of current education that it is just the matter of collecting data and knowledge out of texts. According to their opinions in so doing, they demand education develop human beings to become perfect ones, which is the highest aim of education, In

Krisanamurati's view, the perfect human being is yet to collect knowledge and yet to explore one's internal life. Generally, human beings are of education and life together, i.e. having known his/her own self, having correct relation with others, having thoughts and coping with all things with consciousness and wisdom. Even in Venerable Buddhadasa Bhikkhu's view, it has the similar issue in that the perfect human being must live his/her life through wisdom, having one's life capable of having relation with the nature in harmony.

Their aim of education is correlated in that it put the emphasis on bringing about changing one to become a perfect human being, which they both consider it as the actual education. In stark difference, Krisnamurati's education emphasizing the development of changing a human being to become the perfect one is of a different method by keeping observing things with that actually occur inside one's thoughts. To put it simply, it is the study by keeping observing data, but without collecting them. In Venerable Buddhadasa Bhikkhu's view, he presents the method of the study that generates internal knowledge called "Yonisomanasikara", Proper Attention, that is, studying life and all things by having a thorough method of systematic attention in one's thought.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และคณาจารย์เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้ให้วิชาความรู้ ตลอดจนให้คำปรึกษา และคำแนะนำ จนวิทยานิพนธ์เสร็จสมบูรณ์ ตลอดถึงนักศึกษาร่วมรุ่นพุทธศาสนาและปรัชญาทุกคน วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีด้วยความเมตตาจาก พระไกรสรัง ปณฺญาวชิโร,ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก พระครูวิจิตรธรรมมาภินันท์,ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่เมตตาให้คำปรึกษาแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความละเอียดถี่ถ้วนและเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อพระมหาประภาส ปรีชาโน, ดร. และคณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษาให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขและแนะนำรูปแบบวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระผจญ อาภากรโ ให้เอกสาร คำแนะนำและความรู้อันยิ่งใหญ่งานทำให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จไปด้วยดี และขอบคุณเพื่อนนักศึกษาที่ให้คำปรึกษาและคอยให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา

สำคัญที่สุด ขอกราบขอบพระคุณพระราชสุทธาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดยโสธร (ธรรมยุติ) ที่เมตตาส่งเสริมแนะนำให้มาศึกษาต่อในหลักสูตร และเปิดโอกาสให้ได้ทำความดีเพื่อสังคม ประโยชน์ และคุณค่าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแด่บุพการี บุรพจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ข้าพเจ้าเป็นผู้มีการศึกษาและประสบความสำเร็จมาตราบนับเท่าทุกวันนี้

พระวิทยา วรวัฒนโน (สุวรรณคำ)

สารบัญ

	หน้า	
บทคัดย่อภาษาไทย	ก	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค	
กิตติกรรมประกาศ	จ	
สารบัญคำย่อ	ฉ	
สารบัญตาราง	ช	
สารบัญ	ณ	
บทที่ ๑	บทนำ	๑
	๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
	๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
	๑.๓ คำนียามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
	๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
	๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๖
	๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
	๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒	ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ	๗
	๒.๑ ประวัติและแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๗
	๒.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา	๒๒
	๒.๓ องค์ประกอบของการศึกษา	๒๗
	๒.๔ กระบวนการจัดการศึกษา	๓๒
	๒.๕ แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา	๓๒
บทที่ ๓	ปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)	๓๗
	๓.๑ ประวัติและแนวคิดพื้นฐาน	๓๗
	๓.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา	๖๐
	๓.๓ องค์ประกอบของการศึกษา	๖๑
	๓.๔ กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา	๖๔

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ ๔	เปรียบเทียบการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)	๗๐
	๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๗๐
	๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของจุดหมายของการศึกษา	๗๕
	๔.๓ เปรียบเทียบองค์ประกอบของการศึกษา	๘๐
	๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการจัดการศึกษา	๘๔
	๔.๕ วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อสังคมททาส ภิกขุ) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัด ประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา	๘๖
	๔.๖ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ที่มีต่อสังคม	๘๙
	๔.๗ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ที่มีต่อการเมือง	๙๑
	๔.๘ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ที่มีต่อเศรษฐกิจ	๙๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๘
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๘
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๔
บรรณานุกรม		๑๐๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๘

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ ในการอ้างอิง โดยใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำย่อและคำเต็มดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	
วิ.ม.	วินัยปิฎก มหาวคค
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
ม.ม.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
ส.ข.	สุตตันตปิฎก สยุตตนิกาย ขนธวารวคค
ส.นิ.	สุตตันตปิฎก สยุตตนิกาย นิทานวคค
ส.ม.	สุตตันตปิฎก สยุตตนิกาย มหาวารวคค
อง.ติก	สุตตันตปิฎก องคุตตนิกาย ติกนิกปาตา
อง.สตตก	สุตตันตปิฎก องคุตตตนิกาย สตตกนิปาต
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท
พระอภิธรรมปิฎก	
อภิ.ก.	อภิธมมปิฎก กถาวตถุ
อภิ.วิ.	อภิธมมปิฎก วิภังค

จากการอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาตั้งที่กล่าวมา ผู้วิจัยได้กำหนดตัวเลขที่อยู่หลังชื่อคัมภีร์ออกเป็นตอนๆ คือ

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎกได้กำหนดเป็นสามตอน ได้แก่ เลขเล่ม / ชื่อ / หน้า เช่น วิ.มหา. ๔/๕/
๒. หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ ชื่อที่ ๕ หน้าที่ ๖

๒. ในคัมภีร์ต่างๆ ได้กำหนดเป็นสองตอน ได้แก่ เล่ม / หน้า เช่น วิสุทธิ. ๓/๙. หมายถึง คัมภีร์ วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๓ หน้า ๙ เป็นต้น

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 4.1	๙๕
เปรียบเทียบและวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของภุชณมูรตีกััพระธรรม โกศาคจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)	
ตารางที่ 4.2	๙๖
เปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาอิทธิพลปรัชญาการศึกษา ของภุชณมูรตีกััพระธรรมโกศาคจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)	

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาของไทยในสมัยก่อนนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด โดยมีพระท่านเป็นครูกอยอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในเรื่องจริยธรรม ศีลธรรมและศิลปะวิทยาการต่างๆ เพื่อให้เป็นคนดี แต่ก่อนที่เด็กจะเข้าไปศึกษาหาความรู้อยู่ในวัดวาอารามนั้น พ่อแม่ก็นับว่ามีส่วนอย่างมากในการอบรมบ่มนิสัยของลูก นอกจากจะมีฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูกแล้ว ยังดำรงตนเป็นครูคนแรกของลูกอีกด้วย ปัจจุบันสภาพของสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงมาก ศูนย์กลางการศึกษาที่เคยอยู่ในวัดก็ได้ย้ายไปตามโรงเรียนและสถานศึกษาต่างๆ บทบาทในการอบรมสั่งสอนของพระ และพ่อแม่ที่มีต่อเด็กก็ได้เปลี่ยนเป็นครูอาจารย์ในโรงเรียนแทน นอกจากนี้สภาพทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย จากที่เคยอยู่กันอย่างสบายๆ ก็กลายเป็นความแออัดยัดเยียด ลักษณะความมีน้ำใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ก็ลดน้อยลง จนกระทั่งเป็นการแข่งขันและแย่งชิงที่นั่งในโรงเรียนนักเรียนนักศึกษาที่เกิดขึ้นในยุคนี้จึงถูกปลูกฝังในการแข่งขัน เช่น การสอบคัดเลือกเข้าเรียน เป็นต้น จากสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่เกิดขึ้นตลอดมา ประเทศไทยได้ถูกจัดอันดับเป็นประเทศที่มีคุณภาพทางการศึกษาที่ต่ำในอันดับเกือบสุดท้ายของอาเซียน ถือว่าเป็นการล้มเหลวทางการศึกษาโดยสิ้นเชิงทั้งที่เมื่อก่อนประเทศไทยนั้นได้ถูกมองว่าเป็นประเทศผู้นำทางด้านเศรษฐกิจในอาเซียน โดยถูกจัดให้เป็นประเทศที่กำลังพัฒนา ต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่ถูกมองว่าเป็นประเทศที่ด้อยพัฒนา

ปัจจุบันการศึกษาทำให้เกิดวิกฤตทางปัญญาแล้วพาให้เกิดวิกฤตชาติ การบริหารจัดการการศึกษาขาดประสิทธิภาพและประสิทธิผล คือ ในปัจจุบันมีการบริหารรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง มีการจัดองค์กรซ้ำซ้อนไม่มีเอกภาพด้านนโยบาย และมาตรฐานประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรต่ำ ขาดการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมจึงไม่ได้คนดีคนเก่งมาเป็นครู สังคมขาดศรัทธาและความเชื่อมั่นในวิชาชีพครูขาดการพัฒนานโยบายอย่างต่อเนื่อง ขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ และขาดความเชื่อมโยงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน การเข้ารับการศึกษาไม่กว้างขวางไม่ทั่วถึงและไม่เป็นธรรม เกิดความเหลื่อมล้ำในโอกาสการเข้ารับการศึกษาและคุณภาพการศึกษาที่ได้รับ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ต้องมีการปฏิรูปการศึกษาขึ้น รวมถึงการเรียนการสอนไม่ได้เน้นความสามารถสากลเท่าที่ควร ขาดการอบรมบ่มนิสัยไม่ได้ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและภูมิปัญญาไทยอย่างเพียงพอ ทั้งนี้เพราะคุณภาพครูส่วนใหญ่ไม่ได้มาตรฐาน และหลักสูตรการเรียนการสอนและการประเมินผลผู้เรียนเน้นวิชา และครูเป็นตัวยึดไม่ได้ให้

ความสำคัญแก่ผู้เรียน การเรียนการสอนไม่เชื่อมโยงกับชีวิตจริงเน้นการท่องจำ แต่ไม่เน้นการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์และการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ทำให้เด็กนักเรียนสมัยใหม่คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ไม่เป็นรวมทั้งการศึกษาแปลกแยกจากสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม การศึกษาที่จัดอยู่ในปัจจุบันเป็นการศึกษาแบบแยกส่วนไม่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในสังคม อีกทั้งการศึกษาขาดการบูรณาการเชื่อมโยงกับด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมเข้าไว้ในกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม ทำให้ผู้สำเร็จการศึกษาอ่อนด้อยทางคุณภาพ จริยธรรม และขาดความภูมิใจในศิลปะ ภูมิปัญญาไทย ซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และความมั่นคงสถาพรของชาติไทย

จากปัญหาการศึกษาในสังคมไทยปัจจุบัน มีนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคมไทยในทางการศึกษา คือ กฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) พบว่า กฤษณมูรติมองเห็นปัญหาทางการศึกษาในสังคมปัจจุบันว่าล้มเหลวเน้นความสามารถเฉพาะทาง สะสมข้อมูลทางวิชาการ ยึดมั่นอุดมคติทางการศึกษา ปราศจากการเข้าใจสิ่งที่เป็นอยู่จริง หนีจากสิ่งที่เป็นอยู่จริง ก่อให้เกิดความหวาดกลัว จิตเหินห่าง ยอมรับและเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง นำมาซึ่งปัญหามากมายในสังคมปัจจุบัน ดังนั้น กฤษณมูรติมีแนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษาว่า การศึกษาเป็นการเรียนรู้ทั้งหมดของชีวิตก่อให้เกิดปัญหา เป็นปัญหาที่ทำให้เกิดระเบียบ แต่ไม่ใช่วินัยเพราะวินัยคือการบังคับในรูปแบบต่างๆ ให้คนต้องทำตามซึ่งทำให้เกิดความกลัว เขาเห็นว่าการศึกษาที่ถูกต้องคือการตื่นตัวของปัญญา ปัญญาที่นำมาซึ่งความมีระเบียบไม่ใช่วินัย การรู้ในตัวตน ต้องเข้าใจตัวเอง ต้องเรียนรู้ตัวเองไปเรื่อยๆ เมื่อใดที่หยุดการเรียนรู้ชีวิตเริ่มน่าเกลียดและโศกเศร้าปราศจากความดีงาม ฉะนั้นการศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ในตัวตนเป็นความรู้ในตัวตนเป็นปัญญา ก็เป็นการใส่ใจโดยไม่มีการเลือกใดๆเป็นความจริง แต่กฤษณมูรติได้ปฏิเสธการศึกษาทางด้านวิชาการเลยทีเดียว ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านวิชาการอย่างเดียวกัน นอกจากจะให้ข้อมูลและฝึกความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่สำคัญว่าสิ่งใดก็คือ การศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้ศึกษามองชีวิตอย่างเป็นเอกภาพดำเนินชีวิตให้กลมกลืนเป็นเอกภาพ^๑ สำหรับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย วาจาและการใช้อิन्द्रีย) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติพัฒนาตนเอง กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่าปรโตโฆสะ และองค์ประกอบภายในที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม

^๑ กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, แปลโดย นवलคำ จันมา, (สงขลา : มูลนิธิอานันทมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุดคืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง^๒ ดังนั้น ทั้งสองมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่สอดคล้องกันคือเน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่การศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านทั้งสองว่าเป็นการศึกษาแท้จริง

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ทั้งสองท่านด้านเชิงเปรียบเทียบในเบื้องต้นเพื่อหาข้อเหมือนและข้อแตกต่าง ว่าทั้งสองท่านมองภาพรวมของการศึกษาที่ผ่านมาและในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร มีการจัดศึกษาอย่างไร มีอะไรเป็นเป้าหมายและความล้มเหลวนั้นมาจากสาเหตุใด โดยจะพิจารณาให้รอบด้านทั้งความหมายจุดมุ่งหมายของการศึกษา องค์ประกอบการจัดการศึกษาและที่สำคัญนั้นผู้วิจัยยังมีเป้าหมายหลักคือ แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา รวมไปถึงการวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ท่านทั้งสอง เพื่อประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาและอิทธิพลทางด้านปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ท่านทั้งสองต่อสังคมอะไรบ้าง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีอิทธิพลต่อสังคม

๑.๓ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบ หมายถึง การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

ปรัชญาการศึกษา หมายถึง แนวคิดหรือทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

กฤษณมูรติ หมายถึง นักปราชญ์และนักคิดอิสระที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางเมื่อยังเป็นเด็กหนุ่ม ทางสมาคมเทวปรัชญาได้ประกาศยกย่องเขาขึ้นเป็นศาสดาองค์ใหม่ของโลก แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เขาประกาศสลัดทิ้งบทบาททางศาสดา รวมทั้งสานุศิษย์ผู้ติดตามจำนวนมหาศาล สลายสมาคมอัครสาวกอันใหญ่โตซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อประกาศศาสนาใหม่ พร้อมทั้งยืนยันความตั้งใจว่าไม่ต้องการเป็นศาสดา และก่อตั้งศาสนาใหม่เพื่อแบ่งแยกและครอบงำมนุษย์

^๒พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ), การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพฯมหาคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๔๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) หมายถึง พระภิกษุที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ท่านพบว่าสังคมพระพุทธศาสนาแบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นแปดเปื้อนเปื้อนบิดไปมาก และไม่อาจทำให้เข้าถึงหัวใจของศาสนาพุทธได้เลย ท่านจึงตัดสินใจหันหลังกลับมาปฏิบัติธรรมที่อำเภอไชยา ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่านอีกครั้ง พร้อมปวารณาตนเองเป็น พุทธทาส เนื่องจากต้องการถวายตัวรับใช้พระพุทธศาสนาให้ถึงที่สุดผลงานเด่นของทาสพุทธทาสคืองานหนังสือ อาทิ หนังสือพุทธธรรม ตามรอยพระอรหันต์ คู่มือมนุษย และเป็นสงฆ์ไทยรูปแรกที่บุกเบิกการใช้โสตทัศนูปกรณ์สมัยใหม่สำหรับการเผยแพร่ธรรมะ

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในเรื่อง การศึกษาคืออะไรว่าการศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แล้วมีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจโดยสมบูรณ์^๓

กฤษณมูรติ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “การศึกษาตามทัศนะของกฤษณมูรติตามหุบเขาถาซี” สรุปได้ว่า การศึกษากระแสหลักมีโอกาสน้อยที่จะหลงทางสูงมาก เพราะส่วนใหญ่เน้นเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตที่แท้จริงเป็นตัวตั้ง หลากหลายหลักสูตรเน้นผลิตบัณฑิตตามความต้องการของตลาดและสังคม เน้นสอนให้บรรลุตามศาสตร์ของตนเป็นหลักใหญ่ไม่สนใจการเข้าถึงชีวิตที่แท้จริง โดยหารู้ไม่ว่าความต้องการของตลาดและสังคมนั้นมีปัญหามากขึ้นๆ ทุกๆ วัน หมายความว่า ตลาดและสังคมไม่ต้นแบบแห่งความดี ไม่ใช่ต้นแบบของชีวิตที่แท้จริง แต่เป็นการเอาตัวรอดแบบเห็นแก่ตัวที่เราต้องจำยอม การศึกษาที่แท้จริงนั้นนอกจากการสอบผ่านได้ปริญญาบัตรและมีงานทำ แต่งานและตั้งหลักปักฐาน แต่ยังหมายถึงการเรียนรู้ที่จะรู้จักตนเองอย่างแท้จริง เพื่อการเข้าถึงชีวิตที่แท้จริงด้วย^๔

กฤษณมูรติ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สรุปได้ว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญลำดับแรกที่จะสื่อสารถึงสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นหัวใจสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงจิตของมนุษย์และเป็นตัวสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้น เมื่อหัวข้อต่างๆ พัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ จากคำบรรยายและการสนทนาที่เร้าใจเหล่านี้ ท่านสอบสวนถึงรากเง้าของวัฒนธรรมของเราขณะนี้ด้วย เพื่อว่าทัศนะโดยรวมในเรื่องการศึกษาได้รับการตีแผ่ออกมา โดยพื้นฐานแล้วทัศนะที่ว่านี้ คือ

^๓พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ), การศึกษาคืออะไร, อ่างแล้ว, หน้า ๔๓.

^๔กฤษณมูรติ, กฤษณมูรติที่หุบเขาถาซี, แปลโดย สุภาพร พงศ์พฤกษ์, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘.

ความเข้าใจที่ว่า ความแตกต่างที่สำคัญเป็นพิเศษระหว่างครูและศิษย์นั้นไม่มี คือ ทั้งผู้สอนและผู้ถูกสอนต่างเท่าเทียมกันในกระบวนการเรียนรู้^๕

นวลคำ จันมา ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็เพื่อบ่มเพาะความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ไม่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคมด้วย ฉะนั้นจึงจำเป็นและสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดที่การศึกษาต้องช่วยให้บุคคลแต่ละคนเข้าใจกระบวนการทางจิตใจของเขาเองเมื่อยังเยาว์ พวกเราส่วนใหญ่ถูกสอนให้ค่อยๆ ซึมซับเอาความกลัวเข้ามาในจิตใจ ทั้งจากที่บ้านที่โรงเรียน และ พ่อแม่ อีกทั้งครูก็ไม่มีเวลา ไร้สติปัญญาที่จะขจัดความกลัวจากวัยเด็ก ซึ่งได้กลายเป็นสิ่งที่เป็นไปโดยอัตโนมัติ เมื่อเราเติบโตขึ้น ความกลัวนี้เองที่ครอบงำ บงการทัศนคติและวิจารณ์ญาณของเรา ทั้งยังสร้างปัญหาใหญ่โตขึ้นมามากมาย การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องพิจารณาปัญหาความกลัว และความกลัวบดบัง บิดเบือนการมองชีวิตของเราทั้งหมด การมีชีวิตอยู่โดยปราศจากความกลัว คือ จุดเริ่มต้นแห่งปัญญา การศึกษาชนิดที่ถูกต้องเท่านั้นที่จะก่อให้เกิดอิสรภาพจากความกลัว ซึ่งในอิสรภาพนี้มีสติปัญญอันลุ่มลึกและสร้างสรรค์^๖

๒) งานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) สรุปได้ว่า การศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันเหมือนกันในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้ความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านสองมองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง แต่แนวคิดทางด้านการศึกษาของท่านต่างมีวิธีการที่แตกต่างกันคือ กฤษณมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูล ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ

^๕ กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอานันทวิภังษา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐.

^๖ กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, แปลโดย นวลคำ จันมา, (สงขลา : มูลนิธิอานันทวิภังษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙.

ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแนบคาย มีการคิดถุวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง”

วินัย มณีขาว ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ” สรุปได้ว่าการศึกษามีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ คือ ถ่ายทอดความรู้และพัฒนาบุคคลให้รู้จักตัวเองโดยอาศัยการเรียนรู้ที่เป็นการเฝ้าสังเกตซึ่งก็คือสมาธินั่นเอง บุคคลที่รู้จักตนเองก่อปรด้วยสติปัญญา ความดี และความรัก เป็นบุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงในอย่างแท้จริง^๗

พระมหาสง่า สุภโร (ณ ระนอง) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสเพื่อพัฒนาสังคมไทย” สรุปได้ว่า ระบบการศึกษาที่ถูกต้องสามารถทำให้นักศึกษามีความรู้ ๓ ประเภทได้ คือ ความรู้ทางวิชาการ (พุทธศาสตร์) ความรู้ทางจริยธรรม (ธรรมศาสตร์) และความรู้ทางการอยู่ร่วมกัน (สังคมศาสตร์) โดยพยายามประสานพุทธธรรมเข้าไปในการศึกษาไทย เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้และความประพฤติที่ถูกต้อง^๘

พระณรงค์ กิตติธโร (เด่นประเสริฐ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) สรุปได้ว่า การศึกษานั้นควรทำให้สิ้นราคา โทสะ และโมหะ มุ่งเน้นส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคมเพื่อพัฒนาคนศึกษาแบบไตรสิกขาให้ผู้เรียนมีศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จุดมุ่งหมายการศึกษามีความเหมือนกันอยู่ ๒ ประการ คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาคนในปัจจุบันให้มีคุณภาพและการศึกษาเพื่อพัฒนาคนในอนาคตที่มีจิตวิญญาณและสร้างปัญญา^๙

สรุปได้ว่า การศึกษาต้องเป็นไปเพื่อกระตุ้นเพื่อไปสู่การดับทุกข์ ให้การศึกษาหันกลับมามองถึงธรรมชาติภายในตัวของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร แทนที่การศึกษาจะมุ่งเน้นการพัฒนาหรือให้ความ

^๗พระมหาพินันท์ ขยายินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๔.

^๘วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๑, หน้า ๑๑๐.

^๙พระมหาสง่า สุภโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธทาสภิกขุเพื่อพัฒนาสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๖, หน้า ๑๑๘.

^{๑๐}พระณรงค์ กิตติธโร, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๑๐๑.

สนใจกับสิ่งอื่นที่นอกเหนือจาก เพราะฉะนั้น การศึกษาก็ไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ จึงต้องการให้การศึกษาเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ โดยเริ่มจากการมีศีล มีสมาธิและปัญญา การฝึกฝนอบรมอย่างครอบคลุมหรือการให้ความสำคัญอย่างจริงจัง และเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการปฏิบัติจากหลักวิชา เพราะจะเป็นการทำให้การศึกษาเป็นไปในทางที่ดีงาม

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ประมวลแนวคิดปรัชญาการศึกษาที่เป็นความหมาย จุดมุ่งหมาย องค์ประกอบ การจัดการศึกษาและแนวคิดการปฏิรูปการศึกษาและเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของแนวคิดทั้งสอง

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการค้นคว้าเชิงเอกสาร (Document Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ การศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ รวมทั้งจากหนังสือและบทความต่างๆ ในเรื่องที่ต้องการศึกษา

๑.๖.๒ ศึกษาอธิบายเปรียบเทียบข้อมูลแนวคิดปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

๑.๖.๓ สรุปผลพร้อมนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษานั้นและเสนอแนะเพิ่มเติม

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

๑.๗.๒ ทำให้ทราบปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่างของแนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีอิทธิพลต่อสังคม

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาแก้ไข และเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการศึกษาต่อไป

บทที่ ๒

ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

กฤษณมูรติ เป็นนักปราชญ์และนักคิดอิสระที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง เมื่อยังเป็นเด็กหนุ่มทางสมาคมเทวปรัชญาได้ประกาศยกย่องเขาขึ้นเป็นศาสดาองค์ใหม่ของโลก แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เขาประกาศสลัดทิ้งบทบาททางศาสดา รวมทั้งสานุศิษย์ผู้ติดตามจำนวนมหาศาล สลายสมาคมอัครสาวกอันใหญ่โตซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อประกาศศาสนาใหม่ พร้อมทั้งยืนยันความตั้งใจว่าไม่ต้องการเป็นศาสดา และก่อตั้งศาสนาใหม่เพื่อแบ่งแยกและครอบงำมนุษย์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ ประวัติและแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

๒.๑.๑ ประวัติกฤษณมูรติ

ประวัติของท่านกฤษณมูรติ มีเล่าว่า จิตฑู กฤษณมูรติ ถือกำเนิดเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ปี ค.ศ. ๑๘๙๕ (๒๔๓๘) เวลา ๐๐.๓๐ น. (กลางคืนวันที่ ๑๑ พฤษภาคม) ในครอบครัวพราหมณ์ บิดาชื่อว่า จิตฑู นาเรียนเนียน และมารดาชื่อว่า จิตฑู สันจีวมา ท่านเป็นบุตรคนที่สองในสองบรรดาพี่น้องทั้งหมดสี่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ชื่อของท่านถูกตั้งตามชื่อของพระกฤษณะ ซึ่งถือว่าเป็นอวตารองค์ที่ ๘ ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เมืองมัททนพาลี รัฐอันตรประเทศอินเดียใต้

หลังจากที่เกิดมาแล้ว มีโหราศาสตร์ของท่านเอาไว้ว่าจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในทางศาสนาและมีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก เวลาต่อมา คำทำนายของโหรผู้นั้นก็เป็นจริง ในวัยเด็กนั้นท่านมีลักษณะเป็นเด็กที่เลื่อนลอยไม่สนใจในการเล่าเรียน ไม่ชอบโรงเรียน เป็นเด็กช่างฝัน ใจของท่านมักจะโน้มเอียงไปหาธรรมชาติและสิ่งๆ ที่สร้างขึ้นมาจากเครื่องยนต์กลไกต่างๆ ท่านมักจะใช้เวลาอันเป็นชั่วโมงเฝ้าดูสิ่งเหล่านั้นด้วยความสนใจ อาจจะเพราะเหตุเหล่านี้ท่านจึงถูกลงโทษเป็นประจำขณะที่อยู่ในโรงเรียน แต่ด้วยเหตุที่การยกย่อง การตีเตียนหรือการวิจารณ์ ไม่มีผลต่อท่าน ดังนั้น การลงโทษนั้นจึงไม่มีผลใดๆ ต่อท่านเลย และสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นคุณลักษณะที่มีอยู่กับตัวท่านจนตลอดชีวิต เมื่อท่านอายุ ๑๔ ปี ผู้นำสมาคมเทวญาณวิทยาพบเห็นเขาเล่นสนุกอยู่กับเพื่อนๆ บนชายหาดอธยาร์ เมืองมัทราส ดร.แอนนี่บีเชินและลิต บีเตอร์ ซึ่งเป็นผู้นำสมาคมเทวญาณวิทยาในเวลานั้นเชื่อว่า เด็กคนนี้จะเป็นผู้ค้นพบสัจธรรมและจะประกาศคำสอนใหม่ เพื่อความสงบสุขแก่มวลมนุษยชาติและนำสันติภาพมาสู่โลกในอนาคต บุคคลทั้งสองเห็นพ้องกันและรับกฤษณมูรติมาเป็นบุตรบุญธรรม ในเวลาต่อมาพวกเขา นำกฤษณมูรติไปยังประเทศอังกฤษเพื่อเตรียมตัวให้เป็นศาสนาของโลก ได้มีการจัดตั้งอัครสาวกซึ่งมีสาขาแทบทั่วโลก เพื่อให้อัครสาวกเหล่านั้นช่วยในการเผยแพร่ศาสนาใหม่ที่จะประกาศในไม่ช้า

หลังจากใช้ชีวิตอยู่ในท่ามกลางอัครสาวก สาธุศิษย์และผู้ศรัทธามากมายมหาศาลที่ห้อมล้อมและมุ่งหวังให้เขาเป็นผู้ไถ่บาป ชำระความทุกข์โศกและปลดปล่อยพวกเขาให้เป็นอิสระจากปัญหาทั้งปวงนั้น ปรากฏว่าในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ หลังจากที่ได้อัครสาวกตรวจสอบเข้าสู่อาณาเขตแห่งจิตใจและปรากฏการณ์ของสังคมโลกอยู่หลายปี การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจอย่างลึกซึ้งได้เกิดขึ้นในชีวิตของเขา หลังจากนั้นไม่นานเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๖ เขาได้ประกาศยุบเลิกองค์กรอัครสาวกและในปีต่อมาก็ประกาศเป็นอิสระจากสมาคมเทวญาณวิทยา เป็นอิสระจากคำสอนของทุกลัทธิความเชื่ออิสระจากจารีตประเพณีทั้งหลายทั้งปวงและปรัชญาทุกระบบ เขาค้นพบว่าสิ่งเหล่านี้สร้างความแตกแยกและก่อให้เกิดความทุกข์โศกแก่มวลมนุษย์ กฤษฎมูรติทำอะไรไว้บ้าง งานของเขากำลังได้รับความสนใจจากผู้แสวงหาทั่วโลก ในท่ามกลางความสับสน บางคนพบว่าสิ่งที่เขาทิ้งไว้เป็น “ปรัชญาการศึกษาใหม่” บางคนเห็นว่าเป็น “จิตวิทยา” บ้างมีทัศนะว่าเป็น “ศาสนา” เป็นสิ่งใหม่ซึ่งไม่ปนเปื้อนด้วยจารีตประเพณี ด้วยพิธีกรรมและสิ่งที่คนทั่วไปยอมรับว่าเป็นศาสนา และมองว่าเขาเป็นบรมครูหรือศาสนาองค์ใหม่ของโลกคล้ายพระศรีอารยเมตไตร ผู้พบสัจธรรมสูงสุด แต่กฤษฎมูรติปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างที่ผู้คนมอบให้ เขาสลัดทุกอย่างทิ้งโดยสิ้นเชิงทั้งสถานภาพทางสังคม อำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง ทรัพย์สินถาวร ปฏิเสธบทบาทศาสดา ปฏิเสธตำนานความเชื่อของทุกศาสดาที่ว่ามีพระศรีอารยเมตไตรย พระผู้ช่วยให้รอด เขาเดินทางไปอย่างโดดเดี่ยวโดยลำพังในโลกนี้โดยไม่ต้องการเป็นผู้นำแสวงหาสิ่งจะเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่กฤษฎมูรติเดินทางอย่างไม่หยุดหย่อน เพื่อพบปะพูดคุยกับผู้คนทั้งปวงในที่สาธารณะ สนทนากับนักวิทยาศาสตร์ เหล่าบัณฑิต นักปรัชญา ศิลปิน นักบวช นักการเมือง นักการศึกษาทั่วโลก ในที่สุดท่านก็ได้เสียชีวิตเมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. ๑๙๘๖ เวลา ๐๐.๑๐ น. วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รวมอายุได้ ๙๑ ปี ด้วยโรคมะเร็งในตับ^๑

คำสอนของกฤษฎมูรติได้รับการเก็บรักษาไว้ในรูปแบบหนังสือ แถบเสียง วิดีทัศน์ ซีดี ดีวีดี และได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาต่างๆ มากมายหลายภาษา นอกจากนี้ยังมีผู้สนใจก่อตั้งศูนย์ศึกษา งานของเขาแทบทุกประเทศทั่วโลก

๒.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ในประเด็นเรื่องแนวคิดพื้นฐานของกฤษฎมูรตินี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดอภิปรัชญา แนวคิดเชิงญาณวิทยาและแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ หากว่าจะสรุปแนวคิดเหล่านี้เป็นอย่างไรนั้น อาจจะเป็นสิ่งที่กฤษฎมูรติกำลังปฏิเสธอยู่เป็นแน่ ดังคำที่กล่าวว่า “โปรดอย่าได้สรุป

^๑พระมหาพินันท์ ขยายินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษฎมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๗.

พวกเรากำลังค้นหาทั้ง ข้อสรุปและข้อสันนิษฐานจะปิดกั้นการค้นหาของเรา”^๒ จึงเป็นการยากที่จะสรุปแนวคิดของกฤษณมูรตีว่าเป็นเช่นไร ถึงแม้ผู้ศึกษาแนวคิดของท่านอย่างนักวิชาการชื่อ ดร.ชริงกี (DR. Shringy) ก็ได้กล่าวว่า “ความคิดของกฤษณมูรตีนั้น ไม่น่าจะมีใครสามารถไปถึงข้อสรุปได้”^๓

แต่อย่างไรก็ตามหากไม่มีแนวคิดพื้นฐานมารองรับการเสนอแนวความคิดของท่านคงจะเกิดความสับสนและความขัดแย้งกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษารวบรวมแนวความคิดเชิงพื้นฐานที่สำคัญของกฤษณมูรตีในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

ก. แนวคิดเชิงอภิปราย

ในทัศนะของกฤษณมูรตีได้กล่าวเกี่ยวกับความจริงเช่นกัน โดยเขาได้กล่าวถึงความจริงอยู่สองคำคือ ความจริงที่เป็นสัจจะ (Truth) กับความเป็นจริง (Reality) ในความหมายเฉพาะของกฤษณมูรตีเท่านั้น ผู้วิจัยจะพิจารณาความหมายและความสัมพันธ์ของคำทั้งสองคำเป็นหลักโดยอธิบายไว้ดังนี้

๑. ความจริง (Truth) กฤษณมูรตีได้ปฏิเสธการกล่าวถึงลักษณะของความจริงโดยตรง เนื่องจากเขามีทัศนะว่า “ความจริงไร้หนทางนำไปสู่”^๔ แต่เขาก็ไม่ได้หมายถึงตามตัวอักษรอย่างตายตัวตามที่เขากล่าวมา ความจริงไม่ใช่ว่าจะไม่สามารถรับรู้ได้เลยเสียทีเดียวไม่ว่าด้วยหนทางใดๆ แต่สิ่งที่กฤษณมูรตีต้องการสื่อถึงก็คือ เพราะความจริงนั้นอาจรับรู้ได้ด้วยประสบการณ์โดยตรงไม่ใช่รับรู้ผ่านคำอธิบายหรือบททฤษฎีเกี่ยวกับความจริง เขาไม่ยึดติดกับทฤษฎี บทสรุปเนื่องด้วยสิ่ง

^๒Krishnamurti, J. *The Second Penguin Krishnamurti Reader*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรตีและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๙.

^๓Shringy, R.K. *Philosophy of J.Krishnamurti, A Systematic Study*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรตีและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^๔Krishnamurti, J. *Truth and Actuality*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรตีและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

เหล่านั้นเป็นสิ่งที่ตายตัว หากกล่าวให้ตรงความจริงไม่สามารถอธิบายด้วยบทสรุปทางภาษา เพราะบทสรุปที่เกี่ยวกับความจริงไม่ใช่ความจริง ดังที่เขากล่าวว่า “คำอธิบายไม่ใช่สัจธรรม”^๕

ความจริงไม่ใช่สิ่งที่ตายตัว กฎณมูรติปฏิเสธในการที่จะกล่าวถึงลักษณะของความจริง ซึ่งจะเป็นการสร้างขอบเขตให้กับความจริง เพราะคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงนั้นมีขอบเขตแต่สิ่งที่เป็นความจริงนั้น ไม่มีขอบเขตหรืออาจกล่าวได้ว่า ความจริงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดหรือหลักตรรกะโดยการถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ของมนุษย์คนใด เพราะคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงนั้นไม่ใช่ความจริง ความจริงเป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละบุคคลต้องประสบแก่ตนเองโดยตรง โดยปราศจากขอบเขตของความคิดหรือบทสรุปใดๆ เข้าไปแทรกแซง

๒. ความเป็นจริง (Reality) ในที่นี้ กฎณมูรติได้ให้ความหมายของความเป็นจริงว่า คือสิ่ง (เป็นคำที่มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า สิ่ง (res) ที่เป็นอยู่ในสองลักษณะ คือ^๖

๑) สิ่ง หมายถึง สิ่งที่อยู่ในความคิด สิ่งประกอบกันเป็นเนื้อหาของความคิดสิ่งที่ความคิดสร้างขึ้น สิ่งที่ความคิดได้คิดถึงไตร่ตรองถึงและบางทีก็เรียก “สิ่ง” ว่าจิตสำนึก (Consciousness)

๒) สิ่ง หมายถึง สิ่งที่ดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นอยู่กับความคิด ไม่ว่าจะมนุษย์จะคิดถึงมันหรือไม่ก็ตามมันก็ยังมิได้อยู่ ตัวอย่างดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นอยู่กับความคิด ไม่ว่าจะมนุษย์จะคิดถึงมันหรือไม่ก็ตามมันก็ยังมิได้อยู่ ตัวอย่างของความเป็นจริงในลักษณะนี้ เช่น โลกกับธรรมชาติของโลกต้นไม้ ซึ่งสิ่งนี้ก็อยู่ในฐานของข้อเท็จจริงอย่างที่มีมันเป็น

เนื่องจากความเป็นจริงทั้งสองลักษณะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข และกฎณมูรติเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข ในลักษณะที่ส่งผลต่อกันและกัน ซึ่งสามารถสังเกตได้ในธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ดวงดาวในระบบสุริยะจักรวาลมีแรงดึงดูดซึ่งกันและกัน ข้างขึ้นข้างแรมของดวงดาวในระบบสุริยะจักรวาลมีแรงดึงดูดซึ่งกันและกัน ข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์ก็ส่งผลต่อการขึ้นลงของน้ำทะเลบนโลก ฯลฯ ความคิดและจิตสำนึกของมนุษย์ก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการถูกกำหนดในลักษณะนี้ด้วย กล่าวคือสิ่งต่างๆ สามารถส่งอิทธิพลต่อความคิดหรือจิตสำนึก และในทางตรงกันข้ามความคิดหรือจิตสำนึกก็สามารถส่งอิทธิพลต่อสิ่งต่างๆได้เช่นกัน จะเห็นได้จากการที่มนุษย์ทำให้ “สิ่ง” มีรูปร่างต่างๆกัน

^๕Krishnamurti, J. *The Wholeness of Life*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาตบัวขาว), “การศึกษาของกฎณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^๖Krishnamurti, J. *Truth and Actuality*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาตบัวขาว), “การศึกษาของกฎณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

ความเป็นจริงของมนุษย์ซึ่งก็คือเนื้อหาของความคิดหรือจิตสำนึก จึงเป็นผลผลิตจากการถูกกำหนดและส่งผลในลักษณะนี้เช่นกัน และสิ่งเหล่านี้ยังมีขอบเขตจำกัดสิ่งต่างๆอยู่ในเนื้อหาของความคิด สิ่งทั้งหมดนี้มีขอบเขตจำกัดนั้นอยู่ตรงไหน สิ่งหนึ่งมีขอบเขตจำกัดอยู่ภายในกรอบของเนื้อหาที่สิ่งนั้นมี กล่าวคือสิ่งต่างๆที่อยู่ในความคิดที่เป็นการตอบสนองของความจำ อันได้แก่ ความรู้ และประสบการณ์ไม่ว่าจะมีอยู่มากมายเพียงไหน หรือสะสมเพิ่มเติมเข้าไปอีกมากเท่าไรก็ตามก็มีสถานะเป็นสิ่งที่รู้แล้ว ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีอยู่ในข่ายความคิดและจิตสำนึก จึงมีขอบเขตอยู่นั่นเอง เนื้อหาของความคิดและจิตสำนึกแม้จะตรงหรือถูกบิดเบือนให้ผิดพลาดเป็นมายามีระเบียบ หรือไร้ระเบียบ จะมีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลแต่สิ่งเหล่านี้ก็ถือว่าเป็น “ความเป็นจริง”^๗ เราต้องการค้นหาความแตกต่างระหว่างความจริงและความเป็นจริง เราได้กล่าวว่าสิ่งใดก็ตามที่ความคิดได้คิดถึงไม่ว่าจะคิดอย่างไร ไร้เหตุผลหรือมีเหตุผล สิ่งนั้นก็ถือเป็นจริง สิ่งนั้นอาจถูกให้เหตุผลอย่างแจ่มชัดหรืออาจถูกบิดเบือน สิ่งนั้นก็ยังเป็น “ความเป็นจริง” ข้าพเจ้าขอกกล่าวว่าความเป็นจริงไม่เกี่ยวข้องกับความจริง^๘

ในคำกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ฤๅษณมูรติมองเห็นความเป็นจริงนั้นว่าไม่เกี่ยวข้องกับความจริง เมื่อฤๅษณมูรติให้ทัศนะว่า “ความเป็นจริงนั้นไม่เกี่ยวกับความจริง หมายความว่าในแง่ของศัพท์ ถ้าความเป็นจริงคือ “สิ่ง (Thing) ความจริงก็คือ “ไม่ใช่สิ่ง”(Nothing)ถ้าความเป็นจริงคือ “เนื้อหาของความคิดหรือคำอธิบายใดๆ เกี่ยวกับความจริง” ความจริงก็คือ “ไม่ใช่เนื้อหาของความคิดหรือคำอธิบายใดๆเกี่ยวกับความจริง ว ในทัศนะนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบที่ขนานกัน ไม่มีเส้นบรรจบกัน คือความสัมพันธ์แบบไม่เกี่ยวข้องกันเลย”

ในแง่ของการรับรู้ความจริง เราไม่สามารถรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริงที่ความคิดเป็นตัวกำหนดรู้ หรือการคิดเกี่ยวกับความจริงได้ ดังที่ฤๅษณมูรติกล่าวว่า “มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงสัจธรรม โดยอาศัยจิตที่ถูกลงเอนไขในทุกทางโดยรูปแบบของความคิด เพื่อจะตีความสิ่งใหม่ในรูปแบบของสิ่งต่างๆ ได้”^๙

^๗วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของฤๅษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๒, หน้า ๔-๕.

^๘Krishnamurti, J. **Truth and Actuality**, อ้างในพระมหาพิณนัท ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของฤๅษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

^๙Krishnamurti, J. **The Wholeness of Life**, อ้างในพระมหาพิณนัท ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของฤๅษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

เนื่องจากความคิดเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง อยู่กับความรู้ความทรงจำจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาจากอดีต ข้อสรุปเหล่านี้ไม่สามารถทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงของสัจธรรม ถึงแม้จะอธิบายได้ก็เป็นเพียงการอธิบายสิ่งใหม่ด้วยถ้อยคำที่เป็นของเก่า ยิ่งให้ความหมายหรืออธิบายมากเท่าไรก็ยิ่งติดกรอบของภาษาและขอบเขตของความคิดมากเท่านั้น อุดมคติ ความเชื่อหรือทฤษฎีใดๆอันเป็นผลผลิตของความคิดกฤษฎณมูรติได้มองความจริงหรือสัจจะว่าเป็นสิ่งใหม่เสมอ เมื่อเป็นสิ่งใหม่เสมอก็ย่อมมีการเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งเป็นกระแสภาวะที่ซบเคลื่อน

ได้มีนักวิชาการชื่อ ดร.ชริงกี (DR. Shringy) ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับสัจจะของกฤษฎณมูรติว่า “สัจธรรมไม่หยุดนิ่ง มันเคลื่อนไหวด้วยตัวของมันเอง ซึ่งเปลี่ยนไปสู่ชีวิตใหม่ของทั้งหมดจึงอยู่ในภาวะเป็นอยู่ที่ใหม่เสมอ”^{๑๐}

แสดงว่าสัจภาพเกิดขึ้นใหม่ทุกขณะ มีพลังสร้างสรรค์ตัวของมันเองเคลื่อนไหวอย่างไม่สิ้นสุด สัจธรรมหรือความจริงเป็นภาวะความเปลี่ยนแปลงตลอดทุกขณะเวลามันจึงรับรู้ไม่ได้ด้วยความคิดที่หล่อเลี้ยงไปด้วยสิ่งเก่าที่หยุดนิ่งกับความจำ ซึ่งเป็นสิ่งที่รู้แล้ว (The know thing) กฤษฎณมูรตินิยามเนื้อหาของความคิดไว้อย่างไร ผู้วิจัยจะขอเสนอในประเด็นเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยาของเขาซึ่งจะกล่าวเป็นประเด็นต่อไป

ดังนั้น ไม่มีความเกี่ยวข้องระหว่างความจริงกับสิ่งที่เรียกว่าความเป็นจริง หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความเป็นจริงคือสิ่งที่ เป็นเนื้อหาของความคิด และสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างถาวรเป็นโดยไม่ขึ้นตรงกับความคิดแต่ดำรงอยู่ความในความสัมพันธ์กับความคิด ความเป็นจริงทั้ง ๒ ลักษณะนี้ต่างถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขในลักษณะของการส่งผลกระทบต่อกัน ความเป็นจริงมีขอบเขตจำกัดอยู่ในตัวของมันเอง ในขอบเขตของความเป็นจริงไม่มีวิถีทางไปนำสู่การอธิบายได้เท่ากับว่าในแง่ของการรับรู้ความจริง เราไม่สามารถรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริง หรือความคิดเกี่ยวกับความจริงได้ เนื่องจากความคิดมีลักษณะของการถูกกำหนดจากเงื่อนไขและมีขอบเขตจำกัด จึงกล่าวได้ว่าความเป็นจริงซึ่งเป็นสิ่งที่รู้แล้ว (The know thing) ซึ่งเป็น “สิ่งเก่า” ไม่สามารถเข้าถึงความจริงซึ่งเป็นสิ่งใหม่ และมีพลังเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวเสมอและนี่ก็เป็นข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่

สรุปแนวคิดเชิงอภิปรัชญา ความจริงเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องสัมผัสและประสบด้วยตนเองโดยตรง ความจริงอาจรับรู้ได้ด้วยประสบโดยตรง หรือรับรู้โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ อันได้แก่กรอบหรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงในความคิดมนุษย์

^{๑๐}Shringy, R.K. **Philosophy of J.Krishnamurty, A Systematic Study**, อ้างในพระมหาพิณันท์ ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษฎณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๒ .

ข. แนวคิดเชิงญาณวิทยา

ความรู้พื้นฐานของในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยาในทัศนะของภคชนมูรติ ประเด็นปัญหาคือ การรับรู้ความจริงของมนุษย์ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้หรือไม่ คือถ้ารับรู้ได้จะรับรู้ได้อย่างไร? ความรู้และความคิดคืออะไร? และสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร? และมีบทบาทอย่างไรในการรู้ความจริงของมนุษย์ ประเด็นที่กล่าวข้างต้น เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยจะพิจารณาเพื่อเป็นกรอบในการเข้าใจแนวคิดเชิงญาณวิทยา หรือทัศนะการรับรู้ความจริงของภคชนมูรติ แม้เขาจะปฏิเสธการที่จะให้ความหมายเกี่ยวกับบททฤษฎีต่างๆก็ตาม แต่เป็นการศึกษาในแง่ของผู้ตีความผลงานของภคชนมูรติเท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อให้เข้าใจ

ภคชนมูรติกล่าวว่า “ถ้าหากการเข้าใจทำมันให้เป็นสัญลักษณ์อักษร ข้อความหรือสำนวน ในฐานะความคิดรวบยอด (Concept) เมื่อนั้นเราก็ไม่สามารถมองเห็นสาระสำคัญอันลึกซึ้งที่เกี่ยวข้องกับความจริงได้เลย”^{๑๑} ทัศนะของภคชนมูรติ สะท้อนให้เห็นว่าเขาปฏิเสธการแสวงหาและการเข้าถึงความจริงโดยผ่านกรอบของความคิด สะท้อนให้เห็นว่าจิตที่สั่งสมความรู้เป็นประสบการณ์ของอดีต ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้เลย เพราะความจริงเป็นสิ่งสดใหม่ตลอดความจริงจึงไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยสิ่งเก่า ความจริงจึงอยู่นอกเหนือการรับรู้ด้วยระบบการคิดความคิดจึงเสมือนสิ่งที่ลึกลับ ไม่อาจเข้าใจด้วยสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความจริงจึงอยู่ในฐานะของสิ่งไม่รู้ ดังนั้นประสบการณ์จากสิ่งที่รู้แล้วจึงไม่สามารถหยั่งถึงความจริงได้ แม้จะคิดค้นขึ้นใหม่ก็ยังมีเชื่อของสิ่งที่รู้แล้วอยู่ดี เพราะความจริงไม่ใช่สิ่งสะสมจากประสบการณ์ ดังที่กล่าวไว้แล้วในแนวคิดเชิงอภิปรัชญา

แม้ภคชนมูรติจะกล่าวว่า ไม่มีหนทางใดนำไปสู่ความจริงได้นั้น ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์จะไม่สามารถรับรู้ความจริงได้ แต่เขาสะท้อนให้เห็นการรับรู้ความจริง โดยปราศจากเงื่อนไขของความคิด ดังที่เขากล่าวว่า “ไม่ว่าจะในประวัติศาสตร์หรือในศาสนา เราไม่สามารถสัมผัสรับรู้หรือค้นคว้าได้ใน วิชาวิธี (Dialectic) หรือได้จากการเปลี่ยนทัศนะและความเชื่อคุณจะประสบได้ก็ต่อเมื่อ จิตใจเป็นอิสระจากสิ่งต่างๆที่จิตสร้างขึ้น”^{๑๒} ถ้าตีความแล้วก็คือ เราไม่สามารถรับรู้ได้โดยผ่านประสบการณ์ ความรู้ ที่มีกรอบความคิดเข้ามาสัมพันธ์ น่าจะมีแต่เพียงการรับรู้สิ่งใหม่ๆ ผ่านประสบการณ์รับรู้โดยตรงเท่านั้น จึงจะสามารถรับรู้สัจธรรมได้

^{๑๑}Krishnamurti, J. *The Network of Thought*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของภคชนมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๓.

^{๑๒}Krishnamurti, J. *Krishnamurti's journal*, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของภคชนมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๔.

สจวร์ท โฮลรอยด์ (Stuart Holroyd) เป็นผู้หนึ่งที่พูดถึงแนวคิดเชิง ญาณวิทยาของกฤษณมูรติ โดยให้ทัศนะว่า กฤษณมูรติเสนอการรู้ความจริงแบบไม่ผ่าน “ความคิดรวบยอด”^{๑๓} ซึ่งไม่มีลักษณะแบ่งแยกเป็น “ทวิภาวะ” ซึ่งหมายถึงการรับรู้ความจริงโดยไม่ผ่านสื่อกลางนั่นเองในการรับรู้ เช่นนี้ ไม่มีปรากฏการณ์กำหนดเป็นผู้รู้ และสิ่งที่ถูกรู้หรือผู้คิด และสิ่งที่อยู่ในความคิด ซึ่งมีลักษณะแบ่งแยกเป็นความคิดรวบยอด ๒ ความคิดอยู่ในขอบข่ายของความเป็นจริง การรับรู้ความจริงในลักษณะนี้ จิตใจจะสัมผัสความจริง โดยไม่ผ่านความเป็นจริงหรือสื่อกลางใดๆและเป็นไปได้เมื่อจิตใจว่างจากสิ่งต่างๆที่ประกอบกับขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิดแสดงให้เห็นทัศนะของกฤษณมูรติว่า ความจริงอาจรับรู้ได้ด้วยการประสบโดยตรง และจิตใจจะต้องไม่มีการแบ่งขั้วระหว่างผู้สังเกตความจริงและตัวความจริง แต่การรับรู้จะเป็นเอกภาพเดียวกับความจริงโดยไม่มีการแบ่งขั้ว เรียกว่าเป็นหนึ่งในเดียวกับความจริง ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “ผู้สังเกตก็คือสิ่งที่ถูกสังเกต”^{๑๔} ความจริงจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกรู้

ดังนั้น ความจริงอาจรับรู้ได้จากประสบการณ์โดยตรง แต่ถ้าหากจิตยังเต็มไปด้วยคำอธิบายกับความจริง จิตจะไม่สามารถสัมผัสความจริงได้เลย เนื่องจากมีสื่อกลางของการรับรู้ความจริง คือความคิดและกรอบความคิดอันประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิด ซึ่งกฤษณมูรติแนะนำว่าเป็นสิ่งที่จิตใจจะต้องละเพื่อที่จะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร

สังเกตได้ว่า ลักษณะการรับรู้ความจริงโดยตรงในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น โดยไม่ถูกบิดเบือนจากภาพทางแนวคิดใดๆคำพูดและแนวคิดจึงเป็นเพียงสื่อกลาง หากยังยึดติดอยู่กับความหมายที่เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงก็ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ เปรียบเสมือนคำอธิบายเป็นเพียงป้ายบอกทางแต่นั้นมิใช่หนทางที่จะเดินไป เพราะป้ายย่อมเป็นเพียงป้าย ส่วนหนทางก็คือหนทางเป็นคนละสิ่งอย่างกัน^{๑๕}

ในที่นี้จะขอพิจารณาธรรมชาติของความคิด ลักษณะ และบทบาทในการเข้ามารับรู้ความจริงของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยอะไรบ้าง? ความคิดคือ กระบวนการทางวัตถุและเคมี

^{๑๓}Holroyd, Stuart, *The Quest of Quest of Mind*, อังในพระมหาพิณันท์ ชยาภินันโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๔.

^{๑๔}Krishnamurti, J. *Truth and Actuality*, อังในพระมหาพิณันท์ ชยาภินันโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อังแล้ว, หน้า ๑๔..

^{๑๕}วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, อังแล้ว, หน้า ๗.

ซึ่งดำเนินไปในตัวของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ ซึ่งสะสมไว้ในสมอง โดยอาศัยความจำหลายครั้งที่กฤษณมูรติใช้คำว่า “ความคิด” และ “ความรู้” ในความหมายเดียวกันคือเนื้อหาของความคิด ทั้งหมดนี้คือค่านิยมของความคิด

ความคิดไม่ใช่กระบวนการทางจิตแต่เป็นกระบวนการทางวัตถุและเคมี ซึ่งดำเนินไปในตัวมนุษย์ ความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์หรือการเรียนรู้จากอดีต การเก็บสะสม โดยอาศัยความจำ ดังนั้น ความคิดจึงเป็นการตอบสนองความทรงจำจากสิ่งที่รู้แล้ว และลักษณะของความคิด ครอบคลุมไปถึงสิ่งที่ป็นเนื้อหาของความคิด ความคิดและสิ่งที่ป็นเนื้อหาของความคิดเป็นสิ่งที่มิชอบเขตจำกัดและถูกกำหนดอยู่ใต้เงื่อนไขของกาลเวลา มนุษย์มีความรู้เท่าที่จะสามารถจดจำได้ และถึงแม้ความรู้จะขยายตัวกว้างออกไปได้โดยไม่สิ้นสุด แต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็ไม่สามารถจะจดจำความรู้ได้ทั้งหมด มนุษย์จึงมีความรู้จำกัดอยู่ในขอบเขตของเนื้อหาเท่าที่เขามีอยู่ และยังคงติดอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่รู้แล้วเสมอ นี่จึงเป็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด ทำให้มนุษย์มีสมรรถภาพในการเรียนรู้และจดจำความรู้อยู่ในวงจำกัด เมื่อเราคิดสมองจะนึกถึงประสบการณ์ที่เคยรู้มา^{๑๖} ดังนั้นความคิดจึงมีเนื้อหาจากสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วหรือรู้แล้วจากอดีตทั้งสิ้น สิ่งนี้จึงทำให้ความคิดถูกกำหนดอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกาลเวลา กล่าวคือ เมื่อเราคิดถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด สิ่งที่คิดถึงย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วเสมอ แนบเนื่องอยู่ในขอบเขตของกาลเวลา ความคิดยังอาจจะระลึกถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน และคิดปรุงแต่งคาดหวังให้เกิดขึ้นในอนาคตได้อีกด้วย ไม่ว่าจะคิดถึงอดีต คิดถึงปัจจุบัน หรือคาดหวังจินตนาการให้เกิดขึ้นในอนาคต การคิดก็มีรากฐานอยู่บนความทรงจำอยู่ดี และเงื่อนไขของกาลเวลาที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในที่นี้ไม่ได้หมายถึงกาลเวลาตามเข็มนาฬิกาหรือวันเดือนปี แต่หมายถึงกาลเวลาที่เป็นลักษณะอันเกี่ยวเนื่องอยู่กับธรรมชาติของการคิดเป็นเวลา เชิงจิตวิสัย (Subjective) โดยกฤษณมูรติ กล่าวว่า มีความสำคัญมากที่จะเข้าใจธรรมชาติของการคิด การคิดของมนุษย์มีรากฐานอยู่บนความทรงจำของสิ่งต่างๆที่ผ่านไปมาแล้ว ซึ่งก็คือคิดในสิ่งที่ได้เกิดขึ้น คิดในสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านมา แล้วก็เกิดในเรื่องนั้น เสริมเติมแต่งมันขึ้นไปในปัจจุบัน แล้วก็คิดปรุงแต่งต่อไปในอนาคต ดังนั้น ความรู้จึงกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับพวกเรา แต่ความรู้ไม่มีวันสมบูรณ์เต็มที่ได้เลย ความรู้จึงเป็นเงาเหลือมของความไม่รู้เสมอไป^{๑๗}

^{๑๖} กฤษณมูรติ, **ดบัสันหนึ่งพันวันวาน**, แปลโดย หิงห้อย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิภษา, ๒๕๔๕), หน้า ๙๓.

^{๑๗} Krishnamurti, J. **The Network of Thought**, อ้างในพระมหาพิณนัท ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

เนื่องจากความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ในอดีตที่สะสมไว้ในสมอง โดยอาศัยความทรงจำ ขอบข่ายของความคิดจึงมีขอบเขตจำกัดทางเนื้อหาแน่นอน มนุษย์ไม่อาจรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความคิดได้เลย ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “คุณต้องแสวงหาด้วยตัวของคุณเองว่า ความเป็นจริงอยู่ตรงไหน และความเป็นจริงไม่สามารถกลายเป็นความจริงได้คุณไม่สามารถบรรลุความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริงได้”^{๑๘}

อาจมีผู้ตั้งประเด็นว่าหากมนุษย์หยุดคิดได้ การรับรู้ความจริงน่าจะเกิดขึ้นได้ และวิธีการอย่างไร แต่การนำเสนอวิธีการหยุดคิด เป็นสิ่งที่เขามิทำที่ไม่เห็นด้วย นั้นไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แต่กฤษณมูรติได้เสนอว่า “จุดที่ต้องการก็คือ การทำความเข้าใจธรรมชาติของความคิดและความเคลื่อนไหวของความคิด แล้วเฝ้าดูมัน”^{๑๙}

แสดงให้เห็นว่า การเข้าใจข้อเท็จจริงของความคิด ไม่ได้อยู่ในรูปแบบของการพยายามหรือการจงใจใดๆทั้งสิ้น แต่เป็นการปล่อยไปตามกระแสของการสังเกต การรับรู้อย่างเข้าใจในสิ่งที่เป็นอยู่ ไม่ใช่การพยายามจะเป็นในสิ่งที่อยากเป็นหรือสิ่งที่ไม่อยากเป็น หมายความว่า การสังเกตกระบวนการเนื้อหาของความคิด การหยั่งเห็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด แต่ไม่ใช่ความพยายามที่จะเป็นผู้ไม่คิด แต่ประเด็นอยู่ที่การเข้าใจ มองเห็นและรู้ตัวต่อการทำงานตามธรรมชาติของความคิด และนี่อาจทำให้เนื้อหาของความคิดสงบลงได้ แสดงว่าการสังเกตความคิดและเนื้อหาของความคิด เป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์เพื่อที่จะสัมผัสความจริงโดยตรง

ดังนั้น ลักษณะสิ่งที่ไม่ได้นั้น เป็นการแสดงในแง่ญาณวิทยา โดยไม่อาจรับรู้ความจริงได้ โดยประสบการณ์และระบบเหตุของความคิด แต่มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็นประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้นโดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เป็นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่ถูกรบกวนจากเนื้อหาของความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิดตระหนักรู้ และเข้าถึงว่าความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิดเมื่อความคิดยุติการรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้

^{๑๘} Krishnamurti, J. **Truth and Actuality**, อ้างในพระมหาพินันท์ ชยาภินันโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

^{๑๙} กฤษณมูรติ, **ขอบข่ายของความคิด**, แปลโดย พยับแดด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันริศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖.

สรุปแนวคิดเชิงญาณวิทยา การรับรู้ความจริงว่าอาจรับรู้ได้จากประสบการณ์โดยตรงเมื่อจิตใจเป็นอิสระจิตใจไม่ถูกครอบครองจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาความคิด อันได้แก่ความรู้และประสบการณ์ ที่มีอยู่ภาวะของจิตไม่ถูกครอบครองและรับความจริงโดยตรงนั้น ปรากฏเมื่อการหยั่งเห็นถึงขอบเขตอันจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ซึ่งเป็นการตระหนักรู้จริงๆ ว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ ซึ่งภุชฌมูรติแนะนำว่าเป็นสิ่งที่จิตใจจะต้องละเพื่อที่จะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

แนวคิดสาขานี้พออาจเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาชีวิต คือ พุทธิถึงความหมายของชีวิต ชีวิตที่ดีมีลักษณะอย่างไร อะไรคือสิ่งที่น่าพึงปรารถนาที่สุดของชีวิต ความดีคืออะไร เอาอะไรมาเป็นเกณฑ์วัดดีชั่วเป็นเรื่องของจิตใจแต่ละคน หรือว่ามีอยู่จริงนอกเหนือจากอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาว่า ภุชฌมูรติมองธรรมชาติของชีวิตว่าเป็นอย่างไร ชีวิตคืออะไร อะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิต อะไรคือปัญหาของมนุษย์ สิ่งใดคือความดีและจุดมุ่งหมายสูงสุด มนุษย์ควรเป็นอย่างไร? อะไรคือคุณค่าของมนุษย์ และเราจะเอาอะไรตัดสินคุณค่าของมนุษย์

ทัศนะของภุชฌมูรติที่มีต่อชีวิต ธรรมชาติของชีวิตอย่างไร และชีวิตคืออะไรในประเด็นนี้ ภุชฌมูรติไม่ได้นิยามความหมายของชีวิตอย่างตายตัวหรือให้บทสรุปที่แน่นอน แต่ได้แนะนำให้สัมผัสและเข้าใจชีวิตด้วยตนเอง การเข้าใจชีวิตคือการเข้าใจตนเอง เป็นการเรียนรู้ความจริงภายในจิตสำนึกของตน ว่าชีวิตประกอบด้วยแง่มุมต่างๆมากมาย

ธรรมชาติของชีวิตคืออะไร? การเห็นขอบเขตจำกัด และการถูกกำหนดเงื่อนไขต่างๆด้วยจิตสำนึกที่มนุษย์มีอยู่ เนื้อหาของจิตสำนึกก็คือสิ่งต่างๆที่เป็นเนื้อหาของความคิดนั่นเอง ภุชฌมูรติชี้ให้เห็นว่าจิตสำนึกของมนุษย์มีสาระเดียวกัน แม้สภาพที่ปรากฏจะต่างกันก็ตาม

จิตสำนึกเป็นสิ่งที่เหมือนกันทั้งหมดสำหรับมนุษย์ทุกคนตลอดทั้งโลก มนุษย์เป็นทุกข์ข้างใน และเป็นทุกข์ข้างนอก มีความวิตกกังวล ความไม่แน่นอนใจ ความอิจฉา ความโลภ ความริษยา จิตสำนึกของมนุษย์เป็นหนึ่งเดียวไม่ใช่จิตสำนึกของคุณหรือของผม นี่เป็นตรรกะประกอบด้วยเหตุผล มีหลักเกณฑ์ไม่ว่าคุณจะเดินทางไปทางไหน ไม่ว่าคุณจะเชื่อในพระเจ้าหรือเชื่อในสิ่งอื่น ความเชื่อและศรัทธานั้นก็เหมือนกันหมดในหมู่มนุษย์ แต่สิ่งเหล่านี้งอกออกมาจากสิ่งๆเดียวที่เหมือนกันหมด ความสำคัญนั้นอยู่ที่จิตสำนึกของคุณ สำนึกของมนุษย์ชาติทั้งหมด^{๒๐}

ภุชฌมูรติเห็นว่าสภาพชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไปอยู่ในสภาพของอิทธิพลกำหนด (Conditioning) เป็นภาวะถูกกำหนดโดยความคิด ซึ่งสร้างปัญหามากมายในความเป็นอยู่ของมนุษย์ จึงเกิดความขัดแย้งในจิตสำนึก เป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก แต่ที่แท้จริงจิตสำนึกของมนุษย์

^{๒๐} ภุชฌมูรติ, ขอบข่ายของความคิด, อ่างแล้ว, หน้า ๗-๘.

เหมือนกัน และไม่มี การแบ่งแยก และเป็นเอกภาพเดียวกัน แม้การแสดงออกภายนอกแตกต่างกัน แต่มีสาระภายในเหมือนกัน ชีวิตมนุษย์มีการเคลื่อนไหวในความสัมพันธ์ และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา^{๒๑} และนี่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่แท้จริง ดังที่เขา กล่าวว่า “เมื่อคนหนึ่งเห็นว่าการแบ่งแยกเป็นมายา ไม่เป็นเหตุผล ไม่สมบูรณ์ ดังนั้น คนหนึ่งนั้นจะทำให้เป็นจริงขึ้นว่าคนคนหนึ่งก็คือมนุษย์ภาพทั้งหมด”^{๒๒}

กฤษณมูรติให้ทัศนะว่า จิตสำนึกของมนุษย์ส่งอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกันและกันนี้คือเหตุที่ทำให้เขาเสนอว่า “โลกคือเราและเราคือโลก” ข้อความ ๒ ข้อความนี้ไม่ได้แสดงในรูปแบบของข้อความที่เท่ากันเชิงตรรกวิทยา แต่แสดงถึงลักษณะของความสัมพันธ์ที่กำหนดซึ่งกันและกันของบุคคลหนึ่งกับบุคคลหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าโลก^{๒๓} ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับทั้งหมดในฐานะข้อเท็จจริงมีค่ากล่าวของกฤษณมูรติที่เขายืนยันข้อเท็จจริงนี้ว่า “มันไม่ใช่ความคิด ความรู้สึกไม่ใช่การยืนยันอารมณ์ แต่เป็นข้อเท็จจริงที่สมบูรณ์ ที่นั่นคือโลก และโลกคือฉัน”^{๒๔}

กฤษณมูรติยังกล่าวถึงความเชื่อมโยงธรรมชาติ ดังเช่นที่ กล่าวว่า “ในการมองเห็นต้นไม้ เมื่อคุณกำลังมองมัน ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างคุณกับต้นไม้ ไม่มีผู้สังเกตระหว่างคุณกับต้นไม้”^{๒๕} แสดงให้เห็นว่า กฤษณมูรติได้เชื่อมโยงสรรพสิ่ง ผู้คน ความคิด เข้าด้วยกัน

การที่กฤษณมูรติให้ทัศนะต่อโลกที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และเป็นเรื่องความสัมพันธ์กับจิตสำนึกค่อนข้างมาก จนดูเหมือนว่าเขาเอาจิตมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางแห่งการกำหนดทัศนะความเป็น

^{๒๑} Krishnamurti, J. *Truth and Actuality*, อ้างในพระมหาพิณนัท ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘.

^{๒๒} Krishnamurti, J. *The Network of Thought*, อ้างในพระมหาพิณนัท ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘.

^{๒๓} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

^{๒๔} Krishnamurti, J. *The Awakening of Intelligence*, อ้างในพระมหาพิณนัท ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๘.

^{๒๕} Krishnamurti, J. *The Network of Thought*, อ้างในพระมหาพิณนัท ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘ .

เอกภาพของสรรพสิ่งและมนุษย์ แต่แท้ที่จริงมิได้ถูกกำหนดโดยจิตหรือ โดยความคิดของมนุษย์เอง แต่เป็นในฐานะข้อเท็จจริง ที่เป็นอยู่ เช่นที่เขากล่าวว่ “สิ่งที่ความคิดเข้าไปติดตรึงนั้นกระทำให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา แต่ก็ทำให้ความจริงไม่”^{๒๖}

ดร. ชริงกี (Dr.Shringy) ให้ความเห็นสนับสนุนว่า “ในฐานะที่เป็นข้อเท็จจริงแล้วภุชณมูรติไม่ยืนยันวิธีใดๆเขาเพียงแสดงถึงข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่”^{๒๗} ในความเชื่อมโยงที่เป็นเอกภาพนี้ มิได้ถูกกำหนดโดยจิตของมนุษย์หรือโดยความคิดของมนุษย์เอง หากแต่เป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่แล้วแม้ความคิดจะสร้างความแบ่งแยกแตกต่าง แต่ข้อเท็จจริงของมนุษย์และสรรพสิ่งก็คือความเป็นเอกภาพ ข้อเท็จจริงที่ไม่อาจสรุปลี่ยนยันหรือปฏิเสธ หรือพิสูจน์ใดๆ ได้^{๒๘}

ดังนั้น มนุษย์มิได้แบ่งแยกหรือแตกต่างกัน โดยสภาพแท้จริงแล้วมีความเป็นเอกภาพเดียวกันดำรงอยู่ในความเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวและสัมพันธ์กันทั้งหมด แต่เพราะอิทธิพลกำหนดสภาพที่แท้จริงของมนุษย์จึงถูกบิดเบือนก่อให้เกิดความแบ่งแยก ชัดแย้งจึงเกิดพันนาการขึ้นเป็นปัญหาภายในจิตใจ

ก. จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร

ในทัศนะของภุชณมูรติ สภาพหลุดพ้นจากพันนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด เป็นเนื้อหาทั้งหมดจิตสำนึก จุดหมายของชีวิตเป็นชีวิตที่เข้าถึงความจริงโดยการจะเข้าใจอิสระภาพและพันนาการ ว่าหมายความว่าอย่างไร? เราอาจจะใช้วิธีการเห็นภาพสะท้อนของสิ่งหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจอีกสิ่งหนึ่ง นั่นก็คือ หากเราจะเข้าใจอิสระภาพได้ดี เราควรเข้าใจก่อนว่าอะไรคือพันนาการตามทัศนะของภุชณมูรติ สภาพของอิทธิพลกำหนดซึ่งก่อให้เกิดความแตกแยกชัดเจนและสับสนขึ้นมาในจิตสำนึก ชีวิตที่ถูกร้อยรัดด้วยพันนาการ ก็คือชีวิตที่ถูกความคิดครอบงำอยู่มีความ

^{๒๖} ภุชณมูรติ, **บันทึกของภุชณมูรติ**, แปลโดย พจนา จันทรสันติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐.

^{๒๗} Shringy, R.K. **Philosophy of J.Krishnamurty**, อ้างในพระมหาพิณนัท ขยาภินโนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของภุชณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙ .

^{๒๘} ดิเรก วังชากร, “อภิปรายของภุชณมูรติ”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๑, หน้า ๑๑.

(บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัย, 2531, ๑๑.(บัณฑิตวิทยาลัย หน้า ๑๑.

แบ่งแยกมีความสับสนและขัดแย้งอยู่ภายใน สิ่งเหล่านี้เรียกว่าพันธนาการ และการหลุดพ้นจากสิ่งนี้ได้หมายถึงการมีอิสรภาพ

อิสรภาพในทัศนะของกฤษณมูรติ จึงมีนัยยะของการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นและตราบไต่ที่ “ตัวฉัน” ที่เป็นจุดศูนย์กลางแห่งการแบ่งแยกยังครอบงำจิตใจอยู่ ชีวิตก็จะหนีไม่พ้นความขัดแย้ง ความวุ่นวายและความทุกข์ ซึ่งภาวะเหล่านี้คือสภาพของการไร้อิสรภาพ ตามทัศนะของกฤษณมูรติ อิสรภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆแต่อิสรภาพคือการไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดภายในจิตสำนึก ซึ่งภาวะนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายในจิตสำนึก ความแบ่งแยกขัดแย้งและสับสนจะยุติลง อิสรภาพจึงไม่ใช่เจตจำนงตัดสินใจเลือกที่จะเป็นอะไรด้วยความรับผิดชอบ ในแบบฉบับที่นักปรัชญาอรรถิภาวนิยมได้นิยามถึง การเลือกหรือเจตจำนงจะเลือกอะไรไม่ใช่การแสดงออกว่ามนุษย์มีอิสรภาพ เพราะเจตจำนงคือการเลือกมีบ่อเกิดมาจากความคิดหรือประสบการณ์ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง สิ่งที่เป็นอยู่จริง (What is) กับสิ่งที่ควรเป็น (What should be) เจตจำนงเป็นเพียงสิ่งที่ทำให้เงื่อนไขแข็งแกร่งขึ้น และเงื่อนไขก็คือการแสดงของความคิดซึ่งหมายถึงการไม่รู้สิ่งที่เป็นอยู่

เจตจำนงของมนุษย์ก็คือการแสดงออกของความทะเยอทะยาน อันเป็นสิ่งเดียวกับตัวตนของมนุษย์นั่นเอง ซึ่ง “ตัวตน” มาจากการสั่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ วัฒนธรรมฯลฯ ที่สั่งสมมานาน จึงอาจกล่าวได้ว่า เจตจำนงนี้ถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขของความรู้ที่สั่งสมมาและยังถูกจำกัดด้วยขอบเขตของตัวตน มนุษย์ก็ยังมีอิสรภาพอยู่ และมีความทะเยอทะยานยิ่งขึ้นไป เจตจำนงที่จะมีอิสรภาพ ก็คือความทะเยอทะยานอย่างหนึ่ง ซึ่งในข้อเท็จจริงแล้ว ความทะเยอทะยานเพื่อต้องการยิ่งขึ้น ก็คือการสืบทอดของประสบการณ์ สิ่งนี้คือศูนย์กลางของตัวตนนั่นเอง และตราบไต่ที่มีศูนย์กลางของตัวตน ชีวิตก็ยังดำรงอยู่ขอบเขตในความคิดอยู่ “ตราบไต่ที่มีศูนย์กลางก็มีขอบเขตล้อมรอบ”^{๒๙}

เมื่อก้าวถึงอิสรภาพคือการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดนั้น ไม่ได้รวมถึงความจำ หรือความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่มีความจำเป็นต้องใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือความรู้ทางเทคนิคที่ใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ความรู้ทางเทคโนโลยี การเขียน การอ่าน

^{๒๙} Krishnamurti, J. *The Awakening of Intelligence*, อ้างในพระมหาพิณนัท ทยาภินนโท (ลาตบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑ .

และการพูดภาษาต่างๆ ฯลฯ ดังที่กฤษณมูรติกกล่าวไว้ว่า “ความรู้นั้นต้องมีอยู่เกี่ยวกับเทคโนโลยี เธอต้องมีความรู้เกี่ยวกับโลกเกี่ยวกับข้อเท็จจริง แต่ความรู้จะต้องถูกใช้อย่างไม่มีลักษณะบุคคล”^{๓๐}

แสดงให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆโดยตัวของมันเองแล้ว ไม่ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นในจิตใจของมนุษย์ เพราะความรู้แบบนั้นไม่มีอึดตาเข้ามาเป็นศูนย์กลางความรู้ ประเภทนี้จึงไม่ใช่พันธนาการของชีวิต ฉะนั้นมนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพอย่างแท้จริง จุดมุ่งหมายของชีวิตก็คือ การหลุดพ้นจากอิทธิกาหนด อันได้แก่ความแบ่งแยกและความขัดแย้งที่ความคิดสร้างขึ้น อิสรภาพจากพันธนาการทั้งปวงเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในอย่างแท้จริงของมนุษย์

การหลุดพ้นจากพันธนาการตามทัศนะกฤษณมูรติเห็นว่า มนุษย์จะเป็นอิสระจากสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด ได้อย่างไร? ปัญหาทั้งหมดนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่อึดตาที่สร้างกระบวนการความคิดเช่นนี้ขึ้นมา และสิ่งที่จะทำให้ปัญหาคลี่คลายก็คือ การทำความเข้าใจ ว่าความคิดคืออะไร ประกอบไปด้วยสิ่งใดบ้าง กระบวนการทำงานธรรมชาติของความคิดมีลักษณะเป็นเช่นไร (ได้กล่าวไปแล้วในแนวคิดเชิงญาณวิทยา) เพราะเหตุใด การไม่รู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในขณะที่ความคิดก่อตัวอยู่ขึ้นนั้น จึงก่อให้เกิดพันธนาการซึ่งเป็นปัญหาชีวิต

โดยทั่วไปคนเราจะรู้ว่ากำลังคิดอะไร กล่าวคือรู้ตัวต่อเนื้อหาของความคิดแต่เรามักจะไม่รู้ตัวต่อการทำงานของความคิด กล่าวคือ ไม่เห็นว่าความคิดเกิดขึ้นจริงๆ ได้อย่างไร มีกระบวนการเช่นไร ไม่ทันต่อจุดเกิดและจุดดับของความคิด ซึ่งก็คือ การไม่รู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในการทำงานของความคิด จึงให้จิตใจถูกความคิดกำหนดให้ตกอยู่ในสภาพความขัดแย้ง ความแบ่งแยกเป็นฐานแห่งปัญหาชีวิตที่มีสาเหตุมาจากการไม่รู้ตัว โดยผลพวงจากการทำงานของความคิดภาวะด้านอารมณ์ เช่น ความกลัว ความทุกข์ ความทะยานอยาก และตลอดจนปัญหาด้านความสัมพันธ์นั้นคือปัญหาที่เกิดขึ้นเสมอไปของชีวิตที่ส่งผลกระทบต่อเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริง

กฤษณมูรติได้เสนอ สมာธิ ในการเข้าใจโครงสร้างของความคิด สมาธิจะนำมาซึ่งการยุติความสับสนวุ่นวาย ขัดแย้งภายในอันความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้น และนี่คือเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปัญหาในชีวิตของความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้ยุติลง สิ่งที่เขาเสนอเกี่ยวกับสมาธิ ซึ่งเป็นสาระสำคัญแรก คือเราควรจะรู้ก่อนว่าสมาธิคืออะไร ดังที่เขากล่าวว่สาระสำคัญอันดับแรกไม่ใช่สมาธิทำอย่างไร แต่อยู่ที่การค้นหาว่าสมาธิคืออะไร ด้วยเหตุนี้จึงต้องเข้าสู่เรื่องนี้โดยไม่รู้^{๓๑}

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๓๑} กฤษณมูรติ, **ที่สุดแห่งการแสวง**, แปลโดย ทีมงานมูลนิธิอานันทวิภังษา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอานันทวิภังษา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖.

ในทัศนะของภุชฌมูรติ สมาธิไม่ใช่การเพ่ง (Concentration) ซึ่งเป็นการควบคุมความคิดให้จดจ่ออยู่กับที่ เช่น จดจ่ออยู่กับคำพูดหรือรูปนิมิต หรือองค์วัตถุต่างๆ การมีรูปแบบที่ตายตัวของสมาธิ ได้สร้างขอบเขตให้กับการเรียนรู้ให้เห็นความจริงชีวิตนั้น แท้จริงแล้วต้องละขอบเขตรูปแบบของแบบปฏิบัติที่รู้มาแล้ว สมาธิ จึงไม่มีแบบแผนปฏิบัติที่ตายตัว หรือเกิดจากข้อสรุปที่ตายตัว และนี่เป็นสำคัญในการจะเข้าใจและเข้าถึงสมาธิในทัศนะของท่าน ดังที่ท่านกล่าวว่า “จิตที่ไม่รู้ต้องปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างที่มันรู้ หมายถึงต้องละความปรารถนาที่จะบรรลุถึง”^{๓๒}

ภุชฌมูรติให้ความหมาย “สมาธิ ก็คือความใส่ใจ (attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานของความคิด (แม้ความไม่ใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ถึงความเคลื่อนไหวนั้น) เป็นความรู้ตัวโดยไม่มีทางเลือก (choiceless awareness) ไม่มีการแบ่งแยกไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆ หรือเจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆ เป็นการเฝ้าสังเกต (Observation) ความเป็นไปของความคิดที่ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช้ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ละเลิก ใส่ใจที่จะรู้ว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิกิริยาของความรู้สึก ความคิดทั้งหมดหรือเรียนรู้ติดตามอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดเห็นความจริงในธรรมชาติการทำงานของความคิดอย่างถ่องแท้ จิตใจจะเงียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเงียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้ ภุชฌมูรติกล่าวไว้ว่า

สมาธิเป็นการรู้เท่าทันต่อทุกๆ ความคิด ทุกๆ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพียงแต่เฝ้าดูมันและเคลื่อนไหวไปกับมันเท่านั้น ในการเฝ้าดูคุณจะเริ่มเข้าใจการเรียนรู้เช่นนี้เองความเงียบจะเกิดได้อย่างแท้จริง สมาธิต้องการจิตที่ว่างไว้อย่างน่าอัศจรรย์ สมาธิเป็นการเข้าใจชีวิตอย่างครบถ้วน^{๓๓}

ดังนั้น สาเหตุของปัญหาชีวิต คือการไม่รู้เท่าทันว่าสภาพอิทธิพลกำหนดเป็นกระบวนการทำงานของความคิดที่เป็นเงื่อนไขให้แก่จิตใจ จึงทำให้ตกอยู่ในปัญหาของความขัดแย้งเรื่อยไปและวิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหาก็คือ วิถีแห่งสมาธิมนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจากพันธนาการสภาพอิทธิพลกำหนด โดยความคิดการเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิดเป็นการตระหนักรู้โดยถ่องแท้ (Realization) ความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะยุติลง เป็นการเปลี่ยนสู่สภาวะใหม่ (transformation) เป็นภาวะของจิตในที่สูง มีการตื่นตัวอย่างเต็มเปี่ยม เป็นพลังงานเคลื่อนไหวที่มีความนิ่งในตัวเอง เป็นการรับรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้เสมอภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตในเป็นอิสระ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๓๓} ภุชฌมูรติ, **อิสรภาพเกิดขึ้นเมื่อคุณไม่รู้**, แปลโดย สุวรรณา หลั่งน้ำสังข์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอานันทมหิดล, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๐.

ข. คุณค่าคืออะไร คุณค่าเกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรคือเกณฑ์การตัดสินคุณค่า

ในหัวข้อนี้จะทำความเข้าใจว่าความดีที่แท้จริงคืออะไร อะไรเรียกว่าการกระทำที่ดี อะไรคือเกณฑ์การตัดสินความดี ผู้วิจัยมีทัศนะว่า ความดีของชีวิตและคุณค่าของชีวิตเป็นสิ่งเดียวกันจึงใช้คำว่า ความดี เป็นประเด็นหลักในการศึกษาคุณค่า อาจเปรียบได้กับความดีเป็นภาพสะท้อนของคุณค่า

๑. ความดีที่แท้จริงคืออะไร จากแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ของกฤษณมูรติ ทำให้ทราบว่าความดีที่แท้จริงจะต้องไม่เป็นเงื่อนไขจากการถูกความคิดครอบงำหรือถูกตักเตือนอยู่ในความคิดที่ตายตัว อยู่ในความแบ่งแยก ความสับสนและขัดแย้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ภาวะอันเป็นระเบียบอันสมบูรณ์ (total order) จะเกิดขึ้น ดังนั้นระเบียบอันสมบูรณ์ของชีวิตก็คือความดีอันแท้จริงนั่นเอง กฤษณมูรติต้องการชี้ให้เห็นว่า ความดีนั้นไม่สามารถปลูกฝังให้เกิดขึ้นได้ด้วยความคิดเพราะความคิดมีการแบ่งแยก เปรียบเทียบ ขัดแย้งและสับสนอยู่ภายใน และเมื่อสิ่งเหล่านี้ได้ยุติลงจะเกิดระเบียบภายในอันสมบูรณ์ ซึ่งจะแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ความดีจึงเกิดขึ้นได้เมื่อมีการรู้ทั่วพร้อมเกิดการเล็งเห็นกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิดอย่างไม่บิดเบือน และเนื่องจากความคิดนำมาซึ่งทวิภาวะ คือภาวะที่แบ่งแยกเป็นสอง ซึ่งได้แก่ภาวะที่เป็นอยู่กับภาวะที่ควรจะเป็น ซึ่งมีเงื่อนไขของกาลเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง การแบ่งเป็นทวิภาวะนี้นำไปสู่ความสับสนและขัดแย้งอันเป็นสาเหตุของความไร้ระเบียบภายในใจ

เมื่อการตื่นตัวทั่วพร้อมนำมาซึ่งระเบียบอันแท้จริง ความดีจึงเป็นวิถีทางแห่งการกระทำ ปัจจุบันขณะ ไร้รูปแบบความคิดในอดีต การกระทำดีจึงไม่มีขัดแย้งใดๆ เกิดขึ้นภายใน ไม่มีความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่เราทำกับความคิดที่ว่าไม่ควรจะทำ หมายความว่าความดีและการกระทำความดีไม่ใช่การสั่งสมของความคิด แต่เป็นความรู้สึกผสมกลมกลืนอย่างสมบูรณ์ภายในจิตตั้งที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “ชีวิตที่ดีแท้เป็นความรู้สึกเปี่ยมในการกระทำดังนั้น จึงไม่มีข้อขัดแย้งภายใน ชีวิตจึงเป็นกระแสที่มีความผสมกลมกลืนอย่างสมบูรณ์ เมื่อท่านมีความรู้สึกอิสระอยู่ภายใน”^{๓๔}

ดังนั้น ความดีที่แท้จริงจึงหมายถึง ระเบียบอันสมบูรณ์ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็นระเบียบจากภายในจิตใจ ระเบียบภายในที่นี้จะเกิดก็ต่อเมื่อความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้งและสับสนภายในจิต ซึ่งความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้นได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความเป็นไปของชีวิตอย่างตื่นตัวทั่วพร้อม อิสระภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น

^{๓๔} กฤษณมูรติ, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, แปลและเรียบเรียงโดย โสริช โพธิ์แก้ว, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), หน้า ๘๙.

๒. อะไรคือเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของการกระทำ ในทัศนะของกฤษฎมูรติไม่ได้กล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินนี้โดยตรง ว่าการกระทำใดๆจะดี หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ไม่มีเกณฑ์ที่ตายตัวไม่มีแบ่งทฤษฎีหรือจริยธรรมอันตายตัว แต่พอจะอนุมานได้จากทัศนะเกี่ยวกับคุณค่ากับความดีของชีวิตได้ว่า การกระทำที่ดี คือการกระทำที่มาจากระเบียบอันสมบูรณ์ภายในบุคคลในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะกระทำการภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะกระทำการภายในชีวิตหรือกระทำการภายนอก ขณะที่กระทำนั้นจิตใจทั้งระดับรู้สำนึกและจิตใต้สำนึก ย่อมไม่มีความแบ่งแยกเปรียบเทียบ ชัดแย้ง และสับสน จิตใจที่มีความตื่นรู้เฝ้าพร้อมอยู่เสมอสังเกตเห็นธรรมชาติของความคิด

บุคคลที่ไร้ความขัดแย้งในจิตใจ และมีระเบียบภายในอันสมบูรณ์สูงสุด การกระทำใดที่มีอิสระจากความขัดแย้งภายในจิตใจ ถือว่าเป็นการกระทำที่ดีเสมอ ซึ่งเป็นการตัดสินที่รู้ได้เฉพาะตน เพราะระเบียบภายในจิตใจอันเป็นภาวะแห่งการเรียนรู้สัจธรรมที่ตื่นตัวพร้อม ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ใดๆ จิตใจตื่นอยู่กับปัจจุบันขณะในสิ่งที่กระทำการ ฉะนั้นการตัดสินว่าการกระทำใดดีหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับสิ่งที่ได้กล่าวมา สังเกตได้ว่า การตัดสินคุณค่าการกระทำที่เรียกว่าความดีในลักษณะนี้เป็นการตัดสินเฉพาะบุคคลที่รู้สึกตัวเองเท่านั้น ไม่ใช่เกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นแบบตายตัวตามหลักศาสนาต่างๆ และไม่ใช่เกณฑ์การตัดสินคุณค่าการกระทำที่สามารถรู้ด้วยตนเองซึ่งออกมาจากระเบียบภายในจิตใจโดยไม่ต้องได้รับการยืนยันให้ค่าจากบุคคลอื่น

ดังนั้น เกณฑ์การตัดสินว่าการกระทำใดดีหรือไม่ ต้องพิจารณาจากการกระทำนั้น เกิดจากระเบียบภายในจิตใจ ซึ่งไม่ได้เกิดจากแรงบังคับหรือพยายามสร้างระเบียบ แต่เกิดจากการตระหนักรู้การกระทำอย่างรู้ตัวพร้อม การใส่ใจอย่างเป็นหนึ่งเดียวโดยไม่มีการแบ่งแยกใดๆ ภายในจิตใจ

สรุปแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ กฤษฎมูรติมีทัศนะเกี่ยวเรื่องชีวิตว่า ชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกความคิดครอบงำอยู่ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ ในจิตใจ การไม่รู้เท่าทันต่อความคิดที่เข้าครอบงำจิตใจก่อให้เกิดความแบ่งแยกความขัดแย้งอันเป็นพันนาการทางจิตใจ ชีวิตมีจุดหมายที่การเป็นอิสระจากการถูกกำหนดเงื่อนไขทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก วิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหาต่างๆ ในจิตใจ และกฤษฎมูรติเสนอว่าให้เชื่อมโยงสรรพสิ่ง ผู้คน ความคิดเข้าด้วยกันไม่มีการแบ่งแยกมองให้เป็นเอกภาพ

๒.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา

ในปัจจุบันในประเทศทั่วโลก ได้มีคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ถือเป็นหลักการพื้นฐานของโครงสร้างทางการศึกษา และระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นมาได้มีการเห็นชัดแจ้งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในทุกระดับว่า รูปแบบการศึกษาเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันล้มเหลว และขาดความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสังคมที่ซับซ้อนซึ่งเข้าร่วมอาศัยอยู่ วิฤติการณ์ทางระบบนิเวศน์ ปัญหาความยากจนที่เพิ่มพูนขึ้นรวมทั้งความอดอยากหิวโหยและปัญหาความรุนแรงกำลังบีบคั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้มนุษย์ต้อง

เผชิญกับสภาพความจริงเหล่านี้ ในยุคสมัยเช่นนี้ การเข้าไปแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่ใหม่จริงๆต่อหลักการพื้นฐานทางการศึกษาถือเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งกฤษฎณมูรติตั้งข้อสงสัยในรากเหง้าของวัฒนธรรมของมนุษย์ คำถามท้าทายของท่านไม่เพียงเป็นการกล่าวต่อปัญหาโครงสร้างทางการศึกษา แต่ยังกระทบไปถึงธรรมชาติและคุณภาพของจิตใจของมนุษย์และชีวิตของมนุษย์ด้วย ที่ต่างออกไปจากความพยายามที่จะช่วยกู้หรือเสนอทางเลือกในระบบการศึกษาเท่าที่ทำกันมา วิธีการกฤษฎณมูรติกลับแหกออกจากขอบเขตของวัฒนธรรมหนึ่งๆแล้วทำให้เกิดคุณค่าใหม่ขึ้นมาอย่างแท้จริง ซึ่งคุณสมบัติชนิดใหม่นี้จะย้อนกลับมาสร้างอารยธรรมใหม่สังคมใหม่ขึ้น

๒.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

การศึกษาแนวความคิดทางด้านการจัดระบบการศึกษา การให้คำนิยามความหมายของคำว่า การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพราะจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจว่า คำว่า การศึกษาที่นำมาจัดให้กับมนุษย์นั้นมีความหมายอย่างไร ถ้ารู้วามมนุษย์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นอย่างไร ก็สามารถที่จะกำหนดความหมายของการศึกษาได้ถูกต้อง เพื่อที่จะให้สอดคล้องเหมาะสมกับการดำรงชีวิตที่จะนำไปสู่การมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข กฤษฎณมูรติได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า

“การศึกษานั้นไม่ใช่เพียงการเรียนรู้จากหนังสือ หรือท่องจำเอาข้อเท็จจริงบางอย่างแต่การศึกษายังหมายถึง การเรียนรู้ที่จะดูอย่างไร จะฟังอย่างไรในสิ่งที่หนังสือบอกเอาไว้ หรือที่เขียนไว้นั้นถูกหรือผิด ทั้งหมดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา การศึกษาไม่ใช่เพียงการสอบไล่ได้มีปริญญา มีงานทำ ได้แต่งงานและตั้งเนื้อตั้งตัว แต่การศึกษายังหมายถึงความสามารถที่จะรับฟังเสียงนกร้อง รู้จักที่จะมองดูท้องฟ้า มองเห็นความงามอย่างยิ่งของต้นไม้และรูปร่างของเนินเขาเหล่านั้น รู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ”^{๓๕}

การศึกษานั้นหมายถึง จิตของมนุษย์ซึ่งหมายถึงจิตของเธอ ไม่เพียงแต่จะมีความสามารถอย่างเยี่ยมยอดในวิชาคณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ฯลฯ และจิตชนิดนี้ไม่ว่าจะตกอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมใดก็ไม่มีทางที่จะถูกลากจูงให้เข้าสู่กระแสธารของสังคมได้เลย^{๓๖}

“การศึกษาในความหมายที่แท้จริงของคำๆนี้ ไม่ใช่การถ่ายทอดความรู้ในวิชาคณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หรือ ประวัติศาสตร์ฯลฯ จากครูมาสู่นักเรียน แต่ด้วยการสอนวิชาเหล่านี้เองที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงในจิตใจของเธอ ซึ่งหมายความว่าเธอต้องรู้จักพินิจพิเคราะห์ เธอต้องเรียนรู้ที่จะไม่มีวันยอมรับสิ่งใดที่ตัวเองไม่รู้ไม่เห็นอย่างชัดเจน”^{๓๗}

^{๓๕} กฤษฎณมูรติ, **มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์**, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิภคณา, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

ตรงนี้จะเห็นได้ว่าความหมายของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ใช่การเรียนรู้ท่องจำ สะสมข้อมูล สอบได้ เรียนจบ ได้ปริญญา มีงานทำเท่านั้น แต่การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ชีวิตทั้งระบบ การพัฒนาจิตใจไม่ให้ตกอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมของสังคม ไม่ให้จิตตกไปตามกระแสของสังคมนั้นๆ และยังพัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ให้มีวิจรรย์ญาณการศึกษาน่าจะช่วยให้เราหลอหลอมส่วนต่างๆ ของชีวิตเข้าเป็นหนึ่งเดียวได้ เพราะหากไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว ชีวิตจะมีแต่ปัญหาและความทุกข์อยู่ร่ำไป^{๓๘} การศึกษาไม่ใช่แต่เพียงการสะสมความรู้รวบรวมเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่เป็นการมองเห็นสาระของชีวิตที่เป็นเอกภาพ การศึกษาในความหมายที่แท้จริงก็คือ การทำความเข้าใจตัวเอง เพราะสภาพการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งหมดนั้นสั่งสมประมวลอยู่ในตัวเราแต่ละคนนั่นเอง^{๓๙} การศึกษาที่ถูกต้องนั้นไม่เพียงแต่สนับสนุนให้ผู้เรียนศึกษาวิชาการมีทักษะ หากยังต้องบรรลุสิ่งที่มีความสำคัญกว่ามาก กล่าวคือกระบวนการทั้งหมดของชีวิต^{๔๐} หน้าที่สำคัญของการศึกษาก็คือช่วยให้บุคคลมีชีวิตที่สมบูรณ์สามารถเผชิญทุกสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างทั้งหมดไม่แบ่งแยก^{๔๑} การศึกษาที่ดียังหมายถึง การบ่มเพาะให้เกิดอิสรภาพและสติปัญญา^{๔๒} การศึกษา คืออะไร การศึกษาแท้จริงแล้วคือศิลปะแห่งการเรียนรู้ไม่เพียงเรียนรู้จากหนังสือ แต่เรียนรู้จากกระแสชีวิตทั้งหมด^{๔๓}

ดังนั้น การศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ชีวิตทั้งหมดให้เกิดความเป็นเอกภาพ ความเป็นเอกภาพนี้ (ไม่ได้มองแบบแบ่งแยก) ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการศึกษาในกระแสหลักอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งเน้นย้ำการยอมจำนน แล้วทำตามค่านิยมของส่วนใหญ่ และให้ความสำคัญกับเทคนิควิธีการ โดยไม่มีลักษณะอันสร้างสรรค์ที่เกิดจากความเข้าใจตนเอง

รวมความว่าความหมายของการศึกษาของกฤษณมูรติ คือการเรียนรู้กระบวนการทั้งหมดของชีวิต พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

^{๓๘} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต. อ้างแล้ว, หน้า ๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๔๓} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิงห้อย ณ ภูเขา, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิอันวิภคณา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐.

จุดมุ่งหมายของการศึกษา ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาเพราะการจัดการศึกษาต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายให้ชัดเจนว่า การศึกษาที่จัดให้กับมนุษย์นั้นต้องการให้มนุษย์มีพฤติกรรมไปในทางใด กฤษณมูรติได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ว่า

จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการให้นักเรียนได้รับความรู้มากมายในสาขาต่างๆ และในขณะที่เดียวกันก็ต้องพยายามทำให้จิตใจของเขาเหล่านั้นเป็นอิสระจากประเพณีต่างๆ เพื่อจะได้สามารถพิจารณา ศึกษา ค้นคว้า และแสวง มิเช่นนั้นแล้วความคิดของเขาก็จะเป็นแบบกลไก และถูกรอบงำไว้ด้วยเครื่องจักรแห่งความรู้ จิตใจจะสามารถค้นหาสิ่งสูงสุดได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นอิสระจากประเพณี ภาวะมีอิสระจากการสะสมของประเพณีจะช่วยให้ค้นพบความเป็นนิรันดร์ และในขณะที่เดียวกันมันก็ต้องค้นหาความรู้ให้กว้างออกไปเพื่อจัดการกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมนุษย์ต้องการและผลิตขึ้น^{๔๔}

จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้น คือต้องการที่จะจัดหามาให้เด็กได้มีความชำนาญเยี่ยมยอดที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์^{๔๕}

จากข้อความข้างต้นของท่านนั้น สามารถบ่งบอกว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นในทัศนะของท่าน มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ในสาขาต่างๆก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี

กฤษณมูรติมีทัศนะว่าโรงเรียนนั้นควรจะมีการเรียนการสอนวิชาการต่างๆและฝึกฝนทักษะให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจและฝึกฝนก่อให้เกิดทักษะความชำนาญ เพื่อว่าเขาจะได้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในสังคมปัจจุบันนี้ ดังที่ท่านกล่าวว่า “จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้น คือต้องการที่จะจัดหามาให้เด็กได้มีความชำนาญเยี่ยมยอดที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่” ในการศึกษาแสวงหาความรู้ นั้น นักเรียนสามารถศึกษาจากครู หรือแม้จากตำรับตำรา และฝึกฝนให้เกิดทักษะในวิชาที่เกี่ยวข้องนั้นภายใต้คำปรึกษาของครู การศึกษาลักษณะนี้เป็นการศึกษาในแบบสะสมความรู้และประสบการณ์ ซึ่งกฤษณมูรติให้ทัศนะว่าการศึกษแบบนี้ก่อให้เกิดผู้เรียนนั้นมีความรู้ และมีความชำนาญภาคปฏิบัติ ดังท่านกล่าวว่าถึงวิธีการเรียนไว้ว่าปรากฏว่ามีวิธีการเรียนอยู่ ๒ วิธี วิธีหนึ่งคือการได้มาซึ่งความรู้มากมาย ประการแรกโดยการเรียนแล้วปฏิบัติตามความรู้ที่เรียนมานั้น คือสิ่งที่คนส่วนมากกระทำกัน ประการที่สองโดยการปฏิบัติ ลงมือทำบางสิ่ง

^{๔๔} กฤษณมูรติ, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔๙.

^{๔๕} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็มนุษย์ที่สมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๘.

บางอย่างแล้วเรียนจากการกระทำนั้น ซึ่งจะกลายมาเป็นการสะสมความรู้ด้วยเช่นกันทั้งสองประการนั้นเหมือนกัน คือเป็นการเรียนจากหนังสือหรือไม่ก็ได้ความรู้มาจากการกระทำทั้งสองประการขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์และเราได้พูดกันแล้วว่าทั้งประสบการณ์และความรู้ต่างก็มีข้อจำกัดเสมอ^{๔๖}

ภาคเรียนทั้ง ๒ วิธีนั้นเป็นการเรียนที่สะสมความรู้ด้วยกันทั้งสองอย่าง ซึ่งการเรียนทั้งสองอย่างนี้พึงตระหนักว่ามีขอบเขตจำกัดตามธรรมชาติการรับรู้ของมนุษย์ ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาแล้วในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยา

มีข้อสังเกตว่าภคณมูรติ ชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาในปัจจุบันนี้ว่า เป็นเรื่องของ การสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ^{๔๗} ที่ เป็นความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้นก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ความขัดแย้ง สับสนเกิดขึ้นในใจของผู้ศึกษาอันเนื่องมาจากการไม่สามารถจัดการกับปัญหาชีวิตได้ ดังนั้น นอกจากจะให้ข้อมูลและฝึกความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านแล้ว ที่สำคัญกว่าสิ่งใดก็คือการศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้ศึกษามองชีวิตอย่างเป็นเอกภาพ และการศึกษาควรช่วยให้นักเรียนรู้จักอคติและความแตกต่างทางสังคมและจัดสิ่งเหล่านั้นให้หมดไปจากจิตใจ ทั้งไม่คิดแสวงหาอำนาจและความเด่นเหนือผู้อื่นอีกต่อไป การศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้เรียนสังเกตตัวเองได้อย่างถูกต้อง และดำเนินชีวิตให้กลมกลืนเป็นเอกภาพ ไม่ให้ความสำคัญแก่ส่วนย่อย ดังนั้นจึงเป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาในข้อต่อไป

๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

จุดมุ่งหมายข้อนี้มีความสำคัญมากซึ่งก็คือ การศึกษาเพื่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คำว่า “มนุษย์ที่สมบูรณ์” ในทัศนะของภคณมูรติได้ให้หมายถึง มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่เป็นเพียงคนที่เต็มไปด้วยความรู้ทางเทคโนโลยี ถ้าเราเน้นการสอบไล่ เน้นการให้ความรู้ทางเทคโนโลยี เน้นการทำให้นักเรียนเป็นเด็กฉลาด การทำให้มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ในขณะเดียวกัน เราละเลยอีกด้านหนึ่งแล้ว เด็กจะเติบโตขึ้นมาเป็นมนุษย์ด้านเดียวเมื่อเราพูดถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่เป็นทั้งหมด เราไม่ได้ให้หมายถึงเพียงการเป็นมนุษย์ที่เข้าใจเรื่องข้างใน มีความเข้าใจการสอบสวนเข้าไป สำนวญชีวิตข้างในหรือสภาวะข้างในของตัวเองและมีสมรรถภาพที่จะพ้นไปจากสิ่งนั้น แต่เราหมายถึงการเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถในทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาทำข้างนอกด้วย สองสิ่งนี้ต้องไปด้วยกัน^{๔๘} จึงเป็นบุคคลที่รู้จักตนเองเป็นบุคคลที่ไม่ถูกกำหนดจากปัญหาชีวิต ดังนั้นจึงเป็นอิสระอย่าง

^{๔๖} Krishnamurti, J. *Letters to the School*, อ้างในพระมหาพิณนธ์ ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของภคณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต*, อ้างแล้ว, หน้า ๒๙.

^{๔๗} ภคณมูรติ, *การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต*. อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

^{๔๘} ภคณมูรติ, *มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๓.

อย่างแท้จริง บุคคลที่รู้จักตนเองนั้นเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิด และสรรพสิ่งก่อปรด้วยสติปัญญา ความดีงาม และความรัก^{๔๙} เมื่อก้าวถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือ รู้จักตัวเอง จึงมีอิสระอย่างแท้จริง

จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ให้เด็กได้มีโอกาสที่จะแบ่งบานในความดีเพื่อว่าเขาจะมีความสัมพันธ์กับผู้คน กับสิ่งของ กับแนวคิดต่างๆและกับชีวิตทั้งหมดได้อย่างถูกต้อง

จากข้อความข้างต้นนั้นการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมีความสัมพันธ์กับทั้งหมดของชีวิตนั้นเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญยิ่ง และในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น การสร้างสิ่งแวดล้อมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้เรียนนั้นมีความสำคัญยิ่งนักเรียนจะเรียนรู้ตัวเองได้ดีภายใต้ความสัมพันธ์ที่มีความไว้วางใจกันและความรัก

การเรียนรู้ที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีการจบสิ้น ถ้าเราเรียนรู้ด้วยการเฝ้าตัวเองเอง ออกดีข้อสรุป อันตรายแล้ว และความเชื่อของเธอ ถ้าเธอเฝ้าดูแลเหลี่ยมของความคิดของเธอ ความหยาบคาย และความอ่อนไหวต่อความรู้สึกของเธอ ตัวเธอจะกลายเป็นทั้งครูและนักเรียน^{๕๐}

จากข้อความข้างต้นนั้นกฤษณมูรติ กล่าวว่า การรู้จักตนเองนั้นคือการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นจริงทั้งภายในความคิด และในความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆการเรียนรู้เช่นนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ต้องเรียนรู้อยู่เสมอตลอดชีวิต บุคคลจะเฝ้าดูตนเอง ดูอคติ ข้อสรุปความเชื่อ และความคิดอันดำเนินไปภายในตนรวมทั้งสังเกตสิ่งต่างๆ ภายนอกด้วยความใส่ใจ ไม่มีการสะสมสิ่งที่ถูกสังเกตเอาไว้ในความทรงจำ เนื่องจากเป็นการสังเกตอยู่ในแต่ละขณะ จากขณะหนึ่งไปยังขณะหนึ่ง ดังนั้นจึงไม่มีการเก็บบันทึกข้อมูลความรู้และประสบการณ์ซึ่งเป็นเรื่องในอดีตเอาไว้จิตใจจึงเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยความคิดและเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นอันเป็นสาเหตุของปัญหาในชีวิตมนุษย์

ดังนั้น บุคคลที่รู้จักตนเองเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคลความคิด สรรพสิ่ง เนื่องจากบุคคลนั้นมีความตระหนักรู้ถึงกระบวนการสร้างภาพพจน์ของความคิด การรู้เท่า

^{๔๙}วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๑.

^{๕๐}Krishnamurti, J. *Letters to the School*, อ่างในพระมหาพิณนัท ทยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๑.

ทันต่อการเกิดหรือเห็นการมีอยู่ของภาพพจน์นั้น ดังนั้น จึงสามารถเข้าสัมพันธ์กับบุคคล ความคิด และสรรพสิ่งได้อย่างได้อย่างถูกต้อง ไม่เกิดปัญหา

๒.๓ องค์ประกอบการศึกษา

๒.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

ในแนวคิดเรื่องครูนั้น กฤษณมูรติได้กล่าวว่า “ครูเป็นบุคคลที่สุดในโรงเรียนเพราะ สวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู”^{๕๑} ท่านให้เป็นผู้สำคัญในโรงเรียนด้วยเหตุนี้ อาชีพครูจึงเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด กฤษณมูรติยังได้กล่าวให้ความหมายของคำว่า “ครู” ว่า “ครูคือผู้ที่ ชี้ทางเป็นผู้ชี้ถึงความจริงหรือความไม่จริงของบางสิ่งบางอย่างเป็น ผู้แจกแจงหนทางสู่ความจริงให้ กระจ่างชัดและช่วยปลดเปลื้องภาระ”^{๕๒}

ครู (ผู้ให้การศึกษา) เป็นมนุษย์งานของเขาคือช่วยให้นักเรียนเรียนรู้ ไม่เพียงแต่เรียน “วิชานี้” หรือ “วิชานั้น” เท่านั้น แต่ยังให้เข้าใจบทบาทอันเป็นองค์รวมแห่งการเรียนรู้ ไม่เพียงแต่ส่ง สมข้อมูลเกี่ยวกับวิชาต่างๆเท่านั้น แต่เพื่อความเป็นมนุษย์ที่แท้อย่างเต็มเปี่ยมเป็นประการแรก^{๕๓}

หน้าที่ของครูคืออะไร? หน้าที่ของครูหรือนักการศึกษาไม่ใช่เพียงให้ข้อมูล ให้ความรู้ แก่เธอเท่านั้น แต่ครูต้องแสดงให้เห็นทั้งหมดของชีวิตที่กว้างออกไป เห็นความงาม เห็นความน่า เกลียดของชีวิต^{๕๔} ครูหรือผู้ให้การศึกษาสามารถช่วยนักเรียนให้เข้าใจเรื่องราวทั้งเรื่องของการหาเลี้ยงชีพ รวมทั้งแรงกดดันทั้งหมดของมันได้ไหม เข้าใจการร่ำเรียนที่จะช่วยให้คุณมีงานทำพร้อมกับทั้ง ความกลัว ความหวั่นกังวลและการมองไปยังอนาคตเบื้องหน้าด้วยความหวาดกลัวได้ไหม เพราะผู้ให้ การศึกษาเองเข้าใจธรรมชาติของภาวะโปร่งโล่งเป็นอิสระ และเข้าใจการเฝ้าสังเกตอันบริสุทธิ์ การหา เลี้ยงชีพจึงไม่ทำให้ทุกข์ทรมานและตรากตรำลำบากไปชั่วชีวิตครูสามารถช่วยให้จิตของนักเรียนปลอด พ้นจากสภาพอันเป็นจักรกลได้ไหม เป็นความรับผิดชอบสูงสุดของครู^{๕๕} จากข้อความของกฤษณมูรติ ข้างต้นพิจารณาบทบาทหน้าที่ของครูได้ ๒ ประเด็น คือ

๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ

^{๕๑} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, อ่างแล้ว, หน้า ๙๓.

^{๕๒} กฤษณมูรติ, กฤษณมูรติที่หุบเขาฤาษี, แปลโดย สุภาพร พงศ์พฤกษ์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑.

^{๕๓} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, อ่างแล้ว, หน้า ๘๙.

^{๕๔} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๓๕.

^{๕๕} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, อ่างแล้ว, หน้า ๕๑-๕๒.

ครูจะต้องมีความรู้ เพื่อจะได้นำเสนอข้อมูลความรู้ให้กับนักเรียนตามที่นักเรียนแต่ละคนสนใจ ถ้าเกิดประเด็นที่ว่าครูไม่มีความรู้ในเรื่องที่นักเรียนสนใจ และไม่สามารถจะให้คำแนะนำในประเด็นนี้ได้ เมื่อเกิดลักษณะนี้ขึ้น ครูและนักเรียนสามารถร่วมเรียนด้วยกันได้

๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ครูในฐานะนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก ถ้าครูได้แต่สั่งสอนให้รู้ในวิชาการต่างๆเท่านั้นก็เป็น การสะสมข้อมูล ซึ่งไม่ต่างอะไรกับเครื่องจักรกลเท่านั้น จึงเป็นเหตุว่าครูจึงเป็นคนที่จะต้องชี้แนะให้ นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตัวเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้ได้ในบทบาทนี้ ครูเป็นได้เพียง ผู้ชี้แนะเท่านั้น

ข. คุณสมบัติของครู

กฤษณมูรติได้กล่าวให้ทัศนะในเรื่องคุณสมบัติของครูไว้ว่า ครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่ สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูที่มีสมบัติเช่นนี้จะเป็นผู้ สามารถเหลือชี้แนะนักเรียนได้เป็นอย่างดี ในความเป็นจริง ครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกกำหนดเงื่อนไข มาจากสังคมที่เป็นอยู่ เขามีความบกพร่องบางอย่างเช่นกับนักเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูจึงต้องมีความ ตั้งใจดีสามารถร่วมเรียนรู้และพัฒนาตนไปพร้อมกับนักเรียน อาศัยบรรยากาศแห่งความสัมพันธ์ เปิดเผยและไว้วางใจกัน ทางด้านจิตใจนั้นมนุษย์ทุกคนถูกกำหนดมาเช่นเดียวกัน ดังนั้น ครูและ นักเรียนจึงสามารถเรียนรู้ตนเองร่วมกันได้

ค. ความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างครูกับนักเรียน

กฤษณมูรติ ได้เสนอความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนไว้ว่า “ผมคิดว่าการเรียนรู้เกิดขึ้น ได้เมื่อมีการรวมเป็นหนึ่งเดียว (Communion) ของครู-นักเรียนเท่านั้นเช่นเดียวกับคุณกับผมขณะนี้ ผมไม่ได้เป็นครูมาสอนพวกคุณแต่อย่างใดทั้งสิ้นคุณทราบหรือเปล่า และคำว่า “รวมเป็นหนึ่งเดียว (Communion) หมายความว่าอย่างไร คำนี้หมายถึงสื่อสัมพันธ์ การเข้าไปสัมผัสการถ่ายทอดความรู้สึก ไปให้การร่วมรับรู้ในสิ่งเดียวกันทั้งในระดับที่เป็นคำพูด ในระดับความคิดและระดับที่เป็นความรู้สึกที่ ลึกซึ้งละเอียดอ่อนด้วย เป็นอันเดียวกับธรรมชาติ กับต้นไม้ กับโลก กับทุกสิ่งทุกอย่าง”^{๕๖} ครูและ นักเรียนมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ครูยังคงไว้ซึ่งความรู้สึกว่าตนอยู่เหนือและยืนอยู่หน้าชั้นที่สูงกว่า เสมอ จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ทำให้นักเรียนผู้ที่ตนต้องสอนรู้สึกต่ำต้อยด้อยกว่า หากเป็นเช่นนี้ก็ หาได้มีความสัมพันธ์อยู่ในนั้นไม่ สภาพการณ์นี้ยิ่งก่อให้เกิดความกลัวแก่นักเรียน ความรู้สึกถูกกดตัน ปีบคั้นและเครียด ฉะนั้นนักเรียนจึงเรียนรู้แต่เยาว์วัย ถึงลักษณะของการอยู่เหนือกว่า เขาถูกกระทำ

^{๕๖} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๒๐๕.

ให้รู้สึกสลับเล็กต่ำต้อย ดังนั้นตลอดชีวิตเขาจะกลายเป็นคนก้าวร้าวคุกคาม หรือไม่ก็ยอมจำนนหรือโอนอ่อนตาม^{๕๗}

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนในทัศนะของกฤษฎมูรตินั้น มีลักษณะรวมเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างครูกับนักเรียนพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันโดยปราศจากความรู้สึกที่ว่าตนเองเหนือกว่านักเรียน เมื่อความสัมพันธ์เหล่านี้เกิดขึ้นจึงจะเกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้

๒.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน

กฤษฎมูรติได้ให้ความหมายของนักเรียนไว้ว่า คำว่า “นักเรียน” หมายถึงผู้รับการศึกษา การเรียนรู้และกระทำ การเรียนรู้ไม่เพียงเรียนจากหนังสือตำราและจากครูอาจารย์เท่านั้น แต่ศึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องตนเองด้วย นี่คือพื้นฐานแห่งการศึกษา หากว่าเธอไม่รู้เกี่ยวกับตัวเธอเอง และบรรจุข้อมูลความรู้ทั้งจักรวาลไว้ในจิตใจเธอ เธอก็เพียงยอมรับและสืบทอดความไร้ระเบียบที่เป็นอยู่^{๕๘}

ดังนั้นจึงชื่อว่า นักเรียนเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆและผู้ศึกษาค้นหาทำความเข้าใจกับตนเอง นักเรียนนั้น จะต้องให้ความร่วมมือกับครูในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะในด้านต่างๆพร้อมไปกับการทำความเข้าใจตนเอง นักเรียนจะเริ่มสังเกตความถนัด ความสามารถและความสนใจของตัวเองค้นหาว่าตนรักที่เรียนและทำอะไรภายใต้บรรยากาศแห่งความสัมพันธ์และการชี้แนะของครู นักเรียนจะสำรวจดูความกลัว ความอยาก ทศนคติ และปัญหาทางด้านจิตใจของตน เพื่อจะได้เป็นอิสระจากการถูกกำหนดเงื่อนไขทางจิตใจ การเรียนรู้ตัวเองช่วยให้นักเรียนเป็นอิสระและพัฒนาจิตใจของตนเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ เพื่อให้การศึกษาที่แท้จริงเกิดขึ้นได้ ผู้ปกครองควรจะมีส่วนร่วมในการศึกษาเรียนรู้ของนักเรียน สนับสนุนการเรียนวิชาการและฝึกฝนทักษะ ผู้ปกครองควรมีความเข้าใจในจุดมุ่งหมายของการศึกษาและสิ่งที่ครูกำลังทำอยู่ ไม่ก่อปัญหาทางใจแก่นักเรียนแต่ร่วมมือกับครูในการส่งเสริมการเรียนรู้ตนเองของนักเรียน

ดังนั้น ครูคือผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเรียน นักเรียนจะร่วมมือกับครูในการศึกษาวิชาความรู้และทำความเข้าใจกับตนเอง โดยมีผู้ปกครองคอยให้การสนับสนุน

๒.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน

กฤษฎมูรติกล่าวถึงโรงเรียนว่า โรงเรียนคือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A Place of leisure) เป็นที่ซึ่งทั้งผู้ให้การศึกษาและผู้รับการศึกษาเรียนรู้ไปด้วยกัน นี่เป็นหลักการสำคัญอันเป็นหัวใจของโรงเรียน นั่นคือการเรียนรู้

^{๕๗} กฤษฎมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗.

^{๕๘} กฤษฎมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๙.

คำว่า “ความปลอดภัยโปร่งเป็นอิสระ” ในทัศนะของท่านนั้น ไม่ได้หมายถึงการใช้เวลาปลีกวิเวกอยู่คนเดียว แม้ว່านั้นจะจำเป็นด้วยก็ตาม มิได้หมายถึงการนั่งอ่านหนังสือตามลำพังใต้ร่มไม้หรืออ่านหนังสือเล่นอยู่คนเดียวในห้อง ไม่ได้หมายถึงสภาพจิตที่ถูกปลอบประโลมให้เงียบทั้งมิได้ หมายถึงการปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ หรือการใช้เวลาผินเฟื่องเรื่อยเปื่อย ดังนั้นคำว่า “ความปลอดภัยโปร่งอิสระ” หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใดหรือกับความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยหมายถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟังและดูอย่างกระจ่างชัด ความโปร่งโล่งอิสระ หมายถึงอิสรภาพ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว มักแปลความว่าทำอะไรได้ตามอำเภอใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ประพฤติก่อนอยู่แล้ว ความปลอดภัยโปร่งอิสระหมายถึงจิตที่เงียบ ไร้เจตจำนงและไร้ทิศทางที่มุ่งหมาย ในภาวะโล่งอิสระเช่นนี้เท่านั้นที่จิตสามารถเรียนรู้ได้ ซึ่งไม่เพียงเรียนรู้วิชา วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์และคณิตศาสตร์เท่านั้น แต่เรียนรู้เกี่ยวกับตนเองด้วย บุคคลสามารถเรียนเกี่ยวกับตนเองได้ในสัมพันธภาพ^{๕๙} และหมายถึงไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ^{๖๐} บรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้านดังที่กฤษณมูรติกกล่าวว่า บ้านคือสถานที่ที่มีอิสรภาพและที่ความรู้สึคว่ามั่นคงปลอดภัย เป็นร่วมไม้ขายคา เด็กๆในโรงเรียนเหล่านี้มีความรู้สึกเช่นนี้ไหม นั่นคือในการอยู่ที่นี้โรงเรียนก็จะกลายเป็นที่ที่เป็นบ้านจริงๆ^{๖๑} นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้ความเห็นอกเห็นใจและความรักความอาหาร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและกิจกรรมารยาทเพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณความดีและคือสถานที่ที่นักเรียนรู้สึกมีความสุขเป็นที่ตั้ง ไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใดๆ โรงเรียนเป็นสถานที่สอนศิลปะแห่งการเรียนรู้ หากว่านักเรียนไม่รู้สึกมีความสุขเขาก็ไม่มีศักยภาพที่จะเรียนรู้ศิลปะนี้^{๖๒}

ดังนั้นบรรยากาศในโรงเรียนเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยโปร่งเป็นอิสระ โรงเรียนเปรียบเสมือนบ้านทำให้นักเรียนมีความสุขเป็นที่ตั้ง ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ เมื่อมีภาวะเหล่านี้ นักเรียนจึงมีศักยภาพที่จะเรียนรู้ นั่นคือจึงซื้อการเรียนรู้อาจเกิดขึ้นได้

โรงเรียนเหล่านี้ควรเป็นอย่างไร ไม่ใช่ดำเนินการเพียงเพื่อความเป็นความเลิศทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังมีอะไรมากมายยิ่งกว่า เขาเหล่านั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับการบ่มเพาะให้เกิดความเป็นมนุษย์แท้ ศูนย์กลางการศึกษาเหล่านี้ต้องเอื้อให้ผู้เรียนและผู้สอนเติบโตงอกงามอย่างเป็นธรรมชาติ

^{๕๙} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗-๑๘

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙

^{๖๑} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๑.

^{๖๒} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, อ่างแล้ว, หน้า ๗๓.

ความเจริญงอกงามนั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง^{๖๓} จากข้อความข้างต้นนี้ กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนไว้ ๒ ประเด็นด้วยกันคือ

๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ

โรงเรียนในฐานะนี้เป็นฐานะที่โรงเรียนในสังคมปัจจุบันทำกันอยู่โดยมาก อันเป็นกระแสหลักโรงเรียนเหล่านี้จะสอนวิชาการต่างไม่ว่าจะเป็นคณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น และฝึกฝนทักษะให้นักเรียนเกิดความชำนาญ เพื่อให้นักเรียนนำความรู้เหล่านั้นไปประกอบอาชีพดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ ดังนั้น โรงเรียนจึงต้องจัดบรรยากาศให้เหมาะสมกับการเรียนการสอนในแบบนี้

๒. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

โรงเรียนในฐานะนี้มีความสำคัญยิ่ง การที่โรงเรียนจะต้องจัดสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศเพื่อบ่มเพาะให้เกิดความเป็นมนุษย์แท้ คือเป็นบุคคลที่รู้จักตัวเอง มีอิสระจากปัญหาของชีวิต

มีข้อสังเกตว่าโรงเรียนต้องเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ยอมให้สังคม ค่านิยมจารีตประเพณีมีอิทธิพลเหนือโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนแบบนี้เป็นความหวังของสังคมใหม่

๒.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร

ในทัศนะแนวคิดเรื่องหลักสูตรของกฤษฎมณเฑียรบาลกล่าวได้เป็นสังเขปว่า หลักสูตรการศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆ เป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจ เพื่อให้นักเรียนค้นหาความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตน ทั้งยังช่วยให้นักเรียนมองเห็นภาพรวมและธรรมชาติของวิชาความรู้ในสาขาต่างๆ อีกด้วย สังเกตว่าการจัดวิชาจำนวนมากเพื่อให้เรียนสำรวจนั้นนักเรียนจะเรียนกว้างแต่ไม่ลึกคือรู้หลายอย่างแต่ไม่ถึงขั้นรู้ลึกซึ้ง เมื่อนักเรียนพบวิชาที่ตนถนัดและสนใจจริงแล้ว จึงจะเรียนเจาะลึกให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ใจรักจริงๆ

การร่างหลักสูตรไม่ใช่หน้าที่เฉพาะของนักศึกษาหรือครูเท่านั้น แต่หลักสูตรจะถูกสร้างขึ้นจากการปรึกษาหารือระหว่างครูและนักเรียน โรงเรียนแต่ละแห่งอาจมีเนื้อหาวิชาเรียนที่แตกต่างกันได้ โดยจะแปรเปลี่ยนไปตามความสนใจ ความถนัด ความสามารถ ความจำเป็นที่แตกต่างกันของนักเรียนและขอบเขตจำกัดของความรู้ความสามารถที่ครูมีอยู่ ส่วนเด็กเล็กที่ยังไม่สามารถเลือกวิชาเรียนได้ด้วยตนเองนั้น ครูจะคอยช่วยเหลือแนะนำให้เขาค้นหาความสามารถที่เขามีอยู่ด้วยการสังเกตและการเอาใจใส่ การร่างหลักสูตรแบบนี้จะเหมาะสมสำหรับนักเรียนชั้นสูง เช่นระดับมัธยมปลายหรือระดับอุดมศึกษามากกว่านักเรียนชั้นประถม

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

เพื่อไม่ให้นักเรียนอยู่ในอันตรายของการเน้นแต่การศึกษาที่เป็นเพียงการเรียนรู้แบบสะสมข้อมูลจากตำราเพียงอย่างเดียว หรือฝึกฝนให้เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะด้านเท่านั้น ในการเรียนการสอนตามหลักสูตรทั้งนักเรียนและครูจะร่วมกันศึกษาเนื้อหาและทำความเข้าใจเนื้อหาจากมุมมองที่กว้างขวางออกไปด้วย ตัวอย่างเช่น การเรียนวรรณคดีเป็นการสำรวจดูสถานการณ์ต่างๆของมนุษย์ที่ช่วยให้นักเรียนเข้าใจประสบการณ์ที่มนุษย์มีร่วมกันมากขึ้นได้ การเรียนภาษาต่างประเทศช่วยให้ผู้เรียนเห็นข้อจำกัดในการคิดของตนซึ่งถูกกำหนดด้วยคำเท่าที่ตนรู้ และยังช่วยให้เข้าใจมุมมองทางวัฒนธรรมของชาติอื่นด้วย การเรียนประวัติศาสตร์อาจเรียนในฐานะเป็นเรื่องราวของมนุษย์ซึ่งเป็นบุคคลในอดีตและยังช่วยสะท้อนให้นักเรียนเห็นตนเองอีกด้วย คณิตศาสตร์เป็นการสืบสาวในเรื่องระเบียบและยังใช้เป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาการคิดอย่างมีหลักการและเหตุผล วิทยาศาสตร์เป็นตัวแทนของการเข้าใจโลกทางกายภาพอย่างมีระบบและการเข้าใจความสัมพันธ์โลกทางกายภาพกับมนุษย์แต่ละคน ทั้งยังเป็นวิธีพัฒนาการคิดเชิงวิเคราะห์ด้วยศิลปะ ดนตรี การละคร การเต้นรำ และการแกะสลัก สามารถเห็นการสืบสวนลงไปในธรรมชาติของความละเอียดอ่อน ความงามและการสื่อสารการแสดงออก กีฬาต่างๆและกิจกรรมที่ต้องออกกำลังกายในการดูแลบำรุงรักษา สถานที่ของโรงเรียนก็มีความสำคัญในการเรียนรู้เรื่องราวความรับผิดชอบเกี่ยวกับร่างกายและสิ่งแวดล้อมของนักเรียน

ดังนั้น หลักสูตรการศึกษาจึงไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านหนึ่งโดยเฉพาะหลักสูตรประกอบด้วยวิชาความรู้สาขาต่างๆจะมีการทำความเข้าใจเนื้อหาวิชาจากมุมมองที่กว้างเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของวิชาที่เรียนกับชีวิต

๒.๓.๕ แนวคิดเรื่องสมาธิกับการศึกษา

ในแนวคิดเรื่องสมาธินั้น ได้กล่าวความหมายของคำว่า สมาธิเอาไว้โดยสังเขปในเรื่องแนวคิดเชิงจิตวิทยาเมื่อกล่าวถึงสมาธิในทัศนะของภคิณมูรตินั้นเป็นการทำสมาธิที่แตกต่างจากสมาธิที่มีพื้นฐานจากการทำสมาธิ โดยทั่วไปอันมีการควบคุมความคิด (จิต) ให้จดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นหลัก ซึ่งเขาให้เหตุผลว่า “ระบบการทำสมาธินั้นถูกสร้างขึ้นมาจากความคิด และความคิดถูกจำกัด ฉะนั้นสมาธิที่ถูกความคิดประดิษฐ์สร้างขึ้นมาย่อมถูกจำกัดเช่นกัน”^{๖๔} การควบคุมความคิดจึงไม่ใช่สมาธิ

ภคิณมูรติได้ให้ความหมายว่า “สมาธิ คือ ความใส่ใจ (attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานของความคิด (แม้ความใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ถึง

^{๖๔} Krishnamurti, J. *The Network of Thought*, อังในพระมหาพิณินท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของภคิณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๓๙.

ความเคลื่อนไหวนั้น) เป็นความรู้ตัวทั่วโดยไม่การเลือก (choiceless awareness) ไม่มีการแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆหรือเจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆเป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิดที่ทำงานอยู่นั้น โดยไม่ใช่ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ละเลิก ใส่ใจที่จะรู้ตัวว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิกิริยาของความรู้สึก ความคิดทั้งหมด หรือเรียนรู้ติดตามอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดการเห็นความจริงในธรรมชาติ การทำงานของความคิดอย่างถ่องแท้ จิตใจจะเงียบสงบเป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเงียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้ กฤษณมูรติกกล่าวไว้ว่า

สมาธิเป็นการรับรู้เท่าทันต่อทุกๆความคิด ทุกๆความรู้สึกที่เกิดขึ้น เพียงแต่เฝ้าดูมันและเคลื่อนไหวไปกับมันเท่านั้น ในการเฝ้าดูคุณจะเริ่มเข้าใจการเรียนรู้เช่นนี้เองความเงียบจะเกิดได้อย่างแท้จริง สมาธิต้องการจิตที่ว่างไว้อย่างน่าอัศจรรย์ สมาธิเป็นการเข้าใจชีวิตอย่างครบถ้วน

ดังนั้น สมาธิซึ่งก็คือการใส่ใจในทุกอย่างของชีวิต ทั้งความสุข ความทุกข์ ความรัก รวมถึงความงามของโลก ฯลฯ โดยปราศจากความคิดที่แบ่งแยก ยอมรับ ปฏิเสธ หรือทำตามสมาธิเป็นการคลี่คลายออกมาของจิต และสภาพรับรู้จากสมาธินั้นเป็นการเห็นที่ไม่มีข้อจำกัด ไม่มีภูมิหลัง

กฤษณมูรตียากให้ใช้ที่เป็นสมาธิในการเรียนรู้ที่เป็นการเฝ้าสังเกตด้วยความใส่ใจนี้เมื่อเกิดการเรียนรู้แบบนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นการเรียนรู้ที่ไม่เป็นการสะสมข้อมูล เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เข้าใจชีวิตทั้งหมด

๒.๔ กระบวนการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปเอาไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆขึ้นมาเอง แต่มีข้อสังเกตว่าการจัดการศึกษา มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบสะสมข้อมูล

กระบวนการเรียนในลักษณะนี้เป็นกระบวนการเรียนที่โรงเรียนโดยทั่วไปทำกันอยู่ในปัจจุบันอันเป็นการเรียนจากครู หนังสือ ท่องจำหรือไม่ก็ฝึกฝนทักษะอันเกิดความเข้าใจและเก็บสะสมไว้เป็นความรู้ที่อยู่ในความทรงจำ กระบวนการเรียนในลักษณะนี้ที่กฤษณมูรติ โดยส่วนตัวทำให้ออกปัญหาอยู่ในสังคมปัจจุบัน

๒. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบไม่สะสมข้อมูล

กระบวนการเรียนในลักษณะนี้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการเฝ้าสังเกตที่กฤษณมูรติ หมายถึง สมาธิ คือ การใส่ใจต่อความคิด ความรู้สึกภายในตนอันนำไปสู่การเข้าใจชีวิตและตนเอง อันเป็นกระบวนการเรียนที่ไม่เป็นการสะสมข้อมูลความรู้

๒.๕ แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา

กฤษณมูรติ มองเห็นถึงปัญหาทางการศึกษาในสังคมปัจจุบันว่าล้มเหลวเน้นความสามารถเฉพาะทาง สะสมข้อมูลทางวิชาการยึดมั่นอุดมคติทางการศึกษา ปราศจากการเข้าใจสิ่งที่เป็นอยู่จริง หนีจากสิ่งที่เป็นอยู่จริง ก่อให้เกิดความหวาดกลัว จิตเหินห่าง ยอมรับและเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง นำมาซึ่งปัญหามากมายในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นจึงเป็นประเด็นศึกษาต่อไปว่า กฤษณมูรติมีแนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษาอย่างไรบ้าง

จากการศึกษาปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติท่านมองว่าการศึกษาเป็นการเรียนรู้ทั้งหมดของชีวิตก่อให้เกิดปัญญาเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดระเบียบ แต่ไม่ใช่วินัยเพราะวินัยนั้นหมายถึงการบังคับในรูปแบบต่างๆ ให้คนทำตามซึ่งทำให้เกิดความกลัว และความขัดแย้งนั่นคือปัญหานั้นเองเขาเห็นว่าการศึกษาที่ถูกต้องเป็นการรู้ในตัวตนอย่างที่กล่าวว่า “การศึกษาที่ถูกต้องหมายถึง การตื่นตัวของปัญญา ปัญญาที่นำมาซึ่งความมีระเบียบไม่ใช่วินัย การศึกษาที่ถูกต้องหมายถึง ความรู้ในตัวตน การได้รับการศึกษาที่ถูกต้องนั้น เธอต้องเข้าใจตัวเอง เธอต้องเรียนรู้ตัวเองไปเรื่อยๆเมื่อใดที่เธอหยุดการเรียนรู้ ชีวิตเริ่มน่าเกลียดและโศกเศร้า ปราศจากความดีงามและความรักยอมไม่มีการศึกษาที่ถูกต้อง”^{๖๕} การเรียนรู้ตัวเธอนั้น กฤษณมูรติได้ให้หมายความว่าการเข้าใจและเข้าใจนั้นก็คือการใส่ใจ โดยไม่มีการเลือก การเรียนรู้อย่างหมายถึงการรับรู้ที่ไม่ใช่สำนึกแห่งตัวซึ่งก็คือ เกี่ยวพันกันขบวนการทางความคิด ประสบการณ์ การเรียนรู้อย่างหมายถึงการดูและการเห็น โดยปราศจากความจดจำอย่าง ที่กฤษณมูรติ ได้กล่าวไว้ว่า “การเรียนรู้ คือการเข้าใจ การเข้าใจคือ การใส่ใจ (สมาธิ) โดยไม่มีการเลือก การเรียนรู้สำหรับเขา หมายถึง การรับรู้ที่ไม่ใช่สำนึกแห่งตัวตน ซึ่งหมายถึงการปราศจากการรบกวนของความคิด ปราศจากกระบวนการของความคิดอุดมคติ ปราศจากความเชื่อ และปราศจากความจำเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น การเรียนรู้คือการมองและการเห็นโดยปราศจากการระลึกได้จำได้”^{๖๖} เป็นการปฏิเสธไม่ยอมรับอิทธิพลครอบงำทุกชนิด ทุกระดับ

กฤษณมูรติ ยังกล่าวถึงการเรียนรู้ ๒ ชนิดที่เป็นอยู่นี้ว่า หนึ่งคือการจดจำอะไรที่ถูกสอนและสังเกตที่ผ่านจากความจดจำซึ่งพวกเราเรียกว่า การเรียนรู้ อีกประเภทหนึ่งคือการสังเกตที่ไม่สะสมมั่นในฐานะของความจำ^{๖๗} จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้เป็นการสังเกตที่ไม่สะสมเป็นความจำเป็นการเรียนรู้ที่เขาเสนอต่างจากการเรียนรู้ที่จดจำและผ่านความจำไปสังเกต การเรียนรู้ตัวเองจึงเป็นการเรียนรู้ที่

^{๖๕} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๗.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๖๗} Krishnamurti, J. The Wholeness of Life, อ่างในพระมหาพิณนัท ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๔๑.

สังเกต ไม่สะสมเป็นความจำ ซึ่งก็คือการใส่ใจโดยไม่มีทางเลือกใดๆและการใส่ใจต่อตัวเองโดยไม่มีแรงจูงใจ ไม่มีจุดจบจากขณะหนึ่งไปสู่ขณะหนึ่ง ก็เป็นความรู้ในตัวตนนั่นเองดังได้เคยกล่าวไว้แล้วในเรื่องสมาธิกับการศึกษา ฉะนั้นการศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ในตัวตนเป็นความรู้ในตัวตนเป็นปัญญา ก็เป็นการใส่ใจโดยไม่มีทางเลือกใดๆเป็นความเข้าใจ

กฤษณมูรติได้ปฏิเสธการศึกษาทางด้านวิชาการเลยทีเดียว ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านวิชาการอย่างเดียวกันนั้น ยังต้องสนใจช่วยมนุษย์ให้ได้พบกับกระบวนการทั้งหมดของชีวิต เขากล่าวว่า “นอกจากจะให้ข้อมูลและฝึกความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ที่สำคัญกว่าสิ่งใดก็คือการศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้ศึกษามองชีวิตอย่างเป็นเอกภาพ ดำเนินชีวิตให้กลมกลืนเป็นเอกภาพ^{๖๘} นอกจากนี้ท่านยังเน้นถึงผู้ที่สอน ต้องมีความสำนึกในความต้องการสิ่งดี คืออย่างไร ดังท่านกล่าวว่าถ้าเราจำต้องสอนเด็กหนุ่มสาว ในตัวเราเองต้องสำนึกในความต้องการสิ่งที่ดี ความดีไม่ใช่อุดมคติ ความดีต้องเป็นทั้งหมด มีความเต็มเปี่ยมปราศจากความกลัว ไม่สับสนสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่อุดมคติมันเป็นข้อเท็จจริง เราจะอยู่กับข้อเท็จจริง และทำให้เกิดคนดีด้วยวิถีทางการศึกษาได้หรือไม่

จะเห็นได้ว่า ทศนะเกี่ยวกับข้อเท็จจริงไม่ใช่อุดมคติ ทศนะทั้งหมดเต็มเปี่ยม ซึ่งเขานำมาเชื่อมโยงกับความดีที่การศึกษาควรทำให้เกิด และผู้สอนควรสำนึกก่อนด้วย โดยอย่านำอุดมคติมาเกี่ยวกับการศึกษา เพราะอุดมคติเป็นอุปสรรคกีดขวาง หน้าที่ของการศึกษาคือสร้างมนุษย์ซึ่งมีความสมบูรณ์และมีสติปัญญา^{๖๙} บทบาทของการศึกษาก็คือ การสร้างคุณค่าใหม่ขึ้นมาไม่ใช่ทำเพียงปลุกฝังคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วลงไปใใจของนักเรียน ซึ่งเป็นเพียงการกำหนดเงื่อนไขให้กับเด็กเท่านั้น โดยไม่ได้ปลุกเร้าให้เด็กเกิดสติปัญญาแต่อย่างใด

การทำความเข้าใจเด็กตามที่เขาเป็นอยู่จริง ไม่ใช่สิ่งที่เขาควรจะเป็น ถ้าหากผมต้องการทำความเข้าใจเด็กคนหนึ่ง ผมต้องไม่มีอุดมคติอยู่แล้วว่าเด็กคนนั้นควรเป็นอะไร การทำความเข้าใจเด็กผมต้องเรียนรู้เด็กตามที่เขาเป็นอยู่จริง แต่การใส่เด็กไปในกรอบของอุดมคติคือการบีบให้เด็กทำตามรูปแบบใดๆรูปแบบหนึ่ง ไม่ว่าจะมันจะเหมาะสมกับเด็กหรือไม่ก็ตามที่ และผลที่เกิดขึ้นคือเด็กจะอยู่ในภาวะขัดแย้งกับอุดมคตินั้นตลอดไป หรือไม่ก็ทำตนให้เป็นไปตามอุดมคติจนไม่เป็นผู้เป็นคนและทำตนอย่างเครื่องจักรกล ไม่มีสติปัญญาแต่อย่างใด จะเห็นได้ว่าการสอนให้เด็กมีสติปัญญานั้นมิใช่การเอารูปแบบ หรืออุดมคติใดๆมาเข้าใจเด็กมากำหนดให้เด็กทำตาม ซึ่งจะทำให้เด็กเกิดขัดแย้งหรือไม่ก็ยอมตามจิตเฉื่อยชาคล้ายเครื่องจักร

^{๖๘} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๖๕-๖๖.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

หน้าที่ของนักการศึกษาคือ การช่วยเด็กเหล่านี้ให้หลุดพ้นจากรูปแบบซึ่งก็คือการเป็นอิสระจากการไฝ่สะสม และเสาะแสวงหาอำนาจ^{๗๐} การศึกษาที่ถูกต้องยังรวมถึงการเพาะเสรีภาพและสติปัญญาซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยการบังคับในรูปแบบใดๆ เพราะมันจะทำให้เกิดความกลัว^{๗๑} รูปแบบก็คือสิ่งที่มากำหนดสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ สำหรับการเรียนรู้สิ่งที่เป็นอย่างอยู่จะถูกปฏิเสธไปเมื่อมีรูปแบบของอะไรดีและอะไรเลว เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ฉะนั้นการเป็นอิสระจากรูปแบบต่างๆจึงมีความจำเป็น

จุดประสงค์ของการศึกษาก็คือปลูกฝังความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ไม่เพียงแต่ระหว่างปัจเจกบุคคลด้วยกันเท่านั้น แต่ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคมด้วย และนั่นก็คือเหตุที่ว่าทำไมเนื้อหาของการศึกษาจึงควรจะช่วยให้อัจฉริยะบุคคลเข้าใจขอบเขตทางจิตใจของตนเองก่อนอื่น^{๗๒} ระบบต่างๆที่จะเป็นการศึกษาหรือการเมือง จะไม่ถูกเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งไม่มีสาเหตุแต่มันจะเปลี่ยนเมื่อเราเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเรา ปัจเจกบุคคลมีความสำคัญมากที่สุดไม่ใช่ทั้งระบบ ตราใบปัจเจกบุคคลยังไม่เข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ ก็จะไม่มีระบบไหนๆไม่ว่าจะเป็นฝ่ายซ้ายหรือขวา สามารถนำความเป็นระเบียบและสันติสุขมาสู่โลกได้^{๗๓}

จากข้อความข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาหรือสังคมจะต้องเริ่มต้นที่ปัจเจกบุคคลก่อน คือการเข้าใจจิตใจตนเองอย่างถ่องแท้ก่อน การเข้าใจตนเองอย่างนี้เป็นสติปัญญานั้นเอง มีข้อนำสังเกตเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำบางตอนของเขา กล่าวคือ

การศึกษาที่ถูกต้องเกิดขึ้นจากการฝึกอบรมเรื่องความรู้สึกละเอียดอ่อนการมีความรู้สึกละเอียดอ่อนคือความรู้สึกถึงความรัก มันเป็นการรับรู้ถึงความงาม ความน่าเกลียด และการฝึกอบรม^{๗๔} คำว่า ปลูกฝังเป็นคำที่ไม่ได้ดีนัก แต่เนื่องจากเราได้ใช้มันมาแล้ว เราก็ใช้มันต่อไป ความรู้สึกละเอียดอ่อนไม่ใช่สิ่งที่จะฝึกอบรม ซึ่งเราบอกว่าความละเอียดอ่อนไม่ใช่สิ่งที่ฝึกอบรมกันได้ มันไม่ตีเลยกับการแค่บอกเด็กให้สังเกตดูธรรมชาติหรืออ่านกวี และสิ่งทั้งหมดเหล่านี้ แต่ถ้าตัวของคุณเองมีความรู้สึกละเอียดอ่อนต่อความงามและความน่าเกลียด ถ้าในตัวคุณเองมีความอ่อนโยนความรัก คุณไม่คิดหรือว่าคุณจะสามารถช่วยให้เด็กนักเรียนของคุณมีความรักได้^{๗๕}

^{๗๐} กฤษณมูรติ, **สัจจะแห่งชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔.

^{๗๑} กฤษณมูรติ, **การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๗๔} กฤษณมูรติ, **สัจจะแห่งชีวิต**, อ้างแล้ว, หน้า ๒๑.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

ในการปลูกฝังความรักความละเอียดอ่อนแก่นักเรียนนั้น ตัวเราเองต้องมีความละเอียดอ่อนด้วย ไม่ใช่เพียงแค่ออกให้ดู สังเกตอย่างเดียว ต่อสิ่งที่เราปลูกฝัง ซึ่งเราบอกว่าความละเอียดอ่อนฝึกกันไม่ได้ ซึ่งดูเหมือนขัดกัน แต่ความจริงเขาใช้ในแง่การปลูกหรือการฝึกอบรมไม่ใช่สั่งให้เด็กดูและตัวเองต้องมีความรู้เรื่องความละเอียดอ่อนด้วย

การศึกษาที่ถูกต้องนั้นเป็นการตื่นของปัญญา เมื่อมีปัญหาทำให้เกิดความเป็นระเบียบขึ้น การตื่นทางปัญญานี้ต้องเข้าใจตนเอง เอาใจใส่โดยการไม่มีการเลือกใดๆไม่มีการวิจารณ์ อกติเป็นการรู้ในตัวเอง ซึ่งปัญญานี้จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

สรุปว่า ฤทธมรรตได้ให้ความหมายของการศึกษาคือการเรียนรู้กระบวนการทั้งหมดของชีวิตให้เกิดความเป็นเอกภาพ พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และสามารถจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑. การศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

ส่วนการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะฤทธมรรตทำให้พบว่า ครูนั้นเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู ฤทธมรรตให้ความสำคัญกับครูมาก บทบาทหน้าที่ของครูมี ๒ ประเด็นคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ครูจะต้องมีความรู้ให้คำแนะนำแก่นักเรียน ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้ได้ คุณสมบัติของครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่าครูและนักเรียนจึงสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน พร้อมทั้งจะเรียนรู้ไปพร้อมกันได้ นักเรียนต้องเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆและค้นหาทำความรู้จักตนเอง นักเรียนนั้นจะต้องให้ความร่วมมือกับครู ในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะในด้านต่างๆพร้อมไปกับการทำความเข้าใจตนเอง โรงเรียนต้องเป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A Place of leisure) หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนานความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยโปร่งหมายถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังขึ้นรอบๆตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟังและดูอย่างกระจ่างชัด ไม่หมกมุ่น วุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและมีความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวังได้ให้ความเห็นอกเห็นใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร

เสื้อผ้าและกีฬามารยาท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณภาพดีไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบคั้นให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใดๆ และมีบทบาท ๒ ประการ คือ ๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ ๒.โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และโรงเรียนตั้งเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

แนวคิดเรื่องหลักสูตรนั้นกฤษณมูรติกกล่าวว่า หลักสูตรการศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะหลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจกระบวนการจัดการจัดการศึกษา ในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปเอาไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง

บทที่ ๓

ปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เป็นพระภิกษุที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ท่านพบว่า สังคมพระพุทธศาสนาแบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นแปดเปื้อนเปื้อนบิดไปมาก และไม่อาจทำให้เข้าถึงหัวใจของศาสนาพุทธได้เลย ท่านจึงตัดสินใจหันหลังกลับมาปฏิบัติธรรมที่อำเภอไชยา ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่านอีกครั้ง พร้อมพิจารณาตนเองเป็น พุทธทาส เนื่องจากต้องการถวายเป็นพุทธบูชาให้ถึงที่สุดผลงานเด่นของท่านพุทธทาสคืองานหนังสือ อาทิ หนังสือพุทธธรรม, ตามรอยพระอรหันต์ และคู่มือมนุษย์ และเป็นสงฆ์ไทยรูปแรกที่บุกเบิกการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่สำหรับการเผยแผ่ธรรมะ และท่านมีสหัชชเรขมณเฑียรธรรมคนสำคัญ คือ ปัญญานันท์ภิกขุ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ และท่าน บ.ช. เขมาภิกขุ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ประวัติและแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

๓.๑.๑ ประวัติ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มีนามเดิมว่า เจื่อม นามสกุล พานิช เกิดเมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ในสกุลของพ่อค้าที่ตลาด พุมเรียง ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาชื่อ เขียง มารดาชื่อ เคลื่อน มีน้องสองคน เป็นชายชื่อยี่เกี้ยและเป็นหญิงชื่อยี่เกี้ย บิดาของท่านมีเชื้อสายจีน ประกอบอาชีพหลักคือ การค้าขายของชำ เช่น ที่ชาวจีนนิยมทำกันทั่วไป แต่อิทธิพลที่ท่านได้รับจากบิดา กลับเป็นเรื่องของความสามารถทางด้านกวี และทางด้านช่างไม้ ซึ่งเป็นงานอดิเรกที่รักยิ่งของบิดา ส่วนอิทธิพลที่ได้รับจากมารดา คือความสนใจในการศึกษาระยะอย่างลึกซึ้ง อุปนิสัยที่เน้นเรื่องความประหยัด เรื่องละเอียดละอในการใช้จ่ายและการทำทุกสิ่งให้ดีที่สุด และต้องทำให้ดีกว่าครูเสมอ ท่านได้เรียนหนังสือเพียงแค่ชั้น ม.๓ แล้วต้องออกมาค้าขาย แทนบิดาซึ่งเสียชีวิต

เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ก็ได้บวชเป็นพระ ตามคตินิยมของชายไทยที่วัดโพธารามไชยาได้รับฉายาว่า "อินทปัญญา" แปลว่า ผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่ เดิมท่านตั้งใจจะบวชเรียนตามประเพณีเพียง ๓ เดือน แต่ความสนใจความซาบซึ้งความรู้สึกเป็นสุข และสนุกในการศึกษาและเทศน์แสดงธรรมทำให้ท่านไม่ยอมสึก เล่ากันว่าเจ้าคณะอำเภอ เคยถามท่าน ขณะที่ท่านเป็น พระเจื่อม ว่ามีความคิดเห็นอย่างไรในการใช้ชีวิตท่านตอบว่า ผมคิดว่าจะใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุด "แต่ถ้ายี่เกี้ยจะบวชผมก็ต้องสึกออกไปอยู่บ้านค้าขาย" ท่านเจ้าคณะอำเภอก็เลยไปคุยกับโยมแม่ของ

ท่านว่า ท่านควรจะเป็นพระต่อไป ส่วนนี้เกี่ยเนื่องชายของท่านนั้นไม่ต้องบวชก็ได้เพราะมีชีวิตเหมือนพระอยู่แล้ว คือ เป็นคนมักน้อย สันโดษ การกินอยู่ก็เรียบง่าย ตัดผมสั้นเกรียนตลอดเวลา นายยี่เกี้ยก็เลยไม่ได้บวชให้พี่ชายบวชแทนมาตลอด

นายยี่เกี้ยต่อมาก็คือ "ท่านธรรมทาส" ฆราวาสผู้เป็นกำลังหลักของคณะธรรมทานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสวนโมกขพลาราม พระเงื่อมได้เดินทางมาศึกษาธรรมะต่อที่กรุงเทพฯ สอบได้นักธรรมเอกแล้วเรียนภาษาบาลีจนสอบได้เปรียญ ๓ ประโยค ระหว่างที่เรียนเปรียญธรรม ๔ อยู่ นั้นด้วยความที่ท่านเป็นคนรักการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกและศึกษาค้นคว้าออกไปจากตำราถึงเรื่องการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา อินเดีย และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกตะวันตก ทำให้ท่านรู้สึกขัดแย้งกับวิธีการสอนธรรมะที่ยึดถือรูปแบบตามระเบียบแบบแผนมากเกินไป ความย่อหย่อนในพระวินัยของสงฆ์ ตลอดจนความเชื่อที่ผิดๆของพุทธศาสนิกชน ในเวลานั้นทำให้ท่านมีความเชื่อมั่นว่าพระพุทธศาสนาที่สอนที่ปฏิบัติกัน ในเวลานั้นคลาดเคลื่อนไปมากจากที่พระพุทธองค์ทรงชี้แนะท่านจึงตัดสินใจ หันหลังให้กับการศึกษาของสงฆ์เวลานั้นกลับไซยา เพื่อศึกษาและทดลองปฏิบัติตามแนวทางที่ท่านเชื่อมั่น โดยร่วมกับนายธรรมทาสและคณะธรรมทานจัดตั้งสถานปฏิบัติธรรม "สวนโมกขพลาราม" ขึ้น

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จากนั้นท่านได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมะอย่างเข้มข้น จนเชื่อมั่นว่าท่านมาไม่ผิดทางแน่และได้ประกาศใช้ชื่อนาม "พุทธทาส" เพื่อแสดงว่าให้เห็นถึงอุดมคติสูงสุดในชีวิตของท่าน

๓.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ประเด็นในเรื่องแนวคิดพื้นฐานของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นี้จะพิจารณาในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเชิงอภิปรัชญา แนวคิดเชิงญาณวิทยา และแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ตามลำดับไป

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เป็นพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา หลักแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญท่านนำมาเสนอนั้นมาจากการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นพื้นฐานทางความคิดของท่านจึงมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ

ก. แนวคิดเชิงอภิปรัชญา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำเสนอทัศนะในเรื่องความเป็นจริงไว้ว่า “สัจธรรม” ก็คือ ความจริง ความแท้ ภาวะที่เป็นอย่างนั้นหรือภาวะที่เป็นของมันอย่างนั้นนี้เรียกว่า “สัจธรรม”

ในทัศนะแนวเรื่องความจริงนั้นพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เสนอเรื่องความจริงว่าสัจธรรม อันเป็นคำสากลที่สามารถครอบคลุมสิ่งต่างๆ เอาไว้แม้ว่าจะมีการอธิบายขยายความเรื่องความจริงออกมามากมาย

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวถึง ความจริง (สังขธรรม) ไว้เป็น ๒ นัย คือ กฎของธรรมชาติ และกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

๑. กฎของธรรมชาติ ตามที่ปรากฏในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “กฎที่ครอบคลุมจักรวาล ซึ่งมนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นแต่มีอยู่เองตามกฎธรรมชาติ”^๑

คำว่า “กฎที่ครอบคลุมจักรวาล” จึงน่าจะหมายถึงว่า มันเป็นกฎที่สากล ความจริงหรือสังขธรรมก็คือ กฎสากลที่ครอบคลุมทุกอย่างในโลกและจักรวาลทุกอย่างอยู่ภายใต้และเป็นไปตามกฎของธรรมชาตินี้

กฎธรรมชาติในพุทธปรัชญา หมายถึงอิทัปปัจจยตาหรือปฏิสมุပ္บาท และไตรลักษณ์ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา กฎนี้แสดงให้เห็นว่าสิ่งต่างๆเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันในลักษณะของเหตุและผล มิได้เกิดขึ้นมาโดยอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ พุทธปรัชญามีทัศนะเช่นนี้จึงก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องความจริง หรือสังขธรรมอย่างเด่นชัดกับลัทธิอื่นๆ โดยเฉพาะศาสนาที่เป็นประเภทเทวนิยม กฎของธรรมชาตินี้เป็นกฎที่ตายตัวมีอยู่ ปรากฏอยู่ตามธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ประมวลหรือบันดาลให้เป็นไป เป็นความจริงที่มีภาวะของมันเองดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตามธาตุอันนั้น คืออัมมัตติ อัมมนิยาม อิทัปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอกทรงแสดง บัญญัติแต่งตั้งเปิดเผยจำแนกกระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลายความจริงแท้ ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในชาติอันนั้นดังพรรณนามาฉะนี้แล เราเรียกว่าปฏิจจสมุပ္บาท^๒

กฎของธรรมชาตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมธาตุคือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดาเป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมนิยามคือกฎธรรมชาติไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล^๓

หลักธรรมใหญ่ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ ก็คือไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุပ္บาท ตามความหมายแล้ว ๒ หมวดนี้เป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่นำมาแสดงคนละแง่หรือคนละแนวเท่านั้น

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๙.

^๒ส.นิ. ๑๖/๒๐/๒๖.

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๖๗.

ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะคือลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง ในส่วนนี้ มุ่งเน้นลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะอาศัยเหตุปัจจัยตาม กฎปฏิจสุมุปาบท สำหรับไตรลักษณ์นั้นมีพุทธพจน์แสดงเอาไว้พอสรุปใจความไว้ว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตามธาตุ (หลักความจริง) นั้น ยังคงมีอยู่เป็นธรรมฐิติเป็นธรรม นิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๔

หลักปฏิจสุมุปาบท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกันหรือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น ในส่วนนี้มุ่งเน้นแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแส จนสามารถมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์ ดังนั้น ความหมายของปฏิจสุมุปาบทก็คือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดมีขึ้นได้ ดังที่พุทธพจน์แสดงได้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ปฏิจสุมุปาบทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลายเพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตามชาติอันนั้นก็ยังคงมีอยู่ คือ เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อิทักปัจจัยก็ดำรงอยู่ กฎปฏิจสุมุปาบท จึงมุ่งเน้นถึงอาการสิ่งทั้งหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับกฎไตรลักษณ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่ออวิชชามีสังขารจึงมี หรือเพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี”^๕

กฎไตรลักษณ์เป็นสภาวะ ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของสรรพสิ่ง ในขณะที่กฎปฏิจสุมุปาบท นั้นเป็นสภาวะที่ถูกปรุงแต่ง มีปัจจัยอาศัยกันและกันจึงก่อให้เกิดสิ่งต่างๆ ขึ้นมาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

สิ่งที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งก็คือ สภาวะธรรมนี้สามารถอยู่ได้ด้วยตัวของมันได้หรือไม่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เสนอว่าความมีอยู่ของสภาวะธรรมนั้น ไม่ใช่มีในฐานะที่เป็นตัวเป็นตน แต่มีอยู่โดยภาวะ มีอยู่โดยความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นปัจจัยกับสิ่งอื่น ไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง^๖

กล่าวได้ว่า สรรพสิ่งเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันจึงเกิดมีสิ่งต่างๆ ขึ้น แต่แท้จริงสิ่งต่างๆ เหล่านั้นแม้มีอยู่ก็มีอยู่ในรูปของการเคลื่อนไหว หรือรูปของกระแสที่ประกอบได้ด้วยปัจจัยต่างๆ สัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน จึงมีอาการเกิดดับอยู่อย่างไม่ขาดสาย สภาวะเช่นนี้จึงตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติที่ว่าทุกอย่างไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร

^๔ ๐.ต.ก. ๒๐/๑๓๗/๒๗๘.

^๕ วิ.ม. ๔/๑/๑.

^๖ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐..

ความจริงที่ควรนำมากล่าวประการหนึ่งก็คือ ความจริงที่ปรากฏในคัมภีร์หรือภีธรรม
ได้แยกแยะสัจจะเป็น ๒ ประการคือ^๗

๑) สมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ คือสิ่งที่เป็นสิ่งตามที่ใช้ตกลง
รวมกันรู้ร่วมกันเพื่อประโยชน์ในการสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน พ่อ
แม่ ลูก แมว ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น

๒) ปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงโดยปรมาตสัจจะ คือความจริงแท้สูงสุดตาม
สภาวะที่เป็นเองโดยไม่อาศัยการสมมติบัญญัติของชาวโลก ถือว่าเป็นความหมายที่แท้ตามกฎของ
ธรรมชาติเป็นการมองสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

ความจริงในส่วนที่เป็นกฎของธรรมชาติดังกล่าวมานี้จึงสามารถนำมาอธิบายชี้แจง
สั่งสอน ประกาศ เปิดเผยได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า พระตถาคตย่อมตรัสรู้ถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อม
ตรัสบอกทรงแสดง ทรงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่าท่านทั้งหลายจงดู
ดังนี้ เพราะอริชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร^๘ การเข้าถึงสัจธรรมนั้นผู้ปฏิบัติพึงเข้าถึงด้วยตนเองเท่านั้น
ดังพุทธพจน์ที่ว่า อนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปาบาท ผู้นั้นชื่อว่า
เห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อเห็นปฏิจสุมุปาบาท ดังนี้^๙ หรือ “ภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้หรือริยสาวกผู้
ได้สดับย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้
จึงเกิดขึ้น^{๑๐}

ดังนั้นความจริงในทางพุทธปรัชญานั้น อธิบาย ชี้แจง สั่งสอนประกาศ เปิดเผยได้และใน
ส่วนผู้ปฏิบัติตามย่อมสามารถเข้าถึง ได้รู้ ได้เห็นความจริงนั้นได้ด้วยตัวเองเท่านั้น

๒. กฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ถึงกฎของธรรมชาติว่ากฎเทวดา มีความจริงอยู่
อย่างนั้น ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่อยู่ในอำนาจของใคร หมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นกระแสที่มีการเกี่ยวเนื่องกัน
อยู่ตลอดเวลา ด้วยอาศัยเหตุปัจจัย

ในเมื่อกฎของธรรมชาติอาศัยเหตุปัจจัยสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา เราอาศัยเหตุปัจจัยสัมพันธ์
กันกับธรรมชาติ นำมาปรับปรุงใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยอาศัยหลักการปฏิบัติตาม เพื่อให้
สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ การที่เราพยายามปฏิบัติให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ

^๗ อภ.ก. ๓๗/๑-๒๓๘/๑-๖๙.

^๘ ส.น. ๑๖/๒๐/๒๖.

^๙ ม.ม. ๑๒/๓๐๖/๒๖๙-๒๗.

^{๑๐} ส.น. ๑๖/๕๐/๗๖-๗๗.

นี้เรียกว่า จริยธรรม^{๑๑} กฎที่มนุษย์พยายามจะบัญญัติเป็นกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นแบบแผนให้มนุษย์อยู่กันในสังคมอย่างเป็นปกติสุข ซึ่งไม่ปรากฏในกฎของธรรมชาติเรียกว่า “บัญญัติธรรม” พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้อธิบายเรื่องนี้เอาไว้ว่า มนุษย์เรามีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติที่จะต้องทำมากมายหลายอย่างหลักเกณฑ์หรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกอย่างนั้นเป็นจริยธรรมทั้งหมดหรือไม่ ข้อนี้ว่าไม่ใช่ มีสิ่งที่นอกเหนือออกไปจากจริยธรรม ซึ่งไม่ปรากฏในธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้นมา เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดวางเอาเอง สิ่งนี้ก็คือกฎเกณฑ์ทางสังคม คำว่า บัญญัติ ถ้าเราเอาธรรมไปเติมท้ายก็จะเป็นบัญญัติธรรมจึงมีธรรมประการที่ ๓ ขึ้นมาเรียกว่า บัญญัติธรรม^{๑๒} ความสำคัญและความสัมพันธ์กันระหว่างสังขธรรม (กฎของธรรมชาติ) กับจริยธรรมและบัญญัติธรรมนั้น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่า จริยธรรมเป็นส่วนหนึ่งของความจริงในกฎของธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิต การนำกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาปฏิบัตินั้น ไม่ได้หมายความว่าต้องนำกฎเหล่านั้นมาปฏิบัติ แต่หากเป็นการศึกษาให้รู้กฎของธรรมชาติอย่างแจ่มแจ้ง แล้วปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์นั้นๆ

ดังนั้น กฎของจริยธรรมจึงเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎของธรรมชาติ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า กฎจริยธรรมเป็นส่วนหนึ่งของสังขธรรม และอิงอาศัยสังขธรรมอยู่นั่นเองหลักจริยธรรมที่สัมพันธ์อยู่กับสังขธรรมนั้นแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือ

- ๑) เราจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์หรือหลักการของสังขธรรมนั้น
- ๒) การปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับกฎนั้นเราเองจะต้องรู้ในสังขธรรมคือ กฎเกณฑ์และเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นเช่นนั้น
- ๓) ผลที่เกิดขึ้นแก่เรา ก็เพราะปฏิบัติไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติและทำถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของเหตุปัจจัยนั้น^{๑๓}

ดังนั้น จริยธรรมจึงไม่แยกไปจากสังขธรรม อาศัยสังขธรรมนั้นเป็นฐาน นั่นก็แสดงให้เห็นว่า “สังขธรรมนั่นเอง เป็นแหล่งที่มาของจริยธรรม”

บัญญัติธรรมเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่มนุษย์กำหนดบัญญัติกันขึ้นมาเพื่อนำมาใช้ให้เกิดความสงบสุข เพื่อชีวิตที่ดีงาม อันจะอำนวยประโยชน์ให้แก่มนุษย์ บัญญัติธรรมนี้ในช่วงที่ไม่บัญญัติ

^{๑๑} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๒๘๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

ไม่ปรากฏความดีหรือความชั่วในตัวเอง บัญญัติธรรมอาศัยกฎทางจริยธรรมเป็นฐาน ตัวเจตนาที่จะวางกฎเกณฑ์ขึ้นมาเป็นกฎจริยะ

ต่อมาเจตนาที่จะมาเป็นกฎจริยธรรมแก่ผู้ปฏิบัติตาม เพราะรู้อย่างนี้คือกฎของสังคมาการละเมิดถือว่าเป็นเจตนาที่รู้อยู่แก่ใจตัวเอง ก็มีผลต่อการปฏิบัติทางจริยธรรม ทั้งที่บัญญัติขึ้นเป็นกฎที่สมมติกันขึ้นมา ไม่ใช่ของจริง แต่มีความเป็นจริงเกิดขึ้นในการปฏิบัติ เมื่อสังคมามนุษย์ยอมรับและบุคคลนั้นยอมรับและรู้อยู่ เมื่อละเมิดก็เกิดผลทางจริยธรรม และจริยธรรมก็เกี่ยวเนื่องด้วยสังจธรรม ดังนั้นการละเมิดกฎบัญญัติทางสังคมาก็ถือว่า ผิดต่อกฎของสังจธรรมด้วยเช่นกัน^{๑๔}

อะไรคือตัวเชื่อมระหว่างบัญญัติธรรมกับจริยธรรมและสังจธรรม ความรู้เป็นฐานที่สำคัญอันมีเจตนาเป็นองค์ประกอบในการปฏิบัติ ถ้ามนุษย์ไม่ปฏิบัติตามบัญญัติก็ถือว่าไม่ประพฤติตามหลักจริยธรรมและโยงไปถึงสังจธรรมด้วย ผลที่ตามมาคือไม่เกิดผลดีต่อมนุษย์นั่นเอง

ดังนั้น จริยธรรมและบัญญัติจึงถือว่า เป็นความจริงด้วยเช่นกันในการที่จะปฏิบัติให้สอดคล้องกับสังจธรรม ความจริงในส่วนนี้เป็นความจริงโดยสมมติบัญญัติอันสังคมากำหนดขึ้นมาเท่านั้น

สังจธรรมหรือกฎของธรรมชาตินี้ เราสามารถที่จะเข้าถึงได้หรือไม่ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า “สังจธรรมคือตัวความจริงนั้น ปรากฏแก่มนุษย์ด้วยอะไร สังจธรรมปรากฏแก่มนุษย์ด้วยความรู้ซึ่งเรียกว่า “ปัญญา” ปัญญาเป็นตัวการให้มนุษย์เข้าถึงสังจธรรมหรือความจริง”^{๑๕}

ปัญญาคือความรู้ที่จะเป็นตัวนำทำให้มนุษย์เข้าถึงสังจธรรมสูงสุด (พระนิพพาน) ได้ต้องอาศัยการปฏิบัติจริยธรรมนั้น “ปัญญาเป็นตัวนำในฝ่ายจริยธรรมในการเข้าถึงสังจธรรม” และปัญญาจะเกิดขึ้นได้จะต้องอาศัยการพัฒนาตามกระบวนการพัฒนาปัญญา กล่าวคือไตรสิกขาหรือมรรค ๘

การจะเข้าถึงความจริงได้นั้น มนุษย์จะต้องมีการฝึกฝนตนเองด้วยการสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นในตนเองให้ได้ ซึ่งเป้าหมายก็นำปัญญานั้นมาพิจารณาศึกษาปัญหาของมนุษย์ในด้านต่างๆ ซึ่งได้แก่ การศึกษาอริยสัจ ๔ และอริยสัจ ๔ นี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญทางปรัชญาการศึกษาที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เสนอให้ทำความเข้าใจอันจะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตตั้งแต่เป้าหมายพื้นฐาน จนถึงเป้าหมายสูงสุด ซึ่งมีวิธีการในการจะนำหลักอริยสัจ ๔ มาพิจารณาในการแก้ปัญหา โดยอาศัยปัญญาเป็นเครื่องชี้แนะ ซึ่งจะได้นำมาเสนอในตอนต่อไป

สรุปแนวคิดเชิงอภิปรัชญา ความจริงหรือสังจธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เองโดยธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้รับผลประโยชน์จากการศึกษาปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ นำธรรมชาติมาพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความจริงสูงสุดต่อไป

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕.

ข. แนวคิดเชิงญาณวิทยา

ความรู้พื้นฐานของในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ประเด็นศึกษาคือ การรับรู้ความจริงของมนุษย์ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้หรือไม่ คือถ้ารับรู้ได้ จะรับรู้ได้อย่างไร? ความรู้และจิตหรือความคิดคืออะไร? และสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร? และมีบทบาทอย่างไรในการรู้ความจริงของมนุษย์

ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ซึ่งจะเป็นตัวทำให้ทราบถึงบทบาทต่างๆ ของมนุษย์และการนำไปแก้ปัญหาชีวิตและสังคม ความจริงหรือสภาวะธรรมนั้นเป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัวของธรรมชาติอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ก่อตัวขึ้น ความจริงนี้สามารถนำมาแสดง อธิบายได้และการเข้าถึงความจริงนั้นมีลักษณะพิเศษออกไป กล่าวคือ เป็นลักษณะเฉพาะตัว อันบุคคลรู้ เข้าใจได้ด้วยตัวเอง หรืออาศัยประสบการณ์ตรงเท่านั้น สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายโดยแท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี อุปทานจึงไม่มี ภพจึงไม่มีชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้นย่อมรู้ ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้^{๑๖}

ดังได้กล่าวแล้วว่า ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบายเปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจได้ง่ายก็ตาม ก็ไม่ได้หมายความว่า การเปิดเผยหรือทำให้เข้าใจได้ง่ายดังกล่าวจะทำให้เราเข้าถึงความจริงได้ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) กล่าวว่าความจริงเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติที่จะดำเนินไป

การเข้าถึงความจริงนั้น ไม่เกินความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าถึง ถ้ามนุษย์ได้มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่ง เมื่อมนุษย์มีการพัฒนาตนเองเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐสูงสุดเหนือสัตว์อื่น ดังมีพุทธพจน์รับรองไว้ว่า “ชนทั้งหลายย่อมนำสัตว์พาหนะที่ฝึกหัดแล้วไปสู่ที่ขุมนม พระราชาย่อมทรงพาหนะที่ฝึกหัดแล้ว ในหมู่มนุษย์คนที่ฝึกแล้วอดทนต่อคำล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐสุด”^{๑๗} พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์สามารถฝึกฝนอบรมและเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ การที่จะเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ การที่จะเข้าความจริงมีขั้นตอนและวิธีการมากมาย ก่อนที่จะพูดถึงวิธีการความจริงนั้นจะขอกล่าวถึงสภาวะที่ทำให้ไม่สามารถบรรลุความจริงแท้ได้ ซึ่งก็จะเป็นการง่ายที่จะบรรลุความจริงต่อไป

อะไรคือสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถที่จะรู้สภาวะความเป็นจริงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) เสนอว่า ความรู้ที่ปิดกั้นด้วยอวิชชาและจิตใจที่ยึดมั่นในภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาดเพราะถูกอวิชชาครอบงำเป็นสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถจะถึงความจริงได้ และได้อธิบายว่า

^{๑๖} ส.นิ. ๑๖/๕๐/๗๗.

^{๑๗} ชุ.ธ. ๒๕/๓๒๑/๗๒.

สภาวะจริงแท้นั้นมีอยู่มิใช่เป็นความสูญสิ้นอะไรเลย แต่ก็มีใช่เป็นสภาวะที่จะเข้าถึงหรือประจักษ์ด้วยความรู้ที่ถูกกั้นบังให้พรัมัวหรือบิดเบือนโดยภาพเก่าๆที่ติดพลาต และด้วยจิตที่ถูกจุดรั้งไว้โดยความยึดติดในภาพเก่าๆที่ติดพลาตนั้น^{๑๘}

ความรู้ที่ถูกปิดด้วยอวิชชาคืออะไร ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชาคือ ความรู้ที่ถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ หมายถึง ปัญญาที่ถูกกิเลสกล่าวคือ อวิชชามาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่งความแท้จริงของสิ่งนั้นๆ สภาวะที่จิตหลงผิดในสภาวะแห่งธรรมชาติ เป็นเครื่องพรางตาที่ทำให้ยึดมั่นในสิ่ง ๒ อย่างคือ

๑) บัญญัติ (Concept) แห่งอัตตา หมายถึง มโนภาพของตัวตนที่เป็นคราบเดิมที่ติดมาตั้งแต่ครั้งยึดติดในตัวตนหยาบระดับร่างกาย และเป็นภาพแห่งความหลงผิด เมื่อยึดมั่นแล้วนำไปบัญญัติเข้ากับสิ่งอื่นทำให้สภาวะที่แท้จริงถูกบิดเบือน

๒) ควรยึดมั่นถือมั่น (อุปทาน) เมื่อมีการยึดมั่นในอัตตาหยาบๆ ในภาพเก่าๆ แล้วก็ภาพอัตตาเก่าๆนั้นไปสัมพันธ์กับสภาวะที่แท้จริงทำให้ความยึดมั่นนั้นเป็นเครื่องมือจุดรั้งไม่ให้เข้าถึงความจริงได้เลย^{๑๙}

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การที่จิตเข้าไปยึดติดในอัตตาจนเกิดอุปทาน ตลอดจนหลงยึดมั่นในอัตตา ว่าเป็นของแท้จริง และนำความยึดมั่นนี้เข้าไปมีบทบาทในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้อง เกิดการหลงผิด มอบเห็นสภาวะที่เป็นบัญญัติว่าเป็นของจริงแท้ ทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายอันจะนำไปสู่ความจริงได้ สิ่งที่ทำให้จิตเกิดความยึดมั่นหลงผิดนี้เรียกว่า อวิชชา (Ignorance) และสิ่งที่สามารถทำลายอวิชชาได้ก็คือ ปัญญา (Wisdom) ดังนั้นจึงขอกกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตอวิชชา และปัญญาตามลำดับก่อน

แนวคิดเรื่องจิต

จิต คืออะไร ได้มีผู้ให้คำนิยามคำว่า จิตนั้นไว้ ดังนี้

- จิต หมายถึง ใจ, สิ่งที่ทำหน้าที่รู้, คิดและนึก^{๒๐}
- จิต หมายถึงสภาวะนามธรรมซึ่งทำหน้าที่รับรู้, รู้สึกคิดและจำ^{๒๑}

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๒๙.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๑.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, อ่างแล้ว, ๒๕๓๒), หน้า ๗๒.

- จิตหรือวิญญาณ หมายถึงสภาพที่คิด สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ทั้ง ๖^{๒๒}

แม้ว่าจะมีการให้นิยามความหมายมากมายอย่างไรก็ตามเมื่อสรุปแล้วก็ได้ความหมายว่า จิต คือ สภาพที่คิดและภาวะที่ทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์

คำว่า สภาพที่คิดคืออะไร จิตเป็นสภาวะที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปตัวตนปรากฏ แต่เป็น สิ่งที่มีอยู่โดยการสืบต่อ (สันตติ) หมายถึงจิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลาในขณะที่สืบต่อ จิตจึงมี ๒ ลักษณะ คือ สภาพที่เป็นความนึกคิด เรียกว่า สภาวะลักษณะและสภาพที่เป็นไปในกฎไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญญลักษณะ^{๒๓}

ส่วนสภาวะลักษณะ หมายถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตที่มีหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นตัวของมันเอง กล่าวคือ ต้องอาศัยการรับรู้จากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้นกาย ซึ่งเป็นความรู้เบื้องต้นและใจเป็นตัวรู้ในเบื้องปลาย

ส่วนสามัญลักษณะ หมายถึง ลักษณะของจิตที่เป็นไปในกฎของไตรลักษณ์ กล่าวคือ มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การเกิดดับของจิตนั้นเป็นไปในลักษณะสืบต่อเป็นกระแส เมื่อดวงเก่ากำลัง จะดับไปดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น

ความรู้ที่เกิดขึ้นกับจิตนั้นแม้ว่ามนุษย์จะสามารถรับรู้ได้มากมายจากสื่อต่างๆ ก็แต่ถึง กระนั้นความรู้อันเกิดแก่จิตนั้นยังมีขอบเขตจำกัดในการรับรู้ จะเห็นว่าความรู้ที่เกิดกับจิตนั้นไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่ผ่านมาแล้วหรือกำลังจะเป็นไปในอนาคตล้วนเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ใน จิตหรือผ่านมาแล้วทั้งสิ้น หมายถึงว่าจิตสั่งสมความรู้ให้เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบันและ อนาคต โดยเฉพาะขณะคิดหรือคาดหวังอะไรให้เกิดขึ้นในอนาคตก็ดี ความคิดต่างๆ เหล่านั้นล้วนมี รากฐานซึ่งอยู่บนความทรงจำถึงสรรพสิ่งที่ผ่านมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้นความรู้ที่เกิดขึ้นส่วนมากเป็น ความรู้ที่มีฐานมาจากการสั่งสมความรู้ที่สั่งสมไว้ในจิตเสมอ ดังนั้น ความรู้ที่เกิดกับจิตจึงสามารถแบ่ง ออกได้ดังนี้ คือ

๑) สัญญาเป็นความจำพวกหนึ่งซึ่งหมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง เป็นต้น และกำหนดรู้สมบัติบัญญัติต่างๆ เช่น เขียว ขาว ดำ เป็นต้น^{๒๔}

^{๒๒} ที.ปา. ๑๑/๓๒๓/๒๑๕.

^{๒๓} พระมหาสังเวช ฐมมเนตติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร : ปติ พันธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๐.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๑๖.

ดังนั้น “สัญญา” ก็คือกระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสังสมข้อมูลของการเรียนรู้ และวัตถุประสงค์ของความคิดนั่นเอง^{๒๕}

การที่มนุษย์จำอาการ หรือเรื่องต่างๆอันก่อให้เกิดสัญญานั้น แม้ว่าจะเกิดประโยชน์มิใช่น้อยต่อการดำเนินชีวิตก็ตาม แต่ขณะเดียวกันก็อาจเกิดโทษมิใช่น้อยเช่นกัน ในกรณีที่มนุษย์ยึดติดเพียงแค่อารมณ์ตามสัญญานั้นๆ ซึ่งจะทำให้ปิดกั้นตัวเองและห่อหุ้มตัวสภาวะที่แท้จริงไว้ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงความจริงแท้ได้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) กล่าวว่า สัญญานั้นคือจุดแรกที่ทำให้เกิดการรับรู้ อันแรกจากอารมณ์ (วิญญาณ) ท่านแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) สัญญาสามัญ คือ กำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามปกติธรรมดาของมันเอง เช่น หมายรู้ว่า สีเขียว ขาว ดำ รสเปรี้ยว หวาน ฯลฯ

(๒) สัญญาซับซ้อน คือ สัญญาที่เนื่องด้วยด้วยอารมณ์ที่ปรุงแต่งให้พิสดารออกไปด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ เรียกว่า “ปัจจัยสัญญา” เช่น รู้ว่า สวย น่าเกลียด น่าชัง ว่าไม่เที่ยง ว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น ปัจจัยสัญญานี้เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล^{๒๖}

ในเรื่องปัจจัยสัญญานี้ พระมหาประยูร ธมมจิตโต ได้อธิบายเสริมว่าเป็นสัญญาที่คิดปรุงแต่งอารมณ์ให้พิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ บุคคลมีสัญญานี้จึงมองสิ่งต่างๆ ไม่ตรงตามความเป็นจริง เกิดสัญญาวิปลาส คือ การรับรู้ผิดจากความจริง ๔ ประการ คือหมายรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงหมายรู้สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข หมายรู้สิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา หมายรู้สิ่งที่ไม่งามว่างาม^{๒๗}

ดังนั้น “ปัจจัยสัญญา” จึงเป็นตัวก่อให้เกิดอวิชชา ส่วนสัญญาสามัญหรือสัญญาบริสุทธิ์เป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดปัญญา^{๒๘}

เพราะฉะนั้น สัญญาจึงหมายเอาเพียงกำหนดรู้อาการ เครื่องหมายต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้นๆ ได้เท่านั้น สัญญาจึงเป็นฐานความรู้เบื้องต้นอันเกิดมาจากวิญญาณคือความรู้แจ้ง

๒) วิญญาณ หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจด้วย คือ การเห็น การได้ยิน การรู้รส การรู้สัมผัสทางการกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๒๙} ตามความหมายของ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๗} พระมหาประยูร ธมมจิตโต, มหาจุฬาฯวิชาการ : ปรัชญาบูรพทิศ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

วิญญานที่ว่ารับรู้ รู้ได้ต่างๆ มากมายนั้น หมายถึง การรับรู้อารมณ์ได้มากมาย อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสทางกาย และสิ่งสัมผัสทางใจ ตามแดนติดต่อให้เกิดการรับรู้ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ใจ ดังนี้

- รับรู้รูปทางตา สำเร็จในการเห็น เรียกว่า จักขุวิญญาน
- รับรู้เสียงทางหู สำเร็จเป็นการได้ยิน เรียกว่า โสตวิญญาน
- รับรู้กลิ่นทางจมูก สำเร็จเป็นการได้กลิ่น เรียกว่า ฆานวิญญาน
- รับรู้ทางลิ้น สำหรับเป็นการรับรู้รส เรียกว่า ชิวหาวิญญาน
- รับรู้สิ่งสัมผัสทางกาย สำเร็จเป็นการรู้สึกตัว เรียกว่า กายวิญญาน^{๓๐}

วิญญานกับจิตต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวว่า พระพุทธศาสนาถือว่าจิต มโน วิญญาน เป็นอย่างเดียวกันในด้านสภาวะแต่ชื่อใช้เรียกเท่านั้นที่ แตกต่างกันดังพระพุทธดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลธรรมชาติที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญานบ้าง ธรรมชาตินั้น ขณะที่ดวงแก้วกำลังดับ ดวงใหม่ก็กำลังเกิดขึ้นเป็นอย่างนี้เรื่อยไปตลอดวันตลอดคืน^{๓๑}

ในความหมายนี้ จิต มโน วิญญาน คือสิ่งเดียวกัน ตามสภาวะ แต่ต่างกันตามหน้าที่และ แยกแยะเพื่อให้ทราบว่า วิญญานมีหลายหมู่หมายประเภท เช่น วิญญานในชั้น ๕ มี จักขุวิญญาน การรับรู้ทางตา (การเห็นรูป) เป็นต้น

ดังนั้น วิญญานจึงไม่ได้ต่างไปจากจิตในด้านสภาวะลักษณะ วิญญานกับจิตจึงเหมือนกันเรา เรียกจิตให้แตกต่างกันก็เพื่อแสดงให้เห็นหน้าที่บางอย่างของจิตเป็นพิเศษ “วิญญานก็คือความรู้ ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญานชั้น ๕ ได้แก่ ความรู้ยินโรงที่เป็นกิจกรรมประจำจิตและซึ่งรอบรับรู้ กิจกรรมอย่างอื่นทุกอย่างของจิต”^{๓๒} กล่าวได้ว่า วิญญานคือตัวทำให้เกิดความรู้แจ้ง เมื่อจิตได้รับ อารมณ์จากภายนอกอันเกิดจากสัมผัสระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก อันมีตัว สัญญาเป็นตัวหนุน กล่าวคือถ้าสัญญาบริสุทธิ์วิญญานการรับรู้ รู้แจ้ง ทำให้จิตเข้าใจสภาวะความ

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖.

^{๓๐} บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจสมุทบาท**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๓๑} ส.น. ๑๖/๖๑/๙๑-๙๒.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, อ่างแล้ว, หน้า ๔๓.

แท้จริงของสิ่งนั้นๆ ได้ ขณะเดียวกันถ้าสัญญาเป็น ปัญจสัญญา วิญญาณก็จะรับรู้ผิดพลาดไปด้วย อันเป็นผลส่งไปสู่จิต จิตที่รับรู้อารมณ์จากภายนอกอันเกิดจากปัญจสัญญา (อวิชชา) จึงเศร้าหมอง

ปัญหาจึงมีว่า จิต โดยตัวของมันเองมีธรรมชาติเป็นอย่างไร จิตมีธรรมชาติทำให้่องใสได้ “คู่ออนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมชาติที่่องใสได้ แต่ที่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสจรมมา จิตนั้นมีธรรมชาติที่่องใสได้ เพราะจิตนั้นพ้นจากอุปกิเลสที่จรมมา”^{๓๓} ดังนั้นถ้าอุปกิเลสไม่จรมเข้ามา จิตจะเศร้าหมองหรือไม่ ประเด็นนี้ จิตน่าจะมีลักษณะเป็นกลางๆ เพราะมีลักษณะคิดสังสม ถ้าไม่มีอวิชชาก็ต้องมีวิชา ทั้งสองเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ในกรณีจิตเศร้าหมองแสดงให้เห็นว่าจิตประกอบด้วยอวิชชา

ในเมื่อวิญญาณเป็นสภาวะเดียวกันกับจิตและสามารถใช้แทนกันได้ วิญญาณในความหมายของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) น่าจะหมายถึงจิตด้วย โดยการเทียบเคียงกับวิญญาณที่ ท่านเสนอ “วิญญาณเกิดขึ้นแก่ทุกคน แต่วิญญาณของละคนหาเหมือนกันไม่ เพราะแตกต่างกันไปตามเจตจำนงของตนๆ”^{๓๔}

นอกจากนั้นองค์ประกอบของจิตที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร โดยเฉพาะสังขารเป็นตัวปรุงแต่งที่สำคัญของจิตให้ดีหรือชั่ว สังขารจึงหมายถึงเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิดหรือเครื่องปรุงของกรรม ส่วนเวทนาเป็นเพียงกิจกรรมของจิตในขั้นรับกล่าวคือเกี่ยวข้องกับผลที่อารมณ์มีต่อจิตเท่านั้นจัดเป็นวิบากไม่ตีไม่ชัวโดยลำพังตัวของมัน^{๓๕} นี่คือนิสภาวะลักษณะของจิตหรือองค์ประกอบของจิต

นอกจากนั้นลักษณะของจิตย่อมเป็นไปในกฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ จิต มโน วิญญาณ และองค์ประกอบ คือ เวทนา สัญญา และสังขารนั้นล้วนตกอยู่ในลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มี ความเที่ยงแท้แน่นอน เป็นอนัตตา ดังนั้นจิตที่ดี มโนที่ดี ต่างมีลักษณะสภาวะธรรมที่เหมือนกันแต่ที่เรียกต่างกันออกไปก็เป็นเพียงกิจกรรมหรือหน้าที่ของจิต เช่น ที่เรียกว่า วิญญาณจัดตามทางที่เกิด เพราะเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓) ปัญญา ความรู้ในขั้นนี้ หมายถึงปัญญาที่รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้โทษ รู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ตามเป็นจริง รู้ถ่องแท้ รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย เป็นต้น (กระบวนการพัฒนาปัญญาและองค์ประกอบต่างๆจะอธิบายในแนวคิดเรื่องปัญญา)

^{๓๓} อก.เอก. ๒๐/๔๙-๕๐/๙.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๑๙.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

แนวคิดเรื่องอวิชา

อวิชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง^{๓๖} ความไม่รู้แจ้งคืออะไร คือการไม่รู้ในอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ไม่รู้ไม่ทุกข์ ไม่รู้สมุทัย ไม่รู้นิโรธ และไม่รู้มรรค คือวิธีการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่รู้จริง คืออะไร คือการไม่รู้ว่า อวิชา คือตัวก่อให้เกิดทุกข์ต่างๆ นานา อันก่อให้เกิดความหลงผิด ประกอบด้วย มิจฉาทิฐิและดำเนินไปสู่ตัณหา และอุปาทานตามลำดับ ความไม่รู้ถึงสภาพความจริงของชีวิตว่า ชีวิตนี้ประกอบไปด้วยขั้น ๕ ประชุมกันเข้าเป็นนามรูป มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือสรรพสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร การเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ สรรพสิ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร การเกิดตัณหาและอุปาทานนั้น ย่อมมีอวิชาประกอบด้วยเสมออย่างที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้อธิบายว่า ตัณหาและอุปาทานก็อันเดียวกัน มีอวิชาแฝงหรือพ่วงอยู่เสมอในแง่ที่ว่า เพราะหลงผิดว่าเป็นตัวตนจึงอยากจะยึดถือเพื่อตัวตนนั้น เพราะไม่รู้สิ่งทั้งหมดตามที่มันเป็น จึงเข้าไปอยากและยึดถือในสิ่งเหล่านั้น^{๓๗}

ส่วนอวิชาที่ปรากฏในปัจจุสมุปบาทนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต) ยังได้อธิบายเสริมไว้ว่า ปัจจุสมุปบาทนั้น มีองค์ประกอบอยู่ ๑๒ หัวข้อ คือ อวิชา > สังขาร > วิญญาณ > นามรูป > สฬายตนะ > ผัสสะ > เวทนา > ตัณหา > อุปาทาน > ภพ > ชาติ > ชรามรณะ (ส่วน โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นเพียงตัวพลอยผสมเกิดแก่ผู้มีอาสวะเมื่อมีชรามรณะแล้ว เป็นตัวการหมักหมมอาสวะ ซึ่งเป็นปัจจัยสืบเนื่องต่อกันไป) องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยสืบเนื่องต่อกันไปเป็นรูปวงเวียนไม่มีเบื้องต้นไม่มีเบื้องปลาย คือ ไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด (the First Cause) การที่ยกเอาอวิชาขึ้นมาเป็นข้อแรก ก็ไม่ได้หมายความว่า อวิชาเป็นเหตุเบื้องต้น หรือเป็นมูลการณ์ของสิ่งทั้งหลายแต่เป็นการตั้งหัวข้อเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจเท่านั้น^{๓๘}

ในเมื่อปัจจุสมุปบาทไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลายเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่าหลักปัจจุสมุปบาทแสดงเหตุผลเป็นกลางๆว่า สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน เกิดสืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งอย่างไม่มีที่สิ้นสุด^{๓๙} ปัจจุสมุปบาทนั้นเป็นการอธิบายวิวัฒนาการของโลกและชีวิต ดังนั้น อวิชาจึงดูเป็นต้นเหตุที่นิยมมาเป็นหัวข้อในการเกี่ยวโยงข้อธรรมอื่นๆ ได้อย่างชัดเจน การที่

^{๓๖} ส.นิ. ๑๖/๒/๒-๔.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

จิตประกอบด้วยอวิชชาจึงทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่ส่องใสตามธรรมชาติของจิต เมื่อจิตมีกิเลส กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้วก็ย่อมไม่เข้าใจ ไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง ในความเป็นตามกฎธรรมชาติของโลกและชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เน้นหลักปฏิบัติที่เกี่ยวกับชีวิตเป็นสำคัญอวิชชาท่านเรียกอีกในแง่หนึ่งว่า “การขัดแย้ง” โดยชี้ให้เห็นความขัดแย้งกระบวนการของชีวิตที่เป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติที่แน่นอน และความรู้กระบวนการของชีวิตที่เป็นจริง หลงผิดว่าเป็นตัวตนและเข้าไปยึดถืออันแฝงไปด้วยความกระบวนกระวาย ท่านสรุปว่า มันเป็นการเข้าไปสร้างตน (อุปาทาน) ขวางกระแสแห่งธรรมชาติไว้ก็คือชีวิตที่เรียกว่า การเป็นอยู่ด้วยอวิชชา อยู่อย่างยึดมั่นถือมั่น อยู่อย่างเป็นทาส อยู่อย่างขัดแย้ง ผิดต่อกฎธรรมชาติ หรืออยู่อย่าง เป็นทุกข์^{๔๐} เมื่อชีวิตอยู่ด้วยอวิชชาจึงก่อให้เกิดวิภวภู ๓ อยู่ร่ำไปคือ

- อวิชชา ตัณหา อุปาทานก่อให้เกิดกิเลส
- สังขาร (กรรม) ภพเป็นกรรม
- วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนาเป็นวิบาก

ดังนั้น เมื่อจิตประกอบด้วยกิเลส คือ อวิชชา อุปาทานแล้ว จิตที่ส่องใสก็เศร้าหมองทำให้ไม่สามารถจะรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะตามธรรมชาติได้ ดังนั้นจะต้องสร้างสภาวะของจิตให้ส่องใสตามธรรมชาติดั้งเดิม โดยอาศัยปัญญาหรืออวิชชาเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชีวิตให้หลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ปัญญานั้นแม้ว่าจะเป็นตัวสำคัญที่สุดแต่ก็จำเป็นจะต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ เข้ามาประกอบช่วยสนับสนุนซึ่งสรุปได้ก็คือ ไตรสิกขานั้นเอง กล่าวคือ ศีล สมาธิ ปัญญา การอบรมชีวิตของเรานั้นต้องการฝึกฝนอบรมตามลำดับจากพื้นฐานไปสู่จุดสูงสุด คือการแยกสิกขา ๓ ออกมาในรูปของภาวนา ๔ ดังนี้^{๔๑}

๑) ภาวนา การพัฒนากาย คือการมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การรู้จักบริโภคน้ำ ๔ รู้จักใช้อินทรีย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายในการเสพหรือใช้สอยอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีโดยมีการปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษ ไม่มัวเมา กายที่ได้รับการพัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวติกาย (มีกายที่พัฒนาแล้ว)^{๔๒}

๒) ศีลภาวนา การพัฒนาศีล คือการมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม เช่น ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เอาไรดเอาเปรียบกัน เป็นต้น การมีศีลพัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตศีล (มีศีลที่พัฒนาแล้ว)

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

^{๔๑} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), เทคโนโลยีเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าทางจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๙.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือการทำจิตให้เจริญงอกงาม ชุ่มชื้นมั่นคงและเป็นอิสระ เป้าหมายการพัฒนาจิตก็เพื่อต้องการ

ก. การสร้างให้มีสมรรถภาพจิต เป็นผู้มีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคงมีความเพียรพยายาม มีวิริยะอุตสาหะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

ข. สร้างคุณภาพจิต เป็นการสร้างจิตให้มีคุณธรรมไม่ว่าจะเป็นความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

ค. สร้างสุขภาพจิต เป็นการสร้างจิตให้ร่าเริงเบิกบาน สดชื่น ผ่องใส และสงบสุข (ตั้งจิตเป็นวางใจเป็นทำใจเป็น) ดังนั้น การมีจิตที่พัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวจิต (จิตที่พัฒนาแล้ว)

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือการเสริมสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจ ความคิด เหตุผล หยั่งรู้ความจริงจนเข้าถึงอิสรภาพ มีชีวิตที่ตั้งงามปราศจากทุกข์และปัญหาทั้งปวง (คิดเป็นแก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น) การมีปัญญาที่พัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตปัญญา (ปัญญาที่พัฒนาแล้ว)^{๔๓}

จะเห็นว่าจิตเป็นสภาวะที่พัฒนาได้และพัฒนามาก็เป็นกระบวนการ โดยอาศัยความสัมพันธ์กันระหว่างกายกับจิต การที่จิตไม่สามารถจะพัฒนาให้ถึงความเข้าใจ รู้แจ้งเห็นชัดในธรรมชาติของชีวิตได้ก็มิใช่วิชาเข้ามาปิดกั้นเอาไว้ การจะทำลายอวิชชาเพื่อชีวิตบรรจ สัจธรรมคือความจริงแท้ได้นั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวนำ โดยการสร้างปัญญา (วิชา) ขึ้นมาดังได้กล่าวไว้แล้วว่าการที่จะมีปัญญานั้นจะต้องมีการพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการเพราะปัญญาเกิดขึ้นได้ ต้องมีการอบรมฝึกฝนอยู่ตลอดเวลา

แนวคิดเรื่องปัญญา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความรู้ รู้ทั่ว เข้าใจ รู้ซึ่ง” ความรู้ หมายถึงการรู้เรื่องโลกและชีวิต รู้ความเป็นไปของโลกและความสัมพันธ์ของชีวิตอันมีต่อโลกและสังคมมนุษย์ด้วยกัน ปัญญาจึงสรุปลงได้ตามความหมายของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ว่า “การมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น”^{๔๔} ตามนัยนี้ ปัญญาจึงเป็นหลักธรรมที่ทำลายอวิชชาหรือโมหะอันเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความหลงผิดในสมมติบัญญัติว่าเป็นสภาวะที่แท้จริงลงได้ การที่จิตใจประกอบด้วยปัญญานี้จึงทำให้เกิดกระบวนการรับรู้และความคิดที่บริสุทธิ์ตรงตามเป็นจริงไม่บิดเบือนไม่ถูกกิเลสต่างๆ ครอบงำ เป็นการใช้ปัญญาอยู่เหนือการครอบงำ กล่าวคือการรู้จักไตร่ตรองวินิจฉัยตามความจริงเท่าที่รู้เป็นอิสระหรือมีอิสรภาพทางปัญญา บุคคลเมื่อ

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๕๗), หน้า ๗๒..

มีปัญหาแล้วย่อมสามารถกำจัดของให้พ้นจากห้วงอวิชชาบรรลุดุจดหมายสูงสุดของชีวิต คือความพ้นทุกข์ (นิพพาน) ได้

ปัญหาเกิดขึ้นได้อย่างไร แม้ว่าปัญหาจะเป็นชื่อของคุณธรรมที่สามารถทำให้มนุษย์ประสบสุขอันนิรันดร์ได้ก็ตาม แต่ปัญหาจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ การพัฒนา (การศึกษา) ทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่าชีวิตมนุษย์นี้ประกอบด้วยจิตหรือขันธ์ ๕ ดังมีพุทธพจน์รับรองว่า “สัตว์บุคคลนั้นประกอบด้วยกายและจิตด้วยขันธ์ ๕” เท่านั้น ไม่มีสิ่งใดอื่นนอกจากขันธ์ ๕^{๔๕} เมื่อมนุษย์ (สัตว์) หรือขันธ์ประกอบด้วยกายและจิตหรือนามกับรูป การพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาก็จำเป็นต้องพัฒนากายและจิตให้สัมพันธ์กันอยู่เสมอ อันจะเป็นหนทางไปสู่ปัญญาต่อไป ดังนั้นการพัฒนาปัญญานั้นแม้ว่าจะมีวิธีการหรือขั้นตอนมากมาย แต่เมื่อสรุปแล้วปัญญาจะเกิดขึ้นได้มาจากที่มา กล่าวคือจากการฟังจากการคิด จากการอบรม “แหล่งที่ก่อให้เกิดปัญญามี ๓ ประการ และปัญญาอันเกิดจากแหล่งนั้นก็มี ๓ ประการเช่นกัน คือ”^{๔๖}

๑) จิตตามยปัญญา เป็นปัญญาอันมาจากการคิด การพิจารณาเหตุผล เน้นเรื่องของการใช้เหตุผล เพื่อกระตุ้นให้เกิดปัญญา ในส่วนนี้เน้นปัจเจกบุคคล ที่จะรู้และเข้าใจได้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับโลกและชีวิตอย่างแยกกายด้วยการคิดเป็น รู้จักคิดตามแนวทางแห่งปัญญา รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมัน^{๔๗}

๒) สุตมยปัญญา เป็นปัญญาอันเกิดมาจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียนจากภายนอกหรือสังคมภายนอก เป็นการพัฒนาความรู้ขั้นพื้นฐานสำคัญที่สุดของมนุษย์ ในส่วนนี้เรียกว่าปรโตโฆสะ คือเสียงจากที่อื่น หรือเหตุกระตุ้นชักจูงจากภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ สื่อมวลชน เป็นต้น

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดมาจากการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ ปัญญาส่วนนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสุตมยปัญญา และจิตตามยปัญญา กล่าวคือ เมื่อได้รับความรู้ภายนอก (ปรโตโฆสะ) และนำมาพิจารณาไตร่ตรองด้วยวิธีแห่งปัญญาอย่างแยกกาย (โยนิโสมนสิการ) แยกแยะให้เห็นถึงสภาวะต่างๆ ตามความจริงที่ปรากฏ เมื่อความรู้ทั้งสองประสานกันด้วยดีก็จะนำความรู้อันเกิดแล้วนั้นมาฝึกฝนด้วยตนเองจนรู้แจ้งเข้าใจชัด ผลอันเกิดจากการอบรมนี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ดังนั้นปัญญาที่พึงประสงค์ในที่นี่ก็คือ สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ คือเห็นด้วยปัญญาในอริยสัจ ๔ หรือเห็นถูกต้องเป็นการเห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงว่า ทุกข์เป็นสภาพที่ทนได้ยาก เป็นความลำบากเพราะเกิดมา

^{๔๕} ส.ข. ๑๗/๔๘/๓๙.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์จริยธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๙๖.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

จากเหตุปัจจัยเมื่อมีความทุกข์อันเกิดจากเหตุปัจจัยก็จะต้องมีการดับทุกข์ได้และจะต้องมีวิธีการที่จะดำเนินเพื่อปฏิบัติถึงความสิ้นไปแห่งกองทุกข์นั้น สรุปลักษณะเห็นอย่างถ่องแท้ในสภาวะต่างๆ ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์นั่นเอง

ในทฤษฎีต่างๆ ที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรธ ปยุตโต) นั้น สัมมาทิฏฐินับว่าเป็นหัวข้อหลักในการพัฒนาด้านต่างๆ ในฐานะเป็นหลักธรรมสายกลางข้อแรก ท่านกล่าวว่า “สัมมาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำในการดำเนินตามมรรคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และเป็นตัวยืนที่มีบทบาทอยู่ตลอดเวลาทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ แต่สัมมาทิฏฐิเอง ก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่นๆ ด้วย”^{๔๘} กล่าวคือ มีปัจจัย ๒ อย่าง ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ คือศรัทธาเป็นการวางในปัญญาของผู้อื่น เรียกว่า ปรโตโฆสะ อันเป็นปัจจัยภายนอก และโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงการที่เรารู้จักคิด คิดเป็นถูกวิธี ซึ่งเป็นปัจจัยภายในการเรียนรู้จากภายในแล้วนำมาคิดให้ถูกวิธีตามกระบวนการทางปัญญา นี่คือปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิและกระตุ้นให้แจ้งเข้าถึงสัจธรรมได้ ดังแผนผังนี้

ปัญญาจะเข้าถึงความจริงได้อย่างไร แหล่งที่ก่อให้เกิดปัญญา คือ ปัญญา ๓ และสัมมาทิฏฐิหรือเกิดมาจากปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) และปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ที่สัมพันธ์กัน เมื่อปัญญาภายนอกและปัจจัยภายนอกในที่สัมพันธ์กัน การที่ปัญญาจะเข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็จะต้องพัฒนาตามกระบวนการทางปัญญา คือการพัฒนาทางกายและใจนั่นเองหลักธรรมที่ทำให้บรรลุถึงความจริงนั้นได้ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้อธิบายความหมายคำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” โดยมองไปที่เป้าหมายเป็นหลักว่า “ไม่ใช่ทางสายกลางตามความหมายที่ว่าทางที่อยู่กึ่งกลางระหว่างหลายๆทาง” แต่คือ “ทางสายกลางที่พอเหมาะพอดี ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมาย”^{๔๙}

ถามว่าจุดมุ่งหมายคืออะไร “จุดมุ่งหมายก็คือ อิสระภาพ(นิพพาน) และสันติสุข”^{๕๐} (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), หน้า ๔๒) มรรค ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นหัวใจสำคัญของ

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรธ ปยุตโต), พุทธธรรม, (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแก้ว, หน้า ๖๑๓-๖๑๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมกับการศึกษาของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒.

พระพุทธศาสนาที่จะนำชีวิตเข้าสู่อิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริงได้ เมื่อย่อมมรรค ๘ ลงแล้วก็คือ ไตรสิกขา ซึ่งเป็นหัวข้อแห่งการปฏิบัติที่สัมพันธ์กันคือ

ศีล อันเป็นการพัฒนาในส่วนของกาย เว้นจากการเบียดเบียนกัน เป็นต้น องค์ประกอบที่สำคัญของศีลที่จะส่งเสริมให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนกันนอกจากทาน คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันแล้ว ยังมีองค์ประกอบอีก ๔ อย่างคือ

๑) วินัย อันเป็นกฎระเบียบ ข้อบังคับของคนในสังคมเพื่อจัดระบบของสังคมไทย เรียบร้อย

๒) อาชีวะ หรือสัมมาอาชีวะ เป็นการฝึกฝนให้ตนรู้จักประกอบสัมมาชีพ ปฏิบัติอาชีพ สุจริต

๓) การใช้อินทรีย์อย่างไม่เป็นโทษ โดยเน้นการดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น

๔) การปฏิบัติต่อปัจจัย ๔ เป็นการปฏิบัติให้รู้คุณค่าที่แท้จริง ทางปัจจัย ๔ มี อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ให้รู้จักคุณค่าแท้ คุณค่าเทียมของการบริโภค ไม่ตกเป็นทาสของ มัน

สมาธิ เป็นการที่ทำให้จิตตั้งมั่น เข้มแข็ง มีคุณภาพ สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี เพื่อปิดกั้นนิรวณ คือสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองไม่ก้าวหน้าในด้านคุณธรรม และทำให้ปัญญาอ่อนกำลัง สิ่งที่จะนำมาใช้เป็นอารมณ์เพื่อให้จิตตั้งมั่นได้นั้น คือ กรรมฐาน ๔๐ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ให้เป็นอารมณ์ ในการเจริญภาวนา

การเจริญสมาธิเพื่อทำให้จิตตั้งมั่นนั้น เรียกว่า สมถกรรมฐาน เป็นการทำงานเพื่อเป้าหมายสูงสุดในระดับนี้ คือ ทำให้จิตสงบระงับจากนิรวณกล่าว ซึ่งผลอันเกิดจากการเจริญสมถะก็คือฌาน ๘ หรือสมาบัติ ๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “สมถะคือการทำใจให้สงบ หรือการทำจิตใจให้เป็นสมาธิ และบางครั้งก็หมายถึงสมาธินั่นเอง”^{๕๑} เมื่อจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้นๆ หรืออยู่ในองค์ฌานก็จะสามารถข่มนิรวณได้ และเมื่อออกจากฌานแล้ว ก็เลสต่างๆ ก็มีตามเดิมทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่า “ผลที่เกิดจากสมถะอย่างเดียว ไม่ว่าจะ เป็นฌานสมาบัติหรืออภิญญาที่สูงที่สุดเพียงไร ก็ยังเป็นโลกิยะเป็นของปุถุชนคือคนที่มีเลสเสื่อมถอยได้”^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้แบ่งวิธีการเจริญสมาธิเป็น ๔ แบบคือ^{๕๓}

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐๖.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๙.

๑) การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ เป็นการเจริญสมาธิโดยปกติโดยเน้นผลของความสำเร็จ การงานเป็นตัวก่อให้เกิดปีติปราโมทย์และก่อให้เกิดสมาธิ

๒) การเจริญสมาธิตามหลักอิทธิบาท โดยอาศัยหลักธรรมคืออิทธิบาท ๔ เป็นตัวนำในการก้าวเข้าไปสู่สมาธิเพราะหลักธรรมนั้นเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เช่นเกิดฉันทะมีใจรักแล้วก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียรก็เอาใจจดจ่ออยู่เสมอแล้วเปิดโอกาสให้ปัญญาพิจารณา

๓) การเจริญสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ การปฏิบัติธรรมนั้นองค์แห่งสติเป็นเครื่องตั้งและกุมจิตไว้กับอารมณ์ การฝึกสมาธิ โดยอาศัยสตินั้นมีเป้าหมาย ๒ ประการ คือ การฝึกเพื่อใช้งานทางปัญญาและฝึกเพื่อสร้างสมาธิล้วนๆ

๔) การฝึกสมาธิอย่างเป็นแบบแผน เป็นการฝึกสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทคือการปฏิบัติไปตามขั้นตอนตามลำดับ คือ เมื่อศีลบริสุทธิ์และต้องตัดปليโพธิเข้าหากัลยาณมิตรรับเอากรรมฐานที่เหมาะสมกับจริต เข้าอยู่สถานที่ปฏิบัติและปฏิบัติตามวิธีการเจริญสมาธิ

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขานั้น เป็นกาพัฒนาโดยมีศีลและสมาธิเป็นตัวหนุนขึ้นพื้นฐานที่สำคัญ ปัญญาจึงเป็นการเรื่องของการฝึกฝนอบรมโดยตรง ซึ่งเรียกว่าจริยะอันหมายถึงว่าพระพุทธศาสนาองหลักจริยะธรรมในแง่ที่ว่า การถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติหรือการนำเอาความรู้ทางกฎธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์

การที่จะนำกฎธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์นั้น ถ้าไม่รู้เท่าทันตามสภาวะความจริงจะทำให้หลงทางได้ เพราะถูกอวิชชาครอบงำ แต่หากใช้ปัญญาเป็นตัวนำก็จะสามารถปฏิบัติตามกฎธรรมชาติได้อย่างถูกต้องและเข้าใจ

ปัญญาจึงเกิดขึ้นได้โดยการฝึกอบรมให้วิถีชีวิตดำเนินสอดคล้องกับกฎธรรมชาติไม่ขัดแย้งกับการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิต (จริยะ) จึงต้องอาศัยปัญญา เมื่อจริยะดำเนินด้วยปัญญาจึงแบ่งบทบาทของปัญญาเป็น ๓ ชั้น คือ

๑) รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเป็นตามเหตุปัจจัย

๒) ใช้ความรู้นั้นให้เกิดประโยชน์ ปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ

๓) เมื่อทำถูกต้องแล้ว ก็ปล่อยให้เหตุปัจจัยดำเนินไปตามธรรมดาจนก่อผลของมันเองวางใจเป็นอิสระ คอยดูอย่างรู้เท่าทันไม่ต้องยึดมั่นเอาตัวตนเอาไปผูกมัด จึงเรียกหลักจริยะนี้ว่า “การเป็นอยู่ด้วยปัญญา” และเรียกบุคคลนี้ว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้อยู่ด้วยปัญญา^{๕๔}

การพัฒนาปัญญาจึงเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน เป็นการเน้นการพัฒนาทางด้านปัญญาโดยตรง เป้าหมายของการพัฒนาปัญญาก็เพื่อ

- ทำให้ปัญญาเป็นความรู้จริงในศิลปวิทยาต่างๆ

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๓.

- การเรียนรู้ที่ตรงตามความเป็นจริงไม่เอนเอียงด้วยอคติ
- การวินิจฉัยสิ่งต่างๆ โดยใช้ปัญญาบริสุทธิ์ใจ
- ใช้ปัญญาเรียนรู้โลกและชีวิตตามเป็นจริง รู้จักทางเสื่อม ทางเจริญ รู้จักแก้ปัญหา และสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง
- ใช้ปัญญารู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร ทำให้จิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๕๕}

ดังนั้นการเข้าหาความจริงได้นั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา โดยอาศัยกันและกัน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ถึงพร้อมก็จะทำให้กระบวนการฝึกไม่ได้ผลดี

สรุปแนวคิดเชิงญาณวิทยา ได้ทศนะว่าความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจได้ง่ายก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การเปิดเผยหรือทำให้เข้าใจได้ง่ายจึงกล่าวว่า ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถจะรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติที่จะดำเนินไป การเข้าถึงความจริงนั้น ไม่เกินความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าถึง ถ้ามนุษย์ได้มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ในสรรพสิ่ง

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

แนวคิดสาขานี้พอเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาชีวิตก็ได้และในประเด็นนี้ เราจะทำความเข้าใจว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองธรรมชาติของชีวิตว่าเป็นอย่างไร ชีวิตคืออะไร อะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิต อะไรคือปัญหาของมนุษย์ อะไรคือ ความดีและจุดมุ่งหมายสูงสุด มนุษย์ควรเป็นอย่างไร อะไรคือคุณค่าของมนุษย์ และเราจะเอาอะไรเกณฑ์ตัดสินคุณค่าของมนุษย์

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ทศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยชั้น ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ๆ แห่งชีวิตจึงไม่มี^{๕๖} เพราะฉะนั้นชีวิตจึงเป็นการประชุมกันชั่วคราวของชั้น ๕ อันได้แก่

๑) รูป (corporeality) เป็นส่วนที่ประกอบด้วยรูปธรรมทั้งหมดรวมทั้งร่างกาย หรือพฤติกรรมทางร่างกายทั้งหมด หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสารและพลังงานเหล่านั้น

๒) เวทนา (perception) เป็นความกำหนดได้หมายรู้ลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ได้

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙-๘๐.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

๓) สัญญา (perception) เป็นความกำหนดได้หมายรู้ลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ได้

๔) สังขาร (mental formations) คือคุณสมบัติของจิตที่มีเจตนาเป็นตัวนำที่แต่งให้จิตดีชั่วหรือกลาง ๆ ประการตรึงนึกคิดใจ และแสดงออกมาทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ ทิริฯลฯ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา ริชยา เป็นต้น รวมเรียกว่าเครื่องปรุงแต่งของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการท่านหนึ่งได้อธิบายเสริมในเรื่องดังกล่าวว่า “สังขาร คือ ลักษณะที่ประกอบจิตปรุงแต่งให้จิตดีหรือเลว หรือเป็นกลางๆ ถ้าเปรียบจิตเหมือนน้ำสะอาดบริสุทธิ์ สังขารก็เปรียบได้กับสีต่างๆ ที่เจือผสมอยู่ในน้ำ”^{๕๗}

๕) วิญญาณ (consciousness) เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้ การสัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๕๘}

ดังนั้น ชีวิตมนุษย์คือการรวมเข้าด้วยองค์ประกอบ ๕ หรือที่เรียกว่าขั้น ๕ เท่านั้น การประกอบเข้าของขั้น ๕ นี้ มีได้หมายความว่าเอาส่วนต่างๆ มาคุมกันเข้า มาประกอบกันเข้าเป็นรูปร่างแต่ทุกอย่างนั้นมีอยู่ตลอดเวลาไปในลักษณะของการหมุนเวียนเปลี่ยนอยู่เสมอ เข้าหลักไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวที่ถาวรและกฎธรรมชาติ แห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ก็อยู่ในรูปของการอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจสมุปบาท

แม้ว่าชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตจะประกอบไปด้วยขั้น ๕ หรือจะขอลงได้เป็นกายและใจก็ตาม ในที่ศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านมองว่า กายและใจมีความสำคัญเท่ากัน ไม่ควรให้เกิดการประพาศสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง หากแต่สร้างความสมดุลให้มีขึ้นต่อชีวิต ท่านกล่าวว่าองค์ประกอบของการพัฒนาชีวิตทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ด้วยดีนั้นอยู่ ๓ ประการ คือ^{๕๙}

- ๑) ตัวมนุษย์
- ๒) สังคม
- ๓) ธรรมชาติ

^{๕๗} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธนการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๗.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๖๐.

^{๕๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), ศาสนาและเยาวชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มาสเตอร์เพรส, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐.

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังคม และธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้จัดองค์ประกอบที่ทำให้มนุษย์ดำเนินไปด้วยดี โดยการมองตัวมนุษย์ก่อนแล้วค่อยขยายออกไปเกี่ยวข้องกับสังคมและสัมพันธ์กับธรรมชาติ เหตุที่ท่านกล่าวว่า มนุษย์เป็นจุดแรกที่ต้องศึกษาและทำความเข้าใจ ก็เพราะว่าเมื่อเข้าใจธรรมชาติของชีวิตก็จะสามารถแสดงออกทางสังคมได้ด้วย นั่นก็หมายความว่ามนุษย์สามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติได้ทั้ง ๓ อย่างนี้ คือ มนุษย์ สังคมและธรรมชาติ ท่านกล่าวว่ามีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา ดังกล่าวแล้วว่า มนุษย์มีธรรมชาติคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎไตรลักษณ์และชีวิตคือการรวมกันเข้าของชั้น ๕ มีการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสและที่กล่าวว่า “ชีวิตคือการดำรงอยู่ การเป็นอยู่” แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการดำรงอยู่ การเป็นอยู่ของมนุษย์นั้นมีความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกทั้งหมดเพื่อเป้าหมายของชีวิตจริงอยู่มนุษย์ประกอบไปด้วยกายและใจ สองสิ่งนี้เป็นเครื่องกำหนดให้มนุษย์มีวิถีที่แตกต่างกันไป

ก. จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ชีวิตของคนเรานั้นเป็นที่ประชุมกันข้าวของส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งเรียกได้ง่ายๆ ว่าชั้น ๕ และชั้น ๕ นี้ก็มีการแยกย่อยออกไปอีกมากมาย แต่เมื่อรวมแล้วก็ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นสาระทั้งด้านวัตถุและทางจิตใจ ซึ่งย่อลงมาเป็นรูปกับนาม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองชีวิตเป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว เปรียบว่าร่างกายของมนุษย์คล้ายๆ กับดอกไม้ โดยกล่าวว่าชั้นห้าโดยสาระสำคัญก็คือ ส่วนประกอบมากมายทั้งทางวัตถุและทางจิตใจมารวมกันเข้าเป็นชีวิตของเรา สิ่งเหล่านี้ก็คล้ายๆ กับ กอของดอกไม้ คือยังไม่ดี ยังไม่สวยงาม ไม่ปรากฏคุณค่าอะไรออกมามั่นคงหรือตั้งอยู่ อย่างนั้นจะมองเป็นกองขยะก็ได้ จะมองเป็นกองดอกไม้ที่มีคุณค่าอยู่ในตัวก็ได้ แต่ยังไม่สำเร็จประโยชน์ชัดเจนอะไรออกมาที่นี้เราเอาชีวิตของเราที่เป็นกลางๆ ไม่ชัดเจนว่าจะมีคุณค่าอย่างไรนี้ เอามาทำความดี ดังนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีการฝึกฝนมีการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ชีวิตนั้นมีค่าเป็นสาระ เพราะชีวิตของมนุษย์นั้นไม่ได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้แต่แรก หากแต่นำมาพัฒนาฝึกฝนใช้ให้มีคุณค่าในภายหลัง

การที่มนุษย์จะพัฒนาตนเอง ให้บรรลุเป้าหมายได้นั้น จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาชีวิตอย่างเป็นระบบ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม จะต้องมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ อยู่ตลอดเวลาและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นอาจจะเป็นตัวถ่วงและส่งเสริมการพัฒนาชีวิตก็ได้ มนุษย์จึงจำเป็นต้องอย่างยั้งที่จะดำเนินชีวิตของตนเพื่อเป้าหมายสูงสุดด้วยปัญญา ดังนั้นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือ นิพพานหรือวิมุตติ (ความหลุดพ้น) แต่ตามที่ปรากฏในหนังสือส่วนมากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) จะเรียกนิพพานว่า “อิสรภาพ” บ้าง “ภาวะไร้ทุกข์” บ้าง

อิสรภาพ (Freedom) จึงหมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล กลมกลืน สอดคล้องกับธรรมชาติ สังคมและมนุษย์ด้วยกันเอง พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) กล่าวว่า อิสรภาพที่แท้จริงที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงจุดหมายของชีวิตได้นั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ^{๖๐}

๑) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นอิสรภาพในการอยู่ร่วมกัน กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างปลอดภัยจากความบีบคั้น เช่นมีปัจจัย ๔ เพียงพอ ปลอดภัยจากธรรมชาติ และการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ที่ดีของมนุษย์

๒) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่มีความเป็นมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ

๓) อิสรภาพในชีวิตของตนเอง เป็นอิสรภาพที่ไม่อิงอาศัยธรรมชาติ และไม่ต้องไปขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ หมายถึงว่า อิสรภาพภายใน คือ การเป็นไทแก่ตัวเองสามารถพัฒนาตนเองได้

ข. อะไรคือความดี อะไรคือเกณฑ์ตัดสินคุณค่า

อะไรคือความดี

ทัศนะที่เกี่ยวข้องกับชีวิตก็พอจะทำให้มองเห็นอย่างชัดเจนในเรื่องนี้ว่าความดี คือการกระทำที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชา คือ ความโลภ ความโกรธและความหลงครอบงำนั่นเอง แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในส่วนที่จะกล่าวว่า อะไรคือความดี เพราะความดีถูกกำหนดด้วยกรรมนิยามและสังคมนิยามเป็นหลัก กล่าวคือในทางพระพุทธศาสนา ความดีและความชั่วมีลักษณะที่ตายตัว ชัดเจน โดยยึดหลักการกระทำที่ประกอบด้วยเจตจำนงเป็นหลัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเจตนานั้นเองเราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^{๖๑}

ส่วนความดีในส่วนของสังคมนิยาม เป็นค่านิยมสังคมนั้นๆ กำหนดขึ้นมาเองแม้ในเรื่องเดียวกัน สังคมหนึ่งอาจจะว่าดี อีกสังคมหนึ่งอาจจะว่าชั่ว เป็นต้น จึงไม่สามารถที่จะให้ค่านิยมที่ชัดเจนได้ คำว่า ดี ชั่ว เมื่อเรียกตามหลักธรรมหรือตามคุณภาพแล้วแบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ^{๖๒}

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนา มนุษย์)*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐-๓๒.

^{๖๑} อจ. นก. ๒๒/๖๓/๓๖๕.

^{๖๒} ที.ปา. ๑๑/๓๕๓/๒๔๔.

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ เมื่อจัดตามอาการหรือการแสดงออกของกรรมจัดเป็น ๓ คือ

๑) กายกรรม การกระทำทางกาย

๒) วจีกรรม การกระทำที่แสดงออกทางวาจา

๓) มโนธรรม การกระทำที่แสดงออกทางใจ

ในบรรดากรรมทั้ง ๓ นั้น มโนกรรม สำคัญที่สุดเพราะเป็นจุดเริ่ม เมื่อคนคิดแล้วจึงแสดงออกมาทางกายและวาจา นอกจากนั้นยังแบ่งกรรมออกไปตามวิบากของมัน คือ

๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขารที่มีการเบียดเบียน เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และดื่มสุราเมรัย

๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขารที่ไม่มีการเบียดเบียน เช่น การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขารที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทุกๆ ไป

๔) กรรมไม่ดำ ไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือ เจตนาเพื่อละกรรม ๓ อย่างข้างต้น ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘

ดังนั้น กุศลจึงเกิดจากจิตใจที่ประกอบไปด้วยวิชาและปัญญา ส่วนอกุศลเกิดมาจากอวิชาหรือความหลง ทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อเกิดขึ้นกับจิตใจแล้ว เจตจำนงที่แสดงออกมาทางทวารทั้ง ๓ ก็แตกต่างกันออกไปด้วย การกระทำที่เกิดจากเจตจำนงฝ่ายกุศล ผลหรือวิบากที่ปรากฏก็จะ เป็นไปส่วนดี ส่วนการกระทำที่เกิดจากอกุศล ผลก็เป็นนัยตรงกันข้าม

กุศลจึงมีความหมายเท่ากับความดีหรือบุญ แต่กุศลมีความหมายกว้างกว่า ส่วนอกุศลมีความหมายเท่ากับความชั่วหรือบาป ดังที่พระพุทธมคณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) กล่าวไว้ว่าเมื่อกว่า โดยความอย่างกว้างที่สุดบุญก็มีความหมายเท่ากับกุศล บาปก็มีความหมายเท่ากับอกุศล บุญ (ความดี) และบาป (ความชั่ว) มักปรากฏในความหมายที่จำกัดแคบและจำเพาะมากกว่ากุศลและอกุศล^{๖๓}

เมื่อจะพูดว่าอะไรดีอะไรชั่วนั้น จำต้องยึดหลักธรรมนิยาม จิตนิยามและสัจจนิยาม กล่าวคือ เมื่อมองด้านภายในบุคคล ธรรมนิยามจะอิงอยู่จิตนาม ในด้านภายนอกนิยามจะสัมพันธ์กับสังคมนิยามหรือสังคมบัญญัติ และจุดเชื่อมกันระหว่างธรรมนิยามกับสังคมนิยามนั้นคือเจตจำนงค์

^{๖๓}พระพุทธมคณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

ดังพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรย์ ปยุตโต) ทักตะนะไว้ว่า ความดีความชั่วเป็นบัญญัติของสังคมาก็เป็น เรื่อง ของสังคมาอยู่ในขอบเขตสังคมนิยามน์ กุศล อกุศลที่เป็นสมบัติของกรรมก็เป็นเรื่องของกรรม นิยามต่างจากกันแต่สัมพันธ์กัน ตัวการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างนิยามและนิยามทั้ง ๒ นี้ ได้แก่ เจตนา หรือเจตจำนงนั่นเอง^{๖๔}

ดังนั้น ความดีจึงหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตจำนงอันเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ และโมหะ แล้วแสดงออกมาทางภายนอก ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีระเบียบ

อะไรคือเกณฑ์ตัดสินคุณค่า

การกระทำที่เรียกว่าดี หรือชั่วนั้นขึ้นอยู่กับอะไร เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมานาน และต่าง ฝ่ายก็ได้แสดงเหตุผลมาสนับสนุนทัศนะของตนเอง ดังจะยกตัวอย่างมาประกอบเพื่อจะได้มองเห็น ทัศนะเรื่องดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรย์ ปยุตโต) กล่าวถึงเกณฑ์ตัดสินคุณค่าไว้ว่า “เกณฑ์ที่จะตัดสินความดีความชั่วต้องดำเนินไป ตามกฎของกรรมนิยามจิตนิยามและสังคมนิยามน์”^{๖๕} กรรมนิยามและจิตนิยามน์นั้นมองในแง่ของจริยธรรมของพุทธศาสนาศึกษาในแง่ของ “สภาวะ” ส่วนสังคมนิยามน์ศึกษาในแง่ของคุณค่า การศึกษาตามสภาวะนั้น กรรมนิยามเป็นกฎแห่งพฤติกรรมที่ มนุษย์ก่อขึ้นมา และผลที่ปรากฏก็จะเริ่มดำเนินไปทันทีไม่ทางหลีกเลี่ยงได้เลย โดยอาศัยจิตเป็นตัว สร้างพฤติกรรมขึ้นมา ดังนั้น เจตจำนงจึงเป็นเนื้อหาสาระและเป็นตัวทำการของกรรมนิยาม

ในด้านสังคมนิยามน์นั้น แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎของกรรมโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีความสัมพันธ์ กันอย่างลึกซึ้ง เพราะกฎเกณฑ์ที่จะกำหนดลงไปว่า สิ่งนี้ดีหรือไม่ดีนั้นเป็นเรื่องของสังคมนั้นๆ บัญญัติขึ้นมาทั้งสิ้น โดยพิจารณาจาก“คุณค่า” ของสิ่งนั้นๆ เช่น สังคมป่าบางพวกบัญญัติว่าการฆ่า คนพวกอื่นเป็นความดี บางสังคมบอกว่าไม่ดี เป็นต้น

ดังนั้น เมื่อเกิดความแตกต่างเช่นนี้ กรรมนิยามและสังคมนิยามน์จะมาเชื่อมกันและตัดสิน ความดีชั่วด้วยอะไร ในทัศนะนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรย์ ปยุตโต) เสนอว่า “ทั้งสองอย่างนั้น สัมพันธ์กันด้วยเจตจำนงหรือเจตนา”^{๖๖} เจตจำนงหรือเจตนาในที่นี้คือพฤติกรรมของจิตที่แสดงออกมา ทางกรรมนิยามและสังคมนิยามน์ก็ได้อาศัยเจตนาเป็นเครื่องกำหนดให้บุคคลในสังคมนั้นยึดถือ โดยหลักเกณฑ์ที่ว่า การกระทำใดๆที่มาจากเจตนาเป็นฐาน การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำที่ สมบูรณ์ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว และอาศัยเจตนาตนเองเป็นเครื่องตัดสินปัญหาในสังคม สภาวะและ

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

คุณค่าจึงมาบรรจบกันด้วยเจตนา เมื่อเป็นดังนี้ การตัดสินคุณค่าของการกระทำว่าดีหรือชั่วจึงต้องพิจารณาด้วยหลัก ๒ ประการ คือพิจารณาในแง่ของสังคมนิยม และในแง่ของกรรมนิยาม

ในแง่ของสังคมนิยมให้พิจารณาผลของการกระทำว่าเป็นผลดีต่อสังคมหรือไม่ ส่วนในแง่ของกรรมนิยามนั้นให้พิจารณาว่าเป็นกุศลเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่โดยแยกย่อยออกไปได้ดังนี้

๑) เกณฑ์หลัก คือการตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรืออกุศล โดยพิจารณาว่าเหตุอันใดเกิดจากเจตนาที่เป็นกุศล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) หรือจากอกุศล (โลภะ โทสะ โมหะ) นอกจากนั้นยังพิจารณาไปถึงสภาพนั้นๆ ว่าเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้อกุศลลดลง กุศลเพิ่มขึ้นหรือไม่

๒) เกณฑ์ร่วม โดยการใช้มโนธรรมความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดี พิจารณาด้วยตนเองเป็นหลักตลอดถึงวิญญูณชนสรรเสริญหรือไม่ และพิจารณาจากผลของการกระทำที่มีต่อตนเองและผู้อื่นตลอดถึงสังคม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้สรุปเกณฑ์ตัดสินความดีและความชั่ว ทั้งแนวกรรมนิยามล้วนๆ และกรรมนิยามที่มีความสัมพันธ์กับสังคมนิยมทั้งโดยสภาวะและคุณค่าไว้ดังนี้

๑) ว่าด้วยคุณและโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือมันเป็นสภาวะที่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพของสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมลดถอยและอกุศลเพิ่มพูน ช่วยส่งเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒) ว่าด้วยคุณโทษต่อบุคคล เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขแก่ที่แท้จริงแก่ตนหรือไม่

๓) ว่าโดยคุณโทษต่อสังคม เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่ออำนวยประโยชน์หรือทำลายสุขแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวมหรือไม่

๔) ว่าโดยมโนธรรม หรือโดยจิตสำนึกตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ เป็นการพิจารณาความรับผิดชอบชั่วดีของตนในแง่ที่ว่าเมื่อตนเองกระทำแล้ว ตนเองกล่าวโทษตนเอง ตำหนิตนเองได้หรือไม่

๕) ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม เป็นบทบัญญัติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีและสถาบันต่างๆ ทางสังคม เมื่อกระทำลงไปวิญญูณชนทั้งหลายยอมรับหรือไม่

ดังนั้น เกณฑ์ตัดสินคุณค่าในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็คือการกระทำอะไรก็ตามไม่เป็นโทษต่อตนเอง ผู้อื่น การกระทำใดมีเจตจำนงอันเกิดจากมโนธรรมส่วนตัวที่ปราศจากอวิชชา การกระทำนั้นจึงถือว่าเป็นกระทำความดี

สรุปแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่าชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยขั้น ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ๆ แห่งชีวิตจึงไม่

มี^{๖๗} เพราะฉะนั้นชีวิตจึงเป็นการประชุมกันซ้ำของชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและ วิญญาณ แม้ว่าชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตจะประกอบไปด้วยชั้น ๕ หรือจะย่อลงได้เป็นกายและใจ ทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ท่านมองว่า กายและใจมีความสำคัญเท่ากัน ไม่ควรให้เกิดประพตีสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่งและการดำเนินชีวิตนั้นต้องให้ตัวมนุษย์เอง สังคมและ ธรรมชาติให้สอดคล้องสมดุลกัน

๓.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา

๓.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวถึงการศึกษาและความหมายของการศึกษา ไว้ว่า “การศึกษา” ที่แท้จริงมีลักษณะหรือมีความหมายเป็นพิเศษอยู่ คือต้องดูออกมาจากข้างในแล้ว แก่ปัญหาข้างนอก คำว่าศึกษาหรือสิกขา รวมความหมายแล้วท่านกล่าวคือการดูตัวเองเห็น ตัวเอง รู้จักตัวเอง จึงจะเรียกว่า สิกขา คำว่า ศึกษาในภาษาไทยอาจจะแคบไป ภาษาบาลีว่า สิกขา ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ศึกษา คำ ๓ คำ นี้แม้จะต่างกันโดยเสียหรือโดยพยัญชนะก็เป็นคำเดียวกัน คำว่า สิกขา ในภาษาบาลี หมายถึงการประพฤติปฏิบัติ กระทำเพื่อให้ดับทุกข์สิ้นเชิง รวมถึงความรู้ ด้วย เพราะฉะนั้นความรู้กับการปฏิบัติต้องไปด้วยกัน ไม่แยกกัน มีความมุ่งหมายคือการดับทุกข์ ถ้าจะกล่าว ตามภาษาบาลี คำว่าสิกขา-สิกขา มาจากคำว่า สะ แปลว่าเอง อิกขะ แปลว่า ดู-เห็น สะ + อิกขะ รวมกันเป็น สิกขะคือ สิกขา แปลว่าผู้ดูเอง เห็นเอง คือเห็นภายในให้ทั่วพร้อม

จากทรรศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคือต้องเป็นไปเพื่อ กระตุ้น เพื่อไปสู่การดับทุกข์ ให้การศึกษาหันกลับมามองถึงธรรมชาติภายในตัวของมนุษย์ว่าเป็น อย่างไร แทนที่การศึกษาจะมุ่งเน้นการพัฒนา หรือให้ความสนใจกับสิ่งอื่นที่นอกเหนือจาก การ ส่งเสริมคุณค่าที่อยู่ภายในตัวตนของแต่ละคน เพราะมีฉะนั้น การศึกษาก็ไม่สามารถนำไปสู่การพ้น ทุกข์ได้ พุทธทาสภิกขุ จึงต้องการให้การศึกษาเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ จึงต้องเริ่มจากการมีศีล มีสมาธิ และปัญญา ซึ่งก็ต้องเกิดจากการฝึกฝนอบรมอย่างครอบคลุม หรือการให้ความสำคัญอย่าง จริงจัง และเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการปฏิบัติจากหลักวิชา เพราะ เพียงแต่วิชาวาดอย่างเดียวยากขาดการปฏิบัติ จะเป็นการทำให้การศึกษาเป็นไปในทางที่ตึงม เพราะ การศึกษาเป็นไปเพื่อการพ้นทุกข์ หรือการศึกษาที่สอดคล้องกับความเป็นมนุษย์ที่เชื่อว่า สามารถ ฝึกฝนพัฒนาได้ ให้เป็นยิ่งกว่าการเป็นมนุษย์ทั่วไป

๓.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๑๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวเกี่ยวกับ จุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาหากมุ่ง ให้ฉลาดมันจะไปสู่ความเห็นแก่ตัว การศึกษาที่ควบคุมความฉลาด มันก็นำมาสู่ความไม่เห็นแก่ตัวอย่างการศึกษาของคนโบราณที่มุ่งการศึกษาเพื่อสร้างให้เป็นบุตรที่ดี ศิษย์ที่ดี เพื่อนที่ดี พลเมืองที่ดี สาวกที่ดี มนุษย์ที่ดี คือ เต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ การศึกษาต้องช่วยให้เรารู้ว่าเราอยู่ คนเดียวในโลก ไม่ได้การศึกษากับศาสนาต้องอยู่เคียงคู่กันไป การศาสนาจำเป็นทางฝ่ายจิต เคียงคู่กับการศึกษาซึ่งจำเป็นทางฝ่ายกาย การศึกษาต้องเป็น การศึกษาที่ควบคุม ความฉลาดที่มาจากการศึกษาเอง สร้างสันติสุขที่เป็นส่วนบุคคล ของสังคม โดยการปฏิบัติให้ถูกต้องตามจริยธรรมที่เรียกว่ามรรคมืองค์ ๘ เพราะการปฏิบัติตนตามมรรคมืองค์ ๘ จะเป็นไป เพื่อไปสู่อุดมคติทางการศึกษา คือการดับทุกข์ได้ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง หมดยุติซึ่งสัญญาตญาณอย่างสัตว์

จุดมุ่งหมายของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) จึงต้องการให้การศึกษา เป็นไปตามมรรคมืองค์แปด จึงจะสามารถทำให้ได้การศึกษา ที่เป็นการศึกษาเพื่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือการศึกษาที่สามารถดับทุกข์ (ปัญหาอย่างละเอียดจนถึงขั้นหมดกิเลส) แต่หากการศึกษาไม่สามารถช่วยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ก็ยังไม่ถือว่าเป็น “การศึกษา

๓.๓ องค์ประกอบของการศึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เป็นพระสงฆ์ไทยรูปหนึ่งที่มีผลงานและมีชื่อเสียงอย่างโดดเด่น ไม่เพียงแต่ในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่ยังเป็นผู้มีชื่อเสียงทั้งในต่างประเทศอีกด้วยมีทั้งผลงานที่เป็นเอกสาร หนังสือ แผ่นเสียง การบรรยายเป็นจำนวนมากมาย ทั้งยังมีผู้ทำการศึกษาวิจัยงานของท่านไว้มากมายยิ่ง อาจเป็นด้วยการเพราะผลของการศึกษา พระสัทธรรมที่ครอบคลุม ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ จึงนำผลมาสู่การรังสรรค์ ผลงานที่เชื่อมโยงทั้งองค์ความรู้ปัจจุบันและการค้นคว้า ติความเนื้อหาในคัมภีร์ทางด้านพระพุทธศาสนาและศาสนาต่างๆ จนนำไปสู่การขยายองค์ความรู้ในวงกว้างทั้งทางด้านวิชาการและการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับปณิธานทั้ง ๓ ประการของท่าน

๓.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ความหมาย คำว่า ครู ว่า ตรงกับคำว่าครู แปลว่าหนัก หมายถึง ผู้ที่ทุกคนจะต้องสนใจด้วยความเคารพ บุคคลที่ทุกคนต้องให้ความเคารพและท่านกล่าวว่ายังมีนักภาษาศาสตร์ได้ให้ความหมายว่า เปิดประตู กิริยาที่เปิดประตูเรียกว่าครูจึงบัญญัติใหม่ว่าครู คือ ผู้เปิดประตู หมายถึงเปิดประตูฝ่ายจิตใจฝ่ายวิญญาณ จึงมีความหมายเป็นผู้

ปลดปล่อย โดยอรรถ ครู คือ ผู้แสดงโลกใหม่แก่กุลบุตร โดยอุตมคติ ครูเป็นดวงประทีปของโลก การสอนเป็นหน้าที่ของครู

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่า “ครูที่แท้จริงเป็นปูชนียบุคคล ด้วยการนำทางจิตวิญญาณ เปิดประตูแห่งวิชา ให้สัตว์ออกมาเสียจากความงมงาย ทำงานเพื่อช่วยโลก เพื่อยกโลก เพื่อสร้างโลก ไม่ได้ทำงานเพื่อเงินเดือน จึงเป็นครูซึ่งการเป็นครู หรือผู้สอนไม่เพียงแต่หมายถึงผู้มีอาชีพเป็นครู เท่านั้น แต่ทุกคนสามารถเป็นครูได้ ซึ่งครูที่ใกล้ชิดกับเรามากที่สุดก็คือ พ่อแม่ พ่อแม่ก็เป็นพระพรหมของลูก เป็นอาจารย์คนแรกของลูก เป็นพระอรหันต์ของลูก พ่อแม่จึงเป็นครูที่มีอิทธิพลต่อคนทุกคน หรือผู้เรียนทุกคน หากผู้เรียนเป็นคนไม่ดี เชื่อฟังพ่อแม่ก็สามารถบรรลุผลสูงสุดได้ และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เรียกผู้สอนว่า “ครู” ซึ่งคำว่าครูเป็นคำที่สื่อความถึงผู้ประเสริฐ เป็นคำทางพุทธศาสนาที่สื่อถึง ปูชนียบุคคล ที่ควรแก่การกราบไหว้หรือบูชา คำว่าครู เป็นการสื่อถึงการมีวิชาและความความประพฤติที่ดั่งามควบคู่กัน เรียกว่ามีความความทั้งทางกายและจิตใจ ผู้สอนในทรรศนะของพุทธทาสจึงเป็นไปได้ทุกคน โดยเฉพาะพ่อแม่ ซึ่งพุทธทาสท่าน เห็นว่าเป็นบุคคลที่สามารถสอนได้ดีกว่าผู้อื่นเพราะอยู่ใกล้ชิดตลอดเวลา และมีเวลาอยู่ร่วมกันมากกว่าผู้สอนในโรงเรียน

๓.๓.๒ แนวคิดเรื่องสถานที่เรียน

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวถึงสถานที่เรียนว่า สถานที่เรียนนั้นไม่จำเป็นต้องไปหาที่อื่นหรือแสวงหาที่อื่น แต่ โรงเรียน คือร่างกายของคนเรา ในร่างกายอันยาวาวาหนึ่งที่มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถช่วยให้พ้นทุกข์ได้และเป็นที่สุดของการศึกษาที่มนุษย์สามารถพัฒนาได้ แต่ขณะเดียวกันการศึกษาต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมหรือสถานที่ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ถ้าจะมีก็ควรจัดเฉพาะให้ได้บรรยากาศที่เหมาะสม จะได้ผลดีกว่าในห้องเรียน มีการเรียนในห้องเรียนรวมขนาดใหญ่ การสร้างบรรยากาศเพื่อให้ได้ความศักดิ์สิทธิ์ เช่นใน อุโบสถ วิหาร สถานที่ต่างๆ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่าการศึกษาคือต้องเข้าใจในสิ่งที่ใกล้ๆ ตัวของผู้เรียนก่อน จะเป็นการศึกษาที่สอดคล้องกับชีวิต ใกล้ชิด เป็นธรรมชาติมากกว่า การให้ความสำคัญกับสิ่งที่อยู่ห่างหรือไกลออกไป การศึกษาอาจทำให้เสียเวลาไปการแสวงหาสิ่งที่มีประโยชน์เอาการศึกษาไปเป็นการเพิ่มตัวตน ให้ยึดติดมากขึ้น การศึกษาจึงต้องเป็น การถอนความยึดถือติดแน่นในลัทธิและนิกายนั้น ย่อมหมายถึงการไม่ยึดในบุคคลหรือวัตถุภายนอกอื่นๆ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ให้ความเห็นว่า การยึดมั่นในสิ่งใดก็แล้วแต่ไม่ว่าทั้งนั้น แม้แต่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้หรือศึกษา ทำความเข้าใจในร่างกายก็เพื่อให้เกิด การมองอย่างเข้าใจชีวิต หรือคิดอย่างลึกซึ้งว่าชีวิต หรือร่างกายของคนเรานั้นเป็นเพียงการอิงอาศัยเพียงชั่วคราวเท่านั้น เปรียบกับ

การศึกษาก็ไม่ควรไปเสียเวลากับสิ่งอื่นๆ เพราะอาจจะทำให้ชีวิตไม่ได้รับประโยชน์สูงสุดในการได้เกิดมาเป็นมนุษย์

๓.๓.๓ แนวคิดเรื่องหลักสูตร

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวถึงหลักสูตรการศึกษาไว้ว่าหลักสูตรต้องมีจริยธรรมควบคู่กันไป คือ ประกอบด้วย

๑) ลักษณะการสอนหรืออบรมความรู้วิทยาการ ครูอาจารย์ทั้งหลายควรจะสอนในลักษณะการอบรมให้สัมฤทธิ์ผลทางจิตใจ

๒) การสอนวิชาธรรมโดยตรง จะต้องสอนเนื้อหาความรู้ประมาณ ๘๐% เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดมีการเปลี่ยนแปลงทางจิต

๓) การสอนต้องทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจแจ่มแจ้ง ทางตลอดมีความเข้าใจตามผู้สอนด้วยการฟังตาม มีความคิดเห็นคล้อยตามความเป็นจริง

๔) การสอนคุณธรรมหรือธรรมะที่เป็นหลักปฏิบัติ จะต้องสอนอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง จะต้องสอนให้ถูกต้องตามหลักปฏิบัติจนตาย

๕) การสอนโดยอ้อม แต่มีผลต่อผู้เรียนมาก โดยครูผู้สอนที่ฉลาดจะนำธรรมะเข้ามาสอดแทรกแก่ผู้เรียนได้เรียนรู้ โดยผู้เรียนไม่มีความรู้สึกว่าคุณสอน เรียนรู้ด้วยวิธีการสังเกตพร้อมมีสติสัมปชัญญะ

๖) การสอนต้องมีการเลือกสรรธรรมะให้เหมาะสมกับวัย อายุ ระดับการศึกษาด้วยการสอดแทรกคุณธรรมเพื่อให้ผู้เรียนมีปัญญาตรงตามได้

๗) สอนโดยผู้เรียนไม่มีความรู้สึกตัวว่าถูกกระทำ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีโอกาสปรับปรุงแก้ไข

๘) การสอนนอกสถานที่ อาศัยการศึกษาเรียนรู้จากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

๙) การศึกษาเรียนรู้พิธีกรรมทางศาสนา เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักพิธีกรรม ประเพณีอย่างถูกต้อง

๑๐) การศึกษาเพื่อควบคุมตนในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ถูกต้อง ทุกลมหายใจเข้าออกหรือทุกอิริยาบถ

๑๑) การศึกษาต้องมีการบังคับในสิ่งที่ควรบังคับ เพราะการศึกษาที่มุ่งแต่จะปล่อยเสรีทำให้ขาดความสมดุล

๑๒) ปัญหาปลีกย่อยของการศึกษาโดยเฉพาะการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยเมื่อไม่สามารถจัดตั้งเป็นคณะได้ ก็ควรจัดตั้งในรูปแบบของคณะกรรมการควบคุมให้เหมาะสม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ชี้ให้เห็นได้ว่า หลักสูตรการศึกษาต้องมีลักษณะที่สำคัญคือ ต้องมีการสอนคุณธรรมให้เหมาะกับวัยของแต่ละบุคคล และให้รู้จักการใช้เหตุผลให้ถูกต้อง ไม่สุดโต่งเกินไปเพราะการสอนคุณธรรมที่เหมาะสมแก่วัย จะเป็นการทำให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิต และการพัฒนา ซึ่งต้องสอนให้เดินสายกลางรู้จักช่วยตัวเอง รู้จักกฎแห่งเหตุผลและปัจจัยปรุงแต่งจะต้องสอนจัดการที่เหตุให้ถูกต้อง จึงจะได้รับผลที่เราต้องการ

๓.๓.๔ แนวคิดเรื่องการเรียนรู้การสอน

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวถึงการเรียนการสอนว่า การสอนก็ต้องเป็นไปตามหลักไตรสิกขา สิ่งที่ได้คือการสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นการรับ “ปริญญา” ปริญญาที่แท้จริงเป็นไปเพื่อการดับทุกข์อย่างเดียว หากไม่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ก็ไม่ถือว่าเป็นการศึกษาและยังการเรียนการสอนที่ผู้สอนไม่ได้มีสิ่งแปลกใหม่ในการสอนก็ยังเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายต่อการเรียนการสอนระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนด้วย ครูอาจารย์สอนอะไรก็ตามให้รู้นี้เป็นของใหม่ ไม่เคยได้ยินมาก่อน ถ้าเรียกความสนใจในความเป็นของแปลกของใหม่น่าอัศจรรย์ได้ละก็จะประสบความสำเร็จในการสอน ผู้เรียนก็สนุก การศึกษาก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจ การเรียนการสอนจึงจะประสบผลสำเร็จได้อย่างลุล่วง ไม่เพียงแต่ผู้เรียนเท่านั้นที่จะได้ประโยชน์ ผู้สอนก็ต้องศึกษาค้นคว้า ขณะเดียวกันก็ต้องมีการปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ผู้เรียนด้วย เพื่อน้อมศรัทธาให้เกิดต่อผู้เรียน ก่อให้การเรียนการสอนที่อำนวยความสะดวกทั้งผู้เรียนและผู้สอนทั้งในปัจจุบันและภายภาคหน้าต่อไปด้วย

การเรียนการสอนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่าต้องเป็นไปตามสภาพธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างกันครูกับนักเรียนจึงจะสามารถทำให้การเรียนเกิดประโยชน์สูงสุด และต้องสอนสิ่งที่ผู้เรียนไม่เคยรู้ไม่เคยได้รับฟังหรือได้ยินมาก่อนก็จะเป็นการเร้าให้ผู้เรียนสนใจอยากจะรู้ อยากจะเรียนมากขึ้น

๓.๓.๕ แนวคิดเรื่องการจัดการศึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวเปรียบเทียบการศึกษา หรือชีวิตของคน ไว้เหมือนกับวัว ไว้ว่า ชีวิตต้องเทียมด้วยวัวสองตัวคือตัวหนึ่งรู้ตัวเป็น Spiritual Enlightenment และอีกตัวหนึ่งคือกำลัง เป็นการทํามหาหิน การใช้เทคโนโลยีและชีวิตของคนก็ไม่ควรที่จะเอาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งควรที่จะมีชีวิตที่บรรลุมรรค ผล นิพพาน ฉะนั้น การจัดการศึกษาจะต้องมีทั้งการสอนวิชาชีพและศีลธรรมให้เป็นไปควบคู่กัน ทั้งหรือเอาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ ซึ่งการศึกษาที่ผ่านมานั้นได้ละทิ้งหรือให้ความสำคัญในการทำมหาหินมากกว่า การให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาภายในคือเรื่องของชีวิตหรือจิตใจของคน สรุปว่า การจัดการศึกษาที่เป็นไปอย่างด้านเดียวจะเป็นการศึกษาที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อการสิ้นทุกข์ หรือการแก้ปัญหาได้อย่างลุล่วง กลับยิ่งเป็นการทำให้บุคคลไปยึดมั่นถือมั่นกับกิเลส หรือเป็นการมุ่งการตอบสนองความต้องการของตนอย่างเดียว โดยขาดจิตสำนึกเพื่อ

สังคม โดยขาดการพยายามที่จะเรียนรู้ถึงความเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐว่าสามารถฝึกฝนและอบรมตนได้ เป็นยิ่งกว่าที่มนุษย์คิดได้อีก คือเป็นพระอรหันต์

๓.๔ กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) คือ การศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต มองชีวิตเป็นทั้งกระบวนการ โดยไม่แยกออกกระจัดกระจายได้ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทุกๆด้านไปพร้อมๆกัน จึงได้กล่าวย้ำหลักการศึกษิตตามแนวทางแห่งไตรสิกขาอยู่เป็นประจำว่า “มนุษย์เกิดมาแล้วต้องมีสิกขา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษาหรือเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝน คือต้องเรียน ต้องฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่การศึกษามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีไม่ได้ อันนี้เป็นเรื่องธรรมดา”^{๖๘} ดังนั้น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) จึงนำหลักไตรสิกขามาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติให้ครบทั้ง ๓ ด้าน ดังนี้

๑. ศิล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์)

ศิลปะเป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก หมายถึงการศึกษาช่วยพัฒนาพฤติกรรมด้วยการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคมมีเพื่อนมนุษย์ ญาติพี่น้อง ทางวัตถุที่เป็นปัจจัย ๔ มีสิ่งของเพื่อบริโภค เครื่องใช้สอย อุปกรณ์เทคโนโลยี ตลอดทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ต้องจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้มนุษย์มีพฤติกรรมทางกายและวาจา สร้างอินทรีย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มีตา หู จมูก ลิ้นกาย ทำให้เกิดพฤติกรรมสมดุลกัน เริ่มตั้งแต่การดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพของตน ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทำลายสังคมแต่เป็นการสรรสร้างเพื่อเกื้อหนุนสังคม ชุมชน^{๖๙} จากความหมายของศิลปะกับการศึกษาก็เพื่อพัฒนามนุษย์ให้มีระเบียบวินัยควบคุมตนเองได้ ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เกี่ยวกับศิลนั้น ท่านได้จัดแบ่งศิลปะกับการศึกษาออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่

๑.๑ ศิลช่วยทำให้เกิดวินัยแม่บทของชุมชน มองที่คนอยู่ร่วมกันเป็นหน่วยงานชุมชนองค์กร ตลอดทั้งประเทศชาติ ย่อมมีการส่งเสริม เรียนรู้กฎหมาย เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบ

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

เรียบริ้วของหมู่คณะ ทำให้เกิดความสามัคคี ดังนั้น วินัยแม่บทของชุมชนนั้น มีตั้งแต่ศีลของฆราวาส คือ ศีล ๕ ไปจนถึงศีลของนักบวช ถือเป็นหลักมนุษยธรรมที่ต้องใช้ประพடுத்தกรรมร่วมกัน ตลอดทั้ง การศึกษาเรียนรู้ศีลธรรมสามารถนำไปพัฒนาเป็นกฎหมายจรรยาบรรณวิชาชีพต่างๆ ได้อย่าง สมเหตุสมผล

๑.๒ ศีลช่วยทำให้เกิดการสำรวมอินทรีย์ เพราะเรารู้สิ่งต่างๆ ผ่านช่องทางอินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้าไม่มีการสำรวมระวังแล้ว ย่อมทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา นำไปสู่ การทำความเลวความชั่วในที่สุด จำต้องควบคุมอินทรีย์ให้รู้จักแสวงหาความรู้ในทางที่ถูกที่ควร มีการพิจารณาด้วยการฟังดู เพื่อคิดแยกแยะส่วนประกอบ

๑.๓ ศีลช่วยให้หาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ (อาชีวะปาริสุทธิ) ทำให้เกิดพฤติกรรมปกติในการ แสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพ ไม่เป็นผู้หาเลี้ยงชีวิตในทางที่ก่อความเดือดร้อนต่อสังคม ผลของการศึกษา เรียนรู้ระเบียบวินัยสังคม ย่อมช่วยผดุงความเป็นธรรมให้แก่สังคมด้วยหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ประกอบอาชีพทางการงานตามกำลังสติปัญญา ด้วยความเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง

๑.๔ ศีลช่วยในการเสพบริโภคปัจจัยด้วยสติปัญญา ก่อให้เกิดพฤติกรรมการบริโภคที่ ถูกต้อง ไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ตนเอง สังคม แก่โลก รู้จักวิธีบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยความพอเพียง กับความจำเป็นของการดำรงชีวิต บริโภคด้วยความตระหนักถึงจุดมุ่งหมายของชีวิตบริโภคด้วยการ พิจารณาจัดสรร ควบคุม และการละเว้น รวมทั้งเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งทำลายสุขภาพ เป็นต้น^{๗๐}

๒. สมာธิ (พัฒนาจิตใจ)

สมาธิเป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ หมายถึง การศึกษาช่วยพัฒนาพฤติกรรมแห่งจิตใจให้เกิด สุขภาพที่ดี มีจิตใจปลอดโปร่ง สบาย ปราศจากความโลภ เป็นการศึกษาเพื่อความสงบใจความตั้งใจ เพื่อสร้างแรงจูงใจ โดยเชื่อมโยงสภาพจิตใจที่มีคุณธรรม จริยธรรมเป็นตัวสำคัญเพื่อให้เกิดความ เมตตากรุณา มีความรักใคร่ในเพื่อนมนุษย์ด้วยการไม่เบียดเบียนทั้งด้วยการกระทำด้วยความคิดทำให้ จิตมีพลังมั่นคงแน่วแน่ต่อความดีงาม ดังนั้นบุคคลที่ผ่านการเรียนรู้เรื่องสมามีการฝึกฝนพัฒนาจิต ย่อมทำให้จิตมีคุณสมบัติพิเศษ ดังนี้

๒.๑ การศึกษาเรียนรู้แล้วฝึกสมาธิ ย่อมทำให้จิตมีคุณภาพ ประณีต ประเสริฐ ส่งผลให้ เกิดความเมตตากรุณาขึ้นในจิตใจ ประารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข มีความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นประสบ ผลสำเร็จมีความอุเบกขา วางตนเป็นกลางต่อทุกคนมีความเสียสละ เอื้อเฟื้อต่อเพื่อนร่วมโลก เป็นต้น

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพิ่มสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑-๑๗.

๒.๒ การศึกษาเรียนรู้สมาธิแล้วฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้มีประสิทธิภาพ เป็นการเสริมสร้างคุณภาพจิตใจให้เข้มแข็ง หนักแน่นมั่นคง ทำให้จิตมีความใฝ่รู้อย่างสร้างสรรค์ ใฝ่ที่จะทำความดีงามเพื่อบรรลุสิ่งสูงสุด (ฉันทะ) มีความพากเพียรไม่ทอดธุระหน้าที่รับผิดชอบ (วิริยะ) มีความอดทนเข้มแข็งต่อปัญหาอุปสรรค (ขันติ) มีความจริงใจและจริงใจมั่นคงแน่วแน่กับสิ่งที่ทำลงไป (สัจจะ) เป็นต้น

๒.๓ การศึกษาเรียนรู้สมาธิแล้วฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้มีความสุข เกิดภาวะเกื้อหนุนสุขภาพจิตใจในทางที่ดี ได้แก่ ทำให้จิตเกิดความร่าเริงแจ่มใส เบิกบานใจอยู่ตลอดเวลา (ปราโมทย์) ย่อมทำให้จิตเกิดความเอิบอิม ปลอดปลื้มยินดี (ปีติ) ทำให้จิตสงบเย็น ช่วยผ่อนคลายทั้งภาวะร่างกายและจิตใจได้ (ปัสสัทธิ) ย่อมทำให้จิตเกิดความคล่องแคล่ว สะดวกสบายใจ (สุข) ย่อมทำให้จิตสงบปราศจากความเร่าร้อน (สันติ) เป็นต้น^{๗๑}

๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา)

ปัญญาเป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ หมายถึง การศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญา เมื่อบุคคลได้ผ่านการศึกษาแล้ว ย่อมเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า ทำไมคนเราต้องไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทำไมต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อบุคคลไม่เบียดเบียนกัน มีการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันแล้ว ย่อมเกิดผลดีต่อตนเองและสังคม ทำให้มองเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการทำความดี ฉะนั้นความรู้ความเข้าใจเหตุผลทำให้เกิดปัญญา ซึ่งทำให้จิตใจมีความพร้อมในการสร้างคุณงามความดีและมีความสุข^{๗๒}

ผลของการศึกษาพัฒนาปัญญาให้มีความรู้ มีความสามารถแล้ว ปัญญาช่วยทำให้เกิดการเกื้อหนุนแก่จิตใจ เกิดความปลอดโปร่งสบายเป็นอิสระได้ ซึ่งลักษณะการพัฒนาปัญญาช่วยกว้างขวางสามารถแยกออกได้ดังนี้

๑) การศึกษาพัฒนาปัญญาช่วยทำให้การดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพ ประสบผลสำเร็จอันได้แก่ มีความรู้ความเข้าใจข้อมูลต่างๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ย่อมทำให้การรับรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ย่อมทำให้ความรู้เหล่านั้นสามารถแยกจุดเด่น จุดด้อย ได้อย่างแท้จริง ย่อมทำให้การสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจที่ตนเองได้รับมาให้ผู้อื่นได้รู้ตามได้ด้วย

๒) การศึกษาพัฒนาปัญญาช่วยทำให้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม คือทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ที่อิงอาศัยกันก็ด้วยเหตุปัจจัยแล้วมองเห็นสภาวะแห่งกระบวนการพัฒนาชีวิตของสังคมและโลก คือหมู่สัตว์ มีความเป็นมาและจะเป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนงหรือเหตุปัจจัยอื่นมาประกอบกัน ที่เรียกว่าเป็นไปตามกรรม

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๒๑.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

๓) การศึกษาพัฒนาปัญญาช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต กล่าวคือการศึกษาช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็นจริงของสังขาร อันเป็นโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีความเข้าใจแจ่มแจ้งจึงทำให้จิตมีความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ เกิดความอิสระโดยสมบูรณ์แห่งชีวิตก็ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันอย่างแท้จริง^{๗๓}

รวมความว่า กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีศีลคือ เป็นเรื่องการพัฒนาพฤติกรรม ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในโลกก็ลงเข้าไปเป็นเรื่องของจิตใจก็มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่สมาธิ ซึ่งทำให้จิตมั่นสนิทได้ที่เป็นกัมมณีย์ คือเหมาะที่จะใช้งาน เริ่มตั้งแต่องานช่วยให้เกิดกุศลคือคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงาม และสามารถไปจนถึงงานพัฒนาปัญญา แต่ถ้าจะเอาพัฒนาปัญญา ไม่มีศีล ไม่มีสมาธิเป็นฐาน ก็จะไม่ก้าวหน้า จັบจืด วนวาย ไม่ใช่ปัญญาที่แท้จริงต้องมีทั้งศีลทั้งสมาธิครบ และต้องบรรจบที่ปัญญา ดังนั้น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ให้ความหมายการศึกษา คือการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต

ส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็คือการพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันในส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นสามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่สำคัญที่เป็นพื้นฐานได้แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยาโดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือปรโตโฆสะเป็นส่วนสำคัญ ๒) จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ นี่เป็นส่วนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาต้องศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง แต่ถึงกระนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งสองนี้ต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในที่เกื้อหนุนสัมพันธ์กัน

นอกจากนี้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆ คือ

๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี
๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง
๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา
๔. มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต
๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๔.

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ทำให้พบว่าหน้าที่ของครูได้ ๒ อย่างคือ ๑. หน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา (ศิลปทายก) ๒. หน้าที่ในการชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (กัลยามิตร) คุณสมบัติของครูต้องเป็นกัลยามิตรเป็นคนที่รัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ซึ่งสมบัติเหล่านี้เป็นการสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แนวคิดเรื่องนักเรียนนั้นนักเรียนมีหน้าที่ คือ ๑. หน้าที่ในการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา

โรงเรียนนั้นมีบทบาทหน้าที่เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนำหลักธรรมที่เรียกว่า “รุ่งอรุณของการศึกษา” มาสร้างบรรยากาศและให้โรงเรียน สังคม และชุมชนนั้นอาศัยกันและกันที่จะพัฒนาการศึกษาให้ถึงจุดหมายที่แท้จริง โดยไม่ให้สังคมเข้ามามีอิทธิพลต่อโรงเรียน

แนวคิดเรื่องหลักสูตรพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษาได้นำเสนอหลักธรรมคือ อริยสัจ ๔ มาจัดเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า มนุษย์ประสบปัญหาทุกวันนี้ก็เนื่องมาจากไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่เข้าใจอย่างแท้จริงและเปลี่ยนแนวคิดในหมวดต่างๆ ให้ถูกต้อง

แนวคิดเรื่องกระบวนการศึกษาพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติพัฒนาตนเอง ดังสรุปลงดังแผนผังนี้

แหล่งที่มาของการศึกษา

๑. ปรโตโฆสะ
(เครื่องชั่งจากภายนอก)
๒. โยนิโสมนสิการ
(การคิดถุภวิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็น)

สัมมาทิฐิ

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

๑. ศีล
(พัฒนาด้าน
พฤติกรรมทางกาย-วาจา)
๒. สมาธิ
(พัฒนาด้านจิตใจ)
๓. ปัญญา
(พัฒนาด้านปัญญา)

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาที่ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า
ปรโตโฆสะ และอาศัยองค์ประกอบภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียน
เกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุด
คืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

บทที่ ๔

เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ก. แนวคิดเชิงอภิปรัชญา

ในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันดังนี้ คือ กฤษณมูรติกล่าวถึงลักษณะความเป็นจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยได้ และคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงไม่ใช่ความจริง แต่แตกต่างจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้พูดถึงเรื่องความจริงเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจได้ด้วยหลักการทางเหตุผล กฤษณมูรติกล่าวแนวคิดเชิงอภิปรัชญาไว้ว่า ความจริงเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องสัมผัสและประสบด้วยตนเอง โดยตรง ความจริงอาจรับรู้ได้ด้วยประสบการณ์โดยตรง หรือรับรู้โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ อันได้แก่ กรอบหรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงในความคิดมนุษย์ดังที่กฤษณมูรติเรียกว่าเป็นความจริง การรับรู้ความจริงโดยตรงนั้น ปรากฏเมื่อการหยั่งเห็นถึงขอบเขตอันจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ซึ่งเป็นการตระหนักรู้จริงๆ ว่าความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) กลับมองว่า ความจริงหรือสัจธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เองโดยธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้รับผลประโยชน์จากการศึกษาปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ นำธรรมชาติมาพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความจริงสูงสุดต่อไป ความจริงมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กฎของธรรมชาติและกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ กฎธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น เช่น กฎไตรลักษณ์ หมายถึงสรรพสิ่งจะต้องตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์เสมอ ส่วนกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์จะต้องศึกษาให้เข้าใจทั้งการศึกษาจากภายนอกและภายในเพื่อทำตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ หลักที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อให้สัมพันธ์และเข้าถึงธรรมชาตินั้น คือ จริยธรรม กล่าวคือ การศึกษานั้นเอง

รวมความว่าแนวคิดเชิงอภิปรัชญาหรือความจริงของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดจนกว่ากฤษณมูรตินั้นกล่าวความจริงนั้นความจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยกันได้ ทุกคำพูดทุกคำอธิบายไม่ใช่ความจริง ซึ่งแตกต่างจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่กล่าวว่าความจริงนั้นความเปิดเผย อธิบายขยายความได้

ข. แนวคิดเชิงญาณวิทยา

ภุชณมูรติให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดการรับรู้ความจริงว่า อาจรับรู้ได้จากประสบการณ์โดยตรง เมื่อจิตใจเป็นอิสระจิตใจไม่ถูกรอบครอบจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาความคิด อันได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ภาวะของจิตไม่ถูกรอบครอบและรับความจริงโดยตรงนั้น ปรากฏเมื่อการหยั่งเห็นถึงขอบเขตอันจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ซึ่งเป็นการตระหนักรู้จริงๆ ว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ ซึ่งภุชณมูรติแนะนำว่าเป็นสิ่งที่จิตใจจะต้องละเพื่อที่จะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ทัศนะว่าความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจได้ง่ายก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การเปิดเผย หรือทำให้เข้าใจได้ง่าย จึงกล่าวว่า ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถจะรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติที่จะดำเนินไป การเข้าถึงความจริงนั้น ไม่เกินความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าถึง ถ้ามนุษย์ได้มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ในสรรพสิ่ง

จากข้อความข้างต้นท่านทั้งสองมีแนวคิดที่เหมือนกันว่าการจะเข้าถึงความจริงนั้นต้องผ่านประสบการณ์ตรง แต่มีส่วนที่แตกต่างที่รายละเอียด

สิ่งที่ทำให้ไม่สามารถที่จะรู้สภาวะความเป็นจริงได้ ภุชณมูรติมองว่า ถ้าหากจิตยังเต็มไปด้วยคำอธิบายกับความจริง จิตจะไม่สามารถสัมผัสความจริงได้เลย เนื่องจากมีสื่อกลางของการรับรู้ความจริง คือความคิดและกรอบความคิดอันประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิด จึงทำให้เป็นตัวกั้นให้ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต) เสนอว่า ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชาและจิตใจที่ยึดมั่นในภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาดเพราะถูกอวิชชาครอบงำเป็นสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถจะถึงความจริงได้ และได้อธิบายว่า สภาวะจริงแท้ที่มีอยู่มิใช่เป็นความสูญสิ้นอะไรเลย แต่ก็มีใช่เป็นสภาวะที่จะเข้าถึงหรือประจักษ์ด้วยความรู้ ที่ถูกกั้นบังให้พรั่มัว หรือปิดเบือนโดยภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาด และด้วยจิตที่ถูกฉุดรั้งไว้ด้วยความยึดติดในภาพเก่าที่ผิดพลาดนั้น^๑ ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชาคืออะไร ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชา คือความรู้ที่ถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ หมายถึง ปัญหาที่ถูกกิเลสกล่าวคืออวิชชามาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่งความจริงของสิ่งนั้นๆ ดังนั้น จึงเห็นว่าสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถถึงความจริงนั้น ท่านทั้งมีความเห็นที่แตกต่างกันโดยภุชณมูรติมองว่าจิตที่เต็มไปด้วยความรู้คือจิตที่ไม่สามารถถึงความจริงได้ ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชาความรู้ ทำให้ไม่สามารถเข้าความรู้

ภุชณมูรติมองความคิด คือ กระบวนการทางวัตถุและเคมี ซึ่งดำเนินไปในตัวของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้จากอดีต ซึ่งสะสมไว้ในสมองโดยอาศัยความจำ หลายครั้งที่ภุชณมูรติใช้คำว่า “ความคิด” และ “ความรู้” ในความหมาย

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙-๓๐.

เดียวกันคือเนื้อหาของความคิด ทั้งหมดนี้คือค่านิยมของความคิด มนุษย์จึงมีความรู้จำกัดอยู่ในขอบเขตของเนื้อหาเท่าที่เขามีอยู่ และยังคงติดอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่รู้แล้วเสมอ นี่จึงเป็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด ทำให้มนุษย์มีสมรรถภาพในการเรียนรู้และจดจำความรู้ที่อยู่ในวงจำกัด ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองในมุมต่างว่า จิต คือ สภาพที่คิดและภาวะที่ทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์ คำว่าสภาพที่คิดคืออะไร จิตเป็นสภาวะที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปตัวตนปรากฏ แต่เป็นสิ่งที่มิอยู่โดยการสัมผัส (สันตติ) หมายถึงจิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่สัมผัสจิตจึงมี ๒ ลักษณะ คือ สภาพที่เป็นความนึกคิด เรียกว่า สภาวะลักษณะและสภาพที่เป็นไปในกฎไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญญลักษณะ

ส่วนสภาวะลักษณะ หมายถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตที่มีหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นตัวของมันเอง กล่าวคือ ต้องอาศัยการรับรู้จากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตาหู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นความรู้เบื้องต้น และใจเป็นตัวรู้ในเบื้องปลาย ส่วนสามัญลักษณะ หมายถึงลักษณะของจิตที่เป็นไปในกฎของไตรลักษณ์ กล่าวคือ มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การเกิดดับของจิตนั้นเป็นไปในลักษณะสลับต่อเป็นกระแส เมื่อดวงเก่ากำลังจะดับไป ดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น

กฤษณมูรติยังกล่าวไว้ว่า คุณต้องแสวงหาด้วยตัวของคุณเองว่า ความเป็นจริงอยู่ตรงไหน และความเป็นจริงไม่สามารถกลายเป็นความจริงได้ คุณไม่สามารถบรรลุความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริงได้^๒ ความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ในอดีตที่สะสมไว้ในสมอง โดยอาศัยความทรงจำ ขอบข่ายของความคิดจึงมีขอบเขตจำกัดทางเนื้อหาแน่นอนมนุษย์ไม่อาจรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความคิดได้เลย แต่การสังเกตกระบวนการเนื้อหาของความคิด การหยั่งเห็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด แต่ไม่ใช่ความพยายามที่จะเป็นผู้ไม่คิด แต่ประเด็นอยู่ที่ การเข้าใจมองเห็นและรู้ต่อการทำงานตามธรรมชาติของความคิด และนี่อาจทำให้เนื้อหาของความคิดสงบลงได้ แสดงว่าการสังเกตธรรมชาติของความคิดและเนื้อหาของความคิดเป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ เพื่อที่จะสัมผัสความจริงโดยตรง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ยังแบ่งความรู้ที่เกิดกับจิตออกได้ดังนี้ คือ

๑) สัญญา เป็นความจำพวกหนึ่งซึ่งหมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง เป็นต้น และกำหนดรู้สมบัติบัญญัติต่างๆ เช่น เขียว ขาว ดำ เป็นต้น^๓

^๒ Krishnamurti, J., *Truth and Actuality*, อ้างในพระมหาพิณนัท ขยาภินนโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๙๙.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)*, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖.

๒) วิทยญาณ หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจด้วย คือ การเห็น การได้ยิน การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^๔

๓) ปัญญา ความรู้ในขั้นนี้ หมายถึงปัญญาที่รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้โทษ รู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ตามเป็นจริง รู้ถ่องแท้ รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย เป็นต้น ปัญญาที่เกิดจากแหล่งนั้นก็ มี ๓ ประการ คือ เกิดจากการฟัง การคิด และการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ ปัญญาที่ฟังประสงค์ในที่นี้ก็คือสัมมาทิฐิ การที่ปัญญาจะเข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็จะต้องพัฒนาตามกระบวนการทางปัญญา คือการพัฒนาทางกายและใจนั่นเอง หลักธรรมที่ทำให้บรรลุถึงความจริงนั้นได้ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง จึงเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะนำชีวิตเข้าสู่อิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริงได้ เมื่อย่อมมรรค ๘ ลงแล้วก็คือ ไตรสิกขา อันประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

รวมความว่ากฤษณมูรติมองว่า ไม่อาจรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์และระบบเหตุผลของความคิด แต่มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็นประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้นโดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เน้นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่ถูกครอบงำจากเนื้อหาความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิดตระหนัก และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติการรับรู้ความจริงโดยอาจเกิดขึ้นได้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้พูดถึงเรื่องความจริงเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจได้ด้วยหลักการทางเหตุผลแต่ในกรณีที่จะศึกษาให้เข้าใจได้รู้ซึ่งถึงสถานะของความจริงนั้น บุคคลจะต้องศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตน ความจริงเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะสัมผัสโดยประสบการณ์ตรง ดังนั้น เมื่อความจริงเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะเข้าถึงได้ การรับรู้ความจริงจำเป็นจะต้องอาศัยสื่อกลางเพื่อนำไปสู่เป้าหมายนั้น เปรียบเสมือนการอาศัยแพคือร่างนี้เป็นพาหนะ ที่จะนำเราข้ามแม่น้ำไปสู่อีกฝั่งหนึ่งคือพระนิพพาน ฉันทิ การที่เราจะรับรู้ความจริงได้ นั้นแม้ว่าจะเป็นเรื่องเฉพาะตนที่จะรู้ได้ แต่ก็จำเป็นในขั้นพื้นฐานที่จะอาศัยอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อเป็นตัวหนุนให้การบรรลุเป้าหมายนั้นง่ายขึ้นไป ฉันทิ นั้น สื่ออันเป็นอุปกรณ์ขั้นพื้นฐานจึงจำเป็นสำหรับการพัฒนาชีวิต

ส่วนการรับรู้ความจริงที่เกิดจากความรู้แจ้งอันเป็นประสบการณ์ตรงนั้น หมายถึง การรู้แจ้งที่เป็นอิสระเสรีจากการถูกครอบงำจากภายนอกและภายในที่มีอวิชชา แนวคิดหรือเนื้อหาของความคิดที่ผิดพลาดบงการอยู่ ภาวะของจิตที่มีอิสรภาพเช่นนี้จะรู้ได้โดยความรู้และประสบการณ์ตรง

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

เมื่อมาถึงจุดนี้สื่อกลางใดๆ อันเป็นอุปกรณ์เบื้องต้นไม่จำเป็นอีกต่อไปพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เสนอให้มีการศึกษาสมถ กรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน คือการศึกษาศีลสมาธิเพื่อให้ได้มาซึ่งปัญญานั้นเอง การศึกษาชนิดนี้มีทั้งอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นฐานและอาศัยปัจจัยภายในในขั้นสูงสุด การปฏิบัติสมถกรรมฐานนั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นหลัก เพื่อจะนำมาเพ่งเพื่อให้จิตรวมเป็นหนึ่ง อารมณ์ชนิดนี้ยังจัดว่าเป็นอารมณ์หยาบอยู่ ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นเป็นการมองสรรพสิ่งด้วยปัญญาอย่างแท้จริงการศึกษาภายในชนิดนี้แม้ว่าจะมีอารมณ์ภายนอกปรากฏอยู่ แต่วิธีการกำหนดแตกต่างจากสมถเพราะมองสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาอย่างรู้เท่าทันให้รู้สภาวะที่แท้จริงของมันเองตามที่มันเป็น มีความละเอียดอ่อน และนำมาพิจารณาด้วยปัญญาเพื่อให้เข้าถึงสภาวะธรรมของสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น ไม่ใช่ตามที่อยากให้มันเป็น จิตใจที่มีปัญญาครอบคลุมเช่นนี้จึงเป็นเป้าหมายของการศึกษา คือการรับความจริงด้วยประสบการณ์ของผู้ศึกษาที่ปรากฏขั้นตอนของการรับรู้ความจริง กล่าวคือ การรับรู้ในขั้นที่ไม่จำเป็นจะต้องอาศัยสื่อกลางใดๆ ไม่มีการสะสมข้อความรู้และประสบการณ์ต่าง แต่เกิดขึ้นภายในใจที่มีวิชชาถูกกำจัดแล้ว เป็นภาวะที่จิตมีอิสรภาพทั้งภายในและภายนอก

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

กฤษณมูรติมีทัศนะเกี่ยวเรื่องชีวิตว่า ชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกความคิดครองงำอยู่ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ ในจิตใจ การไม่รู้เท่าทันต่อความคิดที่เข้าครอบงำจิตใจก่อให้เกิดความแบ่งแยกความขัดแย้งอันเป็นพันธุนาการทางจิตใจ ชีวิตมีจุดหมายที่การเป็นอิสระจากการถูกกำหนดเงื่อนไข ทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก วิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหาต่างๆ ในจิตใจและกฤษณมูรติเสนอว่าให้เชื่อมโยงสรรพสิ่ง ผู้คน ความคิด เข้าด้วยกัน ไม่มีการแบ่งแยก มองให้เป็นเอกภาพ

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยชั้น ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแห่งชีวิตจึงไม่มี^๕ เพราะฉะนั้นชีวิตจึงเป็นการประชุมกันชั่วคราวของชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ แม้ว่าชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตจะประกอบไปด้วยชั้น ๕ หรือจะย่อยลงได้เป็นกายและใจ ทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ท่านมองว่า กายและใจมีความสำคัญเท่ากัน ไม่ควรให้เกิดประพลุตีสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่งและการดำเนินชีวิตนั้นต้องให้ตัวมนุษย์เอง สังคมและธรรมชาติให้สอดคล้องสมดุลกัน

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ภุชณมูรติมองชีวิตถูกความคิดเข้าครอบงำจึงก่อให้เกิดปัญหาเป็นความขัดแย้งทางจิตใจ ทำให้เกิดปัญหามากมายแตกต่างจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่ให้ความหมายของชีวิตไว้ชัดเจนว่าชีวิตนั้นประกอบด้วยขั้น ๕ และทั้งสองท่านก็ให้มองสรรพสิ่งเป็นเอกภาพ โดยปราศจากการแบ่งแยก

จุดมุ่งหมายของชีวิตในทัศนะของภุชณมูรติว่า สภาพหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด เป็นเนื้อหาทั้งหมดจิตสำนึก อิสราภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆ แต่อิสราภาพคือการไม่ตกอยู่ในสภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตสำนึก ซึ่งภาวะนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง ภายในจิตสำนึก ความแบ่งแยกขัดแย้งและสับสนจะยุติลง อิสราภาพจึงไม่ใช่เจตจำนงตัดสินใจเลือกที่จะเป็นอะไรด้วยความรับผิดชอบ ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) จะเรียกนิพพานว่า “อิสราภาพ” บ้าง “ภาวะไร้อุปสรรค” บ้าง อิสราภาพ (Freedom) จึงหมายถึงการดับปัญหาการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

แนวคิดเรื่องจุดมุ่งหมายของชีวิตของทั้งสองท่านนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของการใช้ศัพท์ แต่มีความแตกต่างกันในแง่ของความหมาย คือ ภุชณมูรติต้องการมีอิสราภาพจาก หลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นต้องการมีอิสราภาพจากการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ความดีในทัศนะของภุชณมูรติ หมายถึง ระเบียบอันสมบูรณ์ ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็นระเบียบจากภายในจิตใจ และระเบียบภายในนี้ก่อให้เกิดขึ้นได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความเป็นไปของชีวิต อย่างต้นตัวท้าวพร้อมกับอิสราภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น ส่วนความดีในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นหมายถึงการกระทำที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชา คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำนั่นเอง แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในส่วนที่จะกล่าวว่าจะอะไรคือความดี เพราะความดีถูกกำหนดด้วยกรรมนิยามและสังคมนิยาม เป็นหลักกล่าวคือ ในทางพระพุทธศาสนา ความดีและความชั่วมีลักษณะที่ตายตัวชัดเจน โดยยึดหลักการกระทำที่ประกอบด้วยเจตจำนงเป็นหลัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั้นเองเราเรียกว่ากรรมบุคคลจงเฝ้าแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^๖

ดังนั้นความดีในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความคล้ายคลึงกันคือความเป็นระเบียบเรียบร้อยที่ออกมาจากภายในแล้วแสดงออกมาภายนอก แต่ทั้งสองท่านมีความแตกต่างคือ ภุชณมูรติมองว่าถ้าระเบียบภายในนี้จะเกิดไม่ได้ถ้ามีความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้งและสับสน

^๖ ๐ง.ณก.ก. ๒๒/๖๓/๓๙๕.

ภายในจิต ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นมองถ้ากาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชาคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำ ก่อนจะทำให้เกิดปัญหามากมาย

อะไรคือเกณฑ์การตัดสินความดีของการกระทำ ในทัศนะของภุชฌมูรติไม่ได้กล่าวถึง เกณฑ์การตัดสินนี้โดยตรง แต่พออนุมานว่าการกระทำที่ดี คือการกระทำที่มาจากกระเปียบอัน สมบูรณ์ภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะการกระทำภายในบุคคล ในขณะที่กระทำ การใดๆ ไม่ว่าจะกระทำการภายในจิต หรือกระทำการภายนอก ขณะที่กระทำนั้นจิตใจทั้งระดับรู้ สำนึกและจิตใต้สำนึก ย่อมไม่มีความแบ่งแยก เปรียบเทียบ ชัดแย้ง และสับสน จิตใจที่มีความตื่น รู้เพียบพร้อมอยู่ สังเกตเห็นธรรมชาติของความคิด ดังนั้น เกณฑ์การตัดสินว่าการกระทำใดดีหรือไม่ ต้องพิจารณาจากการกระทำนั้น เกิดจากกระเปียบภายในจิตใจ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) มองว่าเกณฑ์ในการตัดสินความดีคืออะไร ท่านกล่าวไว้ชัดเจนว่า เกณฑ์จะตัดสินความดีความ ชั่วต้องดำเนินไปตามกฎของกรรมนิยามจิตนิยามและสังคมนิยม^๗ กรรมนิยามและจิตนิยามนั้น มองใน แ่งของจริยธรรมของพุทธศาสนา ศึกษาในแง่ของสภาวะ ส่วนสังคมนิยมศึกษาในแง่ของคุณค่า การศึกษาตามสภาวะนั้น กรรมนิยามเป็นกฎแห่งพฤติกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้นมา และผลที่ปรากฏก็จะเริ่ม ดำเนินไปทันทีไม่ทางหลีกเลียงได้เลย โดยอาศัยจิตเป็นตัวสร้างพฤติกรรมขึ้นมา ดังนั้น เจตจำนงจึง เป็นเนื้อหาสาระและเป็นตัวทำการของกรรมนิยาม

ในด้านสังคมนิยมนั้น แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎของกรรมโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีความสัมพันธ์ กันอย่างลึกซึ้ง เพราะกฎเกณฑ์ที่จะกำหนดลงไปว่า สิ่งนี้ดีหรือไม่ดีนั้น เป็นเรื่องของสังคมนั้นๆ บัญญัติขึ้นมาทั้งสิ้น โดยพิจารณาจาก คุณค่าของสิ่งนั้นๆ เช่น สังคมป่าบางพวก บัญญัติว่าการฆ่าคน พวกอื่นเป็นความดี บางสังคมบอกว่าไม่ดี เป็นต้น

รวมความว่า เกณฑ์ในการตัดสินนั้นภุชฌมูรติไม่ได้กล่าวไว้แน่นอนตายตัวแต่ก็อนุมานเอา ว่าการกระทำที่มาจากกระเปียบอันสมบูรณ์ภายในของบุคคลก็คือการตัดสินว่าอะไรดี ไม่ดี ในส่วนของ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นมีความชัดเจนกว่า ที่จะบอกว่าอะไรไม่ดี

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายของจุดหมายของการศึกษา

๔.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

ในทัศนะของภุชฌมูรติเห็นว่าการศึกษาคควมีความสอดคล้องหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กับการใช้ชีวิต การใช้ชีวิตหรือการดำรงชีวิตไม่เพียงการอุ้มชู หรือการดำรงรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีหรือความเชื่อเอาไว้ แต่การศึกษาต้องปลดปล่อยให้มนุษย์มีเจตจำนงอิสระต่อการดำรงชีวิต

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม(ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๑๘๐.

ตั้งแต่จิตวิญญาณและเจตจำนง (Fee will) โดยกฤษฎมูรติให้ความหมายของการศึกษาที่มุ่งให้การศึกษาเป็นเครื่องมือนำพา หรือให้มนุษย์เข้าถึงธรรมชาติแห่งตนอันแท้จริง อันนำไปสู่การมีชีวิตที่มีความสุข ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาที่มุ่งเพื่อการเรียนรู้จากหนังสือหรือการท่องจำ แต่การศึกษาหมายถึงความสามารถที่จะรู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริง^๕ ซึ่งในทัศนะดังกล่าวนี้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ความหมายของการศึกษาที่คล้ายกันไว้ว่า “การศึกษา คือการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุดเป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายวิชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา” ซึ่งความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคือการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขาที่มีกระบวนการพัฒนาชีวิตให้ทั้ง ๓ ด้าน คือด้านพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) ด้านปัญญา (ปัญญา) โดยให้ความสำคัญทั้ง ๓ อย่างนี้เท่ากัน ในทัศนะของกฤษฎมูรติ มิได้มีความแตกต่างกันมากนัก โดยเห็นการศึกษาไม่ใช่แต่เพียงการสะสมความรู้รวบรวมเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเท่านั้นแต่เป็นการมองเห็นสาระของชีวิตที่เป็นเอกภาพ^๖ การเห็นชีวิตที่เป็นสาระของกฤษฎมูรติก็คือ การไม่นำพาตัวตนของมนุษย์ไปตามกระแสธารแห่งสังคมที่ยกย่องหรือบูชาสิ่งอื่นใดที่นอกเหนือการพัฒนาหรือยกระดับจิตใจที่อิสระเสรี ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)เองก็มุ่งให้ความหมายของการศึกษาในการให้เป็นไปตามกระบวนการทางด้านกายภาพ เรียกว่า ศีล ซึ่งแตกต่างจากกฤษฎมูรติที่ให้ความหมายในแง่ของมุ่งเร้าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในของบุคคลเป็นปัจจัยสำคัญ แต่ของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านกายภาพดังกล่าวนี้ก็คือ ด้านศีล ซึ่งการรักษาศีลเป็นการรักษาในด้านของกาย ซึ่งกายต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือที่เรียกว่าปรโตโฆสะ หากปรโตโฆสะเป็นกัลยาณมิตรมากเท่าไร การศึกษาสำหรับบุคคลก็เจริญพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไปจนถึงระดับสมาธิ และปัญญาเมื่อเป็นเช่นนี้ความหมายของการศึกษานั้นก็คือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุด ให้พบกับอิสระภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๔.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. ปรัชญาการศึกษาของกฤษฎมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นมองว่าการศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน ให้ผู้ศึกษาเรียนรู้ความรู้ พร้อมกันนั้นให้นักเรียนมีความสามารถที่จะสัมผัส เรียนรู้ชีวิตในทุกแง่มุมอย่างรอบคอบ ทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในชีวิตตามความเป็นจริง

^๕ กฤษฎมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิเศษ, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๒. กฤษฎณมูรติได้ให้ทัศนะเรื่องจุดมุ่งหมายไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการให้นักเรียนได้รับความรู้มากมายในสาขาต่างๆ และในขณะเดียวกันก็ต้องพยายามทำให้จิตใจของเขาเหล่านั้นเป็นอิสระจากประเพณีต่างๆ เพื่อจะได้สามารถพิจารณา ศึกษาค้นคว้าและแสวงหา มิเช่นนั้นแล้วความคิดของเขาก็จะเป็นแบบกลไก และถูกครอบงำไว้ด้วยเครื่องจักรแห่งความรู้จิตใจจะสามารถค้นหาสิ่งสูงสุดได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นอิสระจากประเพณี ภาวะมีอิสระจากการสะสมของประเพณีจะช่วยให้ค้นพบความเป็นนิรันดร์ และในขณะเดียวกันมันก็ต้องค้นหาความรู้ให้กว้างออกไปเพื่อจัดการกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมนุษย์ต้องการและผลิตขึ้นและจุดมุ่งหมายของการศึกษาต้องการที่让孩子ได้มีความชำนาญชำนาญเยี่ยมยอดที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ส่วนของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ทัศนะที่คล้ายกันไว้ว่า การศึกษามีหน้าที่ ๒ ประการ หน้าที่ในการถ่ายทอดศิลปวิทยา (ถ่ายทอดความรู้) หมายถึงการถ่ายทอด รักษา ส่งเสริมเพิ่มพูนวิชาการและวิชาชีพ และหน้าที่ในการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ดำรงถูกต้องและการฝึกฝนพัฒนาตนถึงความสมบูรณ์อันนี้เป็นหน้าที่ว่าเป็นเรื่องของการศึกษาแท้ๆ เป็นเนื้อตัวแท้ของการศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านสองนี้เหมือนกันในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้ความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนี้มีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านสองทั้งสองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง ถึงแม้จุดมุ่งหมายของท่านจะเหมือนกันแต่ในรายละเอียดแล้วทั้งสองแนวคิดนี้มีกระบวนการที่แตกต่างกัน

๓. ปรัชญาการศึกษาของทั้งสองชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาปัจจุบันว่าเป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ^{๑๐} ที่มองโลกแบบแยกส่วนจะถูกแบ่งส่วนชัดเจน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความชำนาญหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง (Expert, Specialist) เช่น กฎหมาย (มหาชนระหว่างประเทศ ฯลฯ) แพทย์ ศาสตร์ (หัวใจ ทางเดินอาหาร กระดูก ผิวหนัง ฯลฯ) ลดส่วน (Reductionist) และแบบกลไก (Mechanistic) ที่ให้ความสำคัญและยอมรับความรู้เฉพาะกับสิ่งที่ซั่ง ดวง วัด คำนวณได้ และทดลองได้ด้วยหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) เท่านั้น

^{๑๐} กฤษฎณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, แปลโดย นवलคำ จันมา, (สงขลา : มูลนิธิอานันท์ศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

๔. มนุษย์ที่สมบูรณ์ ในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ได้ให้หมายถึง มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่เป็นเพียงคนที่เต็มไปด้วยความรู้ ทางเทคโนโลยี ถ้าเราเน้นการสอบไล่ เน้นการให้ความรู้ทางเทคโนโลยี เน้นการทำให้นักเรียนเป็นเด็กฉลาด การทำให้มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ ในขณะที่เดียวกัน เราละเลยอีกด้านหนึ่งแล้ว เด็กจะเติบโตขึ้นมาเป็นมนุษย์ด้านเดียว เมื่อเราพูดถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่เป็นทั้งหมด เราไม่ได้ให้หมายถึงเพียงการเป็นมนุษย์ที่เข้าใจเรื่องข้างในมีความเข้าใจในการ สอบสวนเข้าไป สำรวจชีวิตข้างในหรือสภาวะข้างในของตัวเองและมีสมรรถภาพที่จะพ้นไปจากสิ่งนั้น แต่เราหมายถึงการเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถในทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาทำข้างนอกด้วย สองสิ่งนี้ต้องไปด้วยกัน^{๑๑} บุคคลที่รู้จักตนเอง เป็นบุคคลที่ไม่ถูกกำหนดจากปัญหาชีวิต และดังนั้นจึงเป็นอิสระอย่างอย่างแท้จริง บุคคลที่รู้จักตนเองนั้นเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิด และสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา ความดีงาม และความรัก^{๑๒} ส่วนมนุษย์ที่สมบูรณ์ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า “มนุษย์หรือชีวิตที่สมบูรณ์นั้น คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน อยู่อย่างอิสระ อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ หรืออยู่อย่างไม่มีทุกข์”^{๑๓}

ในแนวคิดของท่านสองต้องการให้การศึกษานั้นพัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันที่สุดของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้ และไม่ใช่บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเองสามารถมีความสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเองสามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง แม้ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็มีประเด็นที่คล้ายกันที่ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญามีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

แม้ความคิดในเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านทั้งสอง จะมีส่วนเหมือนกันแต่เนื้อหาของแต่ละส่วน ทั้งสองแนวคิดให้รายละเอียดไว้ไม่เหมือนกันในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น กฤษณมูรติเสนอวิธีการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดย

^{๑๑} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็มนุษย์ที่สมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒} วินัย มณีขาว, “การศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๑, หน้า ๒๒.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๙๓.

การเฝ้าสังเกตเช่นนี้ไม่มีการเก็บบันทึกข้อมูลความรู้และประสบการณ์เอาไว้ จิตใจจึงเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยเนื้อหาและเงื่อนไขของความคิด ดังนั้นวิธีการเรียนรู้ในจุดหมายของการศึกษาก็คือ ความรู้ด้วยประสบการณ์โดยตรง ดังที่กล่าวในเรื่องแนวเชิงญาณวิทยานั้นเอง คือ การรับรู้ความจริงโดยไม่ผ่านสื่อกลางอันใด ได้แก่ กรอบหรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงในความจริง ก็คือการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจในการเรียนในลักษณะนี้คือ ภาวะการรับรู้ความจริงโดยตรง ซึ่งปรากฏในขณะที่จิตใจเป็นอิสระจากการถูกรับรองจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาความคิด อันได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่นั้นเอง ส่วนพระราชวรมุณี (ประยูรช ปยุตโต) นั้นเสนอว่า การศึกษาที่แท้จริงคือการศึกษาชีวิตของตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเองและสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ด้วยตนเองได้ จึงจำเป็นจะต้องอาศัยการพัฒนาภายในหรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือการศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดถกวิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็น^{๑๔} เป็นการศึกษาก่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตรงนี้ได้เน้นความสำคัญของโยนิโสมนสิการมี พระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่มากมาย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อนเพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ฉะนั้นเหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลายอัน ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยธรรมอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำไว้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘”^{๑๕}

รวมความว่า การศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีวิธีการที่แตกต่างกันโดยที่ถกขมูรตินั้นใช้การเฝ้าระวังสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูลส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้น มีวิธีการศึกษาก่อนให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดถกวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

๒. นอกจากนี้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆ

๒.๑ จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี

๒.๒ จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง

^{๑๔} พระราชวรมุณี (ประยูรช ปยุตโต), *ทางสายกลางการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๓.

^{๑๕} ส.ม. ๑๙/๕๕/๒๓-๒๔.

๒.๓ มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา^{๑๖}

๒.๔ มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต

๒.๕ มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา

๓. มีคำอีกคำหนึ่งที่ทั้งภคินีและภคินีสอนให้ (พุทธทาส ภิกขุ) ใช้คืออิสรภาพ (Freedom) เหมือนกัน ภคินีสอนให้คิดว่า การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น อิสรภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆ แต่อิสรภาพคือการไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนดเจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตสำนึก ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายว่า อิสรภาพ (Freedom) หมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ สังคม และมนุษย์ด้วยกันเอง ภคินีสอนว่า อิสรภาพคือการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงที่ตนเองก่อขึ้น ในส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าอิสรภาพคือการดับปัญหาการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง มีอยู่ ๓ ประการ คือ^{๑๗}

๓.๑ อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นอิสรภาพในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติแวดล้อมอย่างปลอดภัยจากความบีบคั้น เช่น มีปัจจัย ๔ เพียงพอ พ้นภัยจากธรรมชาติ และการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ที่ดีของมนุษย์

๓.๒ อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์ เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่มีความเป็นมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ

๓.๓ อิสรภาพภายในชีวิตของตนเอง เป็นอิสรภาพที่ไม่อิงอาศัยธรรมชาติ และไม่ต้องไปขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ หมายถึงว่า อิสรภาพภายใน คือ การเป็นไทแก่ตัวเองสามารถพัฒนาตนเองได้

รวมความอิสรภาพในทัศนะของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันในแง่ของความหมายที่ว่าภคินีสอนว่าอิสรภาพคือ การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าอิสรภาพ คือการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แต่ทั้งสองท่านเหมือนกันในแง่ที่ต้องการให้มนุษย์มีอิสรภาพด้วยกัน

^{๑๖} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), ทางสายกลางการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๖-๑๑๘.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๓๗, หน้า ๓๐-๓๒.

๔.๓ เปรียบเทียบองค์ประกอบของการศึกษา

๔.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

แนวคิดเรื่องครู ในปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) มีประเด็นที่เหมือนกัน ดังนี้

๑. ครูในทัศนะของท่านทั้งสองนั้น มีความสำคัญมาก ดังที่กฤษณมูรติได้กล่าวไว้ว่า “ครูเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู” พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาว่าครูจัดว่าเป็นบุคคลสำคัญเบื้องต้นในทิศทั้ง ๖^{๑๘} เป็นบุคคลที่มีความสำคัญ ดังนั้นจึงเห็นว่าท่านทั้งสองให้ความสำคัญเรื่องครูว่าเป็นบุคคลที่สำคัญต่อนักเรียนเหมือนกัน

๒. บทบาทหน้าที่ของครูในทัศนะของท่านทั้งสองมีความคล้ายกันคือ กฤษณมูรติกล่าวว่า “บทบาทของผู้ให้การศึกษาคืออะไร คือการสอนเพียงวิชาพีชคณิตและวิชาฟิสิกส์ หรือว่าการปลูกความรู้สึกรับผิดชอบอันมหันต์นี้ให้ตื้นขึ้นในนักเรียนและตนเองด้วย ให้ทั้งสองควบคู่ไปด้วยกันได้ไหม”^{๑๙} และ “ครู (ผู้ให้การศึกษา) เป็นมนุษยงานของเขาคือช่วยให้นักเรียนรู้ ไม่เพียงแต่เรียน “วิชานี้” หรือ “วิชานั้น” เท่านั้น แต่ยังให้เข้าใจบทบาทอันเป็นองค์รวมแห่งการเรียนรู้ ไม่เพียงแต่สั่งสมข้อมูลเกี่ยวกับวิชาต่างๆ เท่านั้น แต่เพื่อความเป็นมนุษย์ที่แท้อย่างเต็มเปี่ยมเป็นประการแรก”^{๒๐} ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวว่าครูมีหน้าที่ ๒ ประการ คือ สิบปทายกหรือผู้ให้หรือถ่ายทอดศิลปวิทยา และกัลยาณมิตรหรือผู้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้ ช่วยชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม^{๒๑} จากข้อความของท่านทั้งสองนั้นบทบาทหน้าที่ของครูนั้น แบ่งได้ ๒ อย่างคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยกัน แม้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นในด้านการใช้คำพูดเฉพาะแสดงความหมายและนัยที่ลึกซึ้งน้อยกว่าท่านนั้น ซึ่งอาจมาจากความแตกต่างด้านวัฒนธรรมการใช้ภาษา

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

^{๑๘}ที่.ปา. ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๙}กฤษณมูรติ, *ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู*, แปลโดย หิงห้อย ณ ภูเขา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอานันทวิภังษา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔,

^{๒๐}กฤษณมูรติ, *ความรู้คือพันธนาการ*. (สงขลา : มูลนิธิอานันทวิภังษา, ๒๕๔๕), หน้า ๘๙.

^{๒๑}พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), *ปรัชญาการศึกษาไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒-๔๓.

๑. ในเรื่องคุณสมบัติของครุณั้นพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงครุผู้เป็นกัลยามิตรตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ ๗ ประการคือ^{๒๒}

๑.๑ ปิโย มีบุคลิกภาพน่ารัก คือ มีความเมตตาปราณี รู้จักใจใส่ในบุคคลอื่นและทำให้ประโยชน์ของเขา เข้าถึงจิตใจ ด้วยการประพฤติตนสร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้อยากเข้าไปศึกษาเรียนรู้สอบถามในเรื่องที่มีไม่รู้ได้สนิทใจ

๑.๒ ครุ มีบุคลิกน่าเคารพเลื่อมใส คือ เป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ยึดมั่นในหลักเกณฑ์ หรือหลักการการความถูกต้องเป็นที่ตั้ง เป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับสถานภาพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใน เป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้รู้สึกปลอดภัย

๑.๓ ภาวนิโย มีความคิดและบุคลิกภาพน่าชื่นชม คือ เป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงคุณค่าที่ปัญญา เป็นผู้ที่มีหมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา จนเป็นที่ยกย่องเคารพเอาแบบอย่างทำให้ผู้ที่เข้าใกล้ได้รับรู้สิ่งใหม่ๆ เกิดความซาบซึ้ง รำลึกถึงอยู่ในดวงใจ

๑.๔ วตตา จ มีลักษณะท่าทางพูดจาสามารถทำให้คนเห็นคล้อยตามได้ คือ เป็นผู้รู้จักชี้แจง อ่างเหตุผลให้คนเห็นตาม และรู้ว่าเมื่อไรควรจะทำอะไร อย่างไร เป็นผู้คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนสติ ในทางที่ถูกที่ควร จนผู้ฟังยอมรับเหตุผลนั้นได้

๑.๕ วจนกขโม มีบุคลิกภาพนิ่งเรียบ คือ เป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่น พร้อมทั้งปรับปรุงพฤติกรรมตนเอง ตลอดทั้งคำซักถาม ปรีक्षा แม้ถูกจิกฟังได้ ไม่เบื่อ ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว ตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ให้คำแนะนำแก้ไขข้อสงสัยนั้นด้วยดี

๑.๖ คมกิริยจ กต กตตา มีบุคลิกภาพสุขุมลึกซึ้งชวนให้เกิดความสนใจอยากศึกษา ถือเป็นผู้ที่มีสามารถอธิบายเรื่องที่ยากลึกซึ้ง ให้สามารถเข้าใจง่ายแจ่มแจ้งเหนือความคาดเดาทำให้ศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดได้รับความรู้ซาบซึ้งไปด้วย

๑.๗ โน จฏฐาเน นิโยชเย ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม คือ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในการแนะนำสิ่งที่ดีงาม ไม่แนะนำในทางเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย กลับเป็นผู้ทำเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจ อยากนำมาประพฤติปฏิบัติตามนั้น

คุณสมบัติของครุณั้นพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้แบ่งให้มีความละเอียดโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานที่สำคัญ อันจะแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของกฤษณมูรติที่มองว่าครุณั้นเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูที่มีสมบัติเช่นนี้จะเป็นผู้สามารถช่วยเหลือชี้แนะนักเรียนได้เป็น

^{๒๒} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๖.

อย่างดี และสามารถเรียนรู้ตนเองไปพร้อมกับนักเรียนได้และคุณสมบัติของครูในทัศนะ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ที่เป็นอุดมคตินั้นต้องเป็นครูที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะดังที่ได้กล่าวไว้ “มีอุดมคติว่าครูทุกคนต้องเป็นครูจริยศึกษามีหลักการว่า ให้ครูทุกคนสอนจริยศึกษาและบูรณาการจริยธรรมเข้าในทุกวิชาที่ตนสอน”^{๒๓} ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของกฤษฎมูรติที่มองว่าตามความเป็นจริงที่ว่า ครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกกำหนดเงื่อนไขมาจากสังคมที่เป็นอยู่ เขามีความบกพร่องบางอย่างเช่นกับนักเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูจึงต้องมีความตั้งใจที่สามารถร่วมเรียนรู้และพัฒนาตนไปพร้อมกับนักเรียนได้

รวมความว่าประเด็นที่แตกต่างกันนั้นคุณสมบัติของครูในทัศนะของกฤษฎมูรติต้องการให้มองตามความเป็นจริงในสิ่งที่เป็นอยู่ที่ว่าครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกสังคมครอบงำอยู่ มีความบกพร่องเช่นเดียวกับนักเรียนซึ่งแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ

๔.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน

กฤษฎมูรติได้กล่าวแนวคิดเรื่องนักเรียนไว้ว่า “นักเรียน” หมายถึงผู้ที่รับการศึกษา การเรียนรู้และกระทำ การเรียนรู้นั้นไม่เพียงเรียนจากหนังสือตำราและจากครูอาจารย์เท่านั้น แต่ศึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องตนเองด้วย นี่คือพื้นฐานแห่งการศึกษา หากว่าเธอไม่รู้เกี่ยวกับตัวเธอเอง และบรรจุข้อมูลความรู้ทั้งจักรวาลไว้ในจิตใจเธอ เธอก็เพียงยอมรับและสืบทอดความไว้ระเบียนที่เป็นอยู่^{๒๔} ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวแนวคิดเรื่องนักเรียนไว้ว่า “นักเรียน” คือผู้มีหน้าที่ในการศึกษาและสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา^{๒๕} จากข้อความของท่านทั้งสองนั้นมีความคล้ายคลึงกันที่มองว่านักเรียนนั้นต้องมีบทบาทหน้าที่ ๒ อย่างด้วยกันคือ ๑. หน้าที่ในการรับการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษาทำให้ตนเองเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันหน้าที่สำคัญยิ่ง

๔.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. ท่านทั้งสองเสนอบทบาทของโรงเรียนไว้คล้ายกันว่าบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนนั้นเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

^{๒๓} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), *ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมมิก, ๒๕๓๓), หน้า ๖๘-๖๙.

^{๒๔} กฤษฎมูรติ, *ความรู้คือพันธนาการ*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๙.

^{๒๕} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), *ปรัชญาการศึกษาไทย*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๔.

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

๑. โรงเรียนในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) จัดอยู่ในองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า โปรโตไซส คือ เครื่องชกจุงจากภายนอก

๒. บรรยากาศของโรงเรียนในทัศนะของกฤษณมูรติ คือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่ง อิสระ (A Place of leisure) หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยไปถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆ ตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตนเป็นอิสระที่จะฟัง และดูอย่างกระจำจัดไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและที่ความรู้สึกว่ามั่นคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะรู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้ความเห็นใจและความรักความอาทร ความเอาใจใส่ในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและกิจยามารยาท เพื่อให้บรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนได้แบ่งบานในคุณความดี ไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใดๆ ในส่วนของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “อรุณของการศึกษา”^{๒๖} มาสร้างบรรยากาศภายในโรงเรียน

๓. กฤษณมูรติกล่าวว่า โรงเรียนต้องเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ยอมให้สังคมค่านิยม จารีต ประเพณีมีอิทธิพลเหนือโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนแบบนี้เป็นความหวังของสังคมใหม่ กฤษณมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมและชุมชนนั้น และก็ไม่สนับสนุนให้สังคมและชุมชนเข้ามามีอิทธิพลเหนือโรงเรียนเช่นกันแต่หากให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันในอันจะพัฒนาในด้านการศึกษา

ดังนั้นกฤษณมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมที่เป็นอยู่ เป็นหลักนำสังคมแต่ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันในอันจะพัฒนาด้านการศึกษา

๔.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร

แนวคิดเรื่องหลักสูตรของท่านทั้งสองนั้นเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจนในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ได้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆ เป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจ เพื่อให้ให้นักเรียนค้นหาความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตน ส่วนในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

^{๒๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *ศาสนาและเยาวชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มาสเตอร์เพรส, ๒๕๓๒), หน้า ๒๑๔-๒๒๘.

นั้นได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษา เพราะหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นมีเหตุมีผลสามารถแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกได้ดี เป็นหลักสูตรที่ครอบคลุมชีวิตทั้งหมด ศึกษาชีวิตทุกแง่มุมและเพื่อให้เกิดความเข้าใจชีวิต จึงจะพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพทุกขณะนั้นต้องให้นักเรียนนั้นมองเห็นภาพรวมและธรรมชาติของวิชาความรู้ต่างๆ เพื่อไม่ให้นักเรียนอยู่ในอันตรายของการเน้นแต่การศึกษาที่เป็นเพียงการเรียนรู้แบบสะสมข้อมูลจากตำราเพียงอย่างเดียว หรือฝึกฝนให้เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะด้านเท่านั้น พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นมองว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สามารถแก้ปัญหาชีวิตท่านได้เสมออริยสัจ ๔ ที่เป็นหลักสูตรครอบคลุมกว่าอื่น “อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา”^{๒๗} อันเป็นหลักสูตรที่สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นำแนวคิดที่ถูกต้อง มาเป็นแนวทางในการจัดหลักสูตรที่ถูกต้องไว้ว่า

๑. หมวดวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ที่ผ่านนั้นวิทยาศาสตร์มุ่งออกไปในการที่จะพิชิตธรรมชาติหรือแยกต่างหากออกจากธรรมชาติและพยายามที่จะพิชิตธรรมชาติก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นว่า การมีวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พร้อมทั้งเทคโนโลยีที่ไม่เป็นการพิชิตธรรมชาติ แต่มุ่งรู้ธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นทัศนคติที่ช่วยให้เข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง

๒. หมวดสังคมศาสตร์ ที่ผ่านมาให้เจริญมาในแนวทางของคนที่มีมองมนุษย์ทั้งหลายอย่างที่ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ต่อกัน แต่มองแบบแบ่งแยกกว่าเป็นพวกที่จะแก่งแย่งครอบงำกัน คือเป็นสังคมศาสตร์ในทัศนะแบบมุ่งอำนาจ มองเห็นมนุษย์แต่ในแง่ของการแก่งแย่งช่วงชิงและครอบงำกันอยู่ในระบบของการแข่งขันก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นสังคมศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนฐานของความคิดที่มีมองมนุษย์ไม่แบ่งแยก และไม่มุ่งแข่งขันหาพลังอำนาจที่จะข่มหรือครอบงำกันแต่มองกันเป็นเพื่อนร่วมโลกร่วมกฎธรรมชาติที่มุ่งหน้าไปในทิศทางของความร่วมมือและประสานกลมกลืนกัน

๓. หมวดมนุษยศาสตร์ ที่ผ่านมาความจริงในแนวความคิดของคนที่มีมองความหมายของอิสรภาพ (Freedom) ซึ่งเป็นจุดหมายของชีวิตในแง่ของการแผ่ขยายพลังอำนาจออกไปนอกตัวในที่จะได้เป็นใหญ่จะทำอะไรได้ตามใจปรารถนา หรือแม้แต่จะครอบงำเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติและเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือการมองไปที่ความเป็นใหญ่เหนือสภาพภายนอกทั้งหมดซึ่งเป็นทิวทัศน์ต้นตอที่ได้เป็นฐานให้แก่การพัฒนาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นมนุษย์ที่หันมาเน้นความเพียรความพยายามของมนุษย์ในการเข้าถึงคุณค่าสูงสุดแห่งความมีอิสรภาพที่เป็นภายใน และ

^{๒๗} ม.ม. ๑๒/๓๐๐/๒๖๒.

การพัฒนาความเป็นมนุษย์จะเสริมหนุนให้มนุษย์พัฒนาตนจนบรรลุอิสรภาพที่แท้จริง^{๒๘} การเปลี่ยนแปลงมุมมองวิถีคิดในหมวดต่างๆ จะสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้

รวมความว่าแนวคิดเรื่องหลักสูตรของสองมีความเห็นที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกฤษฎมูรตินั้นไม่ต้องการให้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งเป็นสำคัญแต่ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้จะเป็นทางออกให้มนุษย์

๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษฎมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปแบบไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง แต่มีแนวคิดกระบวนการจัดการศึกษา ๒ วิธีคือ

๑. กระบวนการเรียนที่เป็นแบบสะสมข้อมูล กล่าวคือเป็นกระบวนการจัดการศึกษาการศึกษาเพื่อให้ความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีจากครู หนังสือ ท่องจำหรือไม่ก็ฝึกฝนทักษะอันเกิดความเข้าใจ และเก็บสะสมไว้เป็นความรู้ที่อยู่ในความทรงจำ

๒. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบไม่สะสมข้อมูล กล่าวคือกระบวนการเรียนแบบนี้เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กฤษฎมูรติใช้สมาธิ คือ ความใส่ใจ (Attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานเลือก (choiceless awareness) ไม่มีการแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆ หรือเจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆ เป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิดที่ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช่ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ลดละเลิก ใส่ใจที่จะรู้ตัวว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิริยาของความรู้สึก การทำงานของความคิดอย่างถ่องแท้จิตใจจะเยียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเยียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้

รวมความว่า สมาธิซึ่งก็คือการใส่ใจในทุกอย่างของชีวิต ทั้งความสุข ความทุกข์ ความรัก รวมถึงความงามของโลก ฯลฯ โดยปราศจากความคิดที่แบ่งแยก ยอมรับ ปฏิเสธ หรือทำตามสมาธิเป็นการคลี่คลายออกมากของจิต และสภาพรับรู้จากสมาธินั้นเป็นการเห็นที่ไม่มีข้อจำกัดไม่มีภูมิหลัง กระบวนการของการศึกษาในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันได้ชัดคือ กระบวนการศึกษาในทัศนะของกฤษฎมูรตินั้น ไม่ได้กำหนดแน่นอน แต่ในทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นได้กำหนดแน่นอนคือกระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา สิ่งที่กฤษฎมูรติเสนอนั้น

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑-๑๓.

คือสมาธิ กล่าวคือความใส่ใจต่อสรรพสิ่งโดยไม่ได้เข้าไปปรุงแต่ง อันแตกต่างจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่เสนอการฝึกพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา และมีข้อสังเกตว่าในเมื่อสมาธิในทัศนะ กฤษณมูรติไม่ได้หมายถึงการเพ่ง เท่ากับว่ามีความแตกต่างจากวิธีทำสมาธิแบบสมณะภวานาตามแบบ พุทธปรัชญาเถรวาท อันในแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เนื่องจากเป็นการ ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ โดยการทำจิตใจให้เพ่งกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งควบคุมจิตใจให้แน่วแน่อยู่กับสิ่ง เดียว วิธีการสมณะภวานาอาจทำให้จิตสงบ แต่ไม่ก้าวเข้าไปสู่ขั้นรู้เท่าทันตามความเป็นจริงหรือ ก่อให้เกิดปัญญาและไม่สามารถก้าวไปสู่ขั้นปัญญาได้ไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจ ไม่ทำ ให้หลุดพ้นกิเลสและความทุกข์ได้เข้าใจเหตุผลว่า “ระบบการทำสมาธินั้นถูกสร้างขึ้นมาจากความคิด และความคิดถูกจำกัด ฉะนั้นสมาธิถูกความคิดประดิษฐ์สร้างขึ้นมาย่อมถูกจำกัดเช่นกัน”^{๒๙} การ ควบคุมความคิดจึงไม่ใช่สมาธิ

๔.๕ วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะนำปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา ในสังคมปัจจุบันนี้การศึกษาถูกกำหนดตามสภาพ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง โดยจัดการศึกษาเพื่อผลิตผู้เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ วิชาชีพ เพื่อให้เกิดความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน การศึกษาจะกลายเป็นการศึกษาเชิงธุรกิจเพราะโดยแนวคิด ของโลกาภิวัตน์ที่เข้าไปอยู่กับระบบการค้า การศึกษาถือว่าเป็นสินค้าประเภทหนึ่งจึงมีความพยายาม จะให้การศึกษาเป็นแนวเดียวกันทั่วโลก การศึกษาจึงจำเป็นจะต้องเน้นไปในทางวัตถุนิยม ความ เจริญทางวัตถุกลายเป็นค่านิยมแบบบริโภคนิยม (Consumer) ขอบอวดโก้หรูหาฟุ่มเฟือยและแข่งขัน กันแสวงหาความสำเร็จทางวัตถุ ตกเป็นทาสของเทคโนโลยีที่ตนไม่มีความสามารถในการผลิต สร้างสรรค์ และใช้เทคโนโลยีเพื่อให้เกิดความสะดวกสบายในชีวิต ทำให้ตกเป็นทาสสังคม และทำให้ สังคมแบบอุตสาหกรรม (industrial society) ที่เป็นอย่างในปัจจุบัน

ดังนั้นการประยุกต์ปรัชญาการศึกษาของท่านทั้งสอง เพื่อจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ ชีวิตให้ดีขึ้นเป็นเครื่องป้องกันสังคมที่เป็นวัตถุนิยม

^{๒๙} Krishnamurti, J. *The Network of Thought*, อ้างในพระมหาพิณันท์ ชยาภินันโท (ลาดบัวขาว), “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธ ศาตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๑๑๘.

๔.๕.๑ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาครู

ในยุคปัจจุบันนี้ บทบาทของครูที่มีความเสื่อมลง ครู-อาจารย์ผู้สอนกลายเป็น ลูกจ้าง นิสิต นักศึกษา นักเรียนกลายเป็นลูกค้าแทนลูกศิษย์ ในขณะที่ผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษาคือนายจ้าง กฎณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่า ครูนั้นมีความสำคัญมากและครูมีบทบาทเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะ เพื่อให้นักเรียนมีชีวิตอย่างครบสมบูรณ์ ทั้งทางด้านวิชาความรู้ และการรู้จักตัวเองซึ่งจะทำให้นักเรียนสามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้ ครูไม่ใช่ผู้นำการปฏิบัติสังคมแต่เอื้อให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงในตน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในบุคคลอื่นอย่างแน่นอน พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังให้ครูต้องเป็นคนที่น่ารัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ค่อยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ ที่เป็นธรรมชาติ คือใฝ่รู้ใฝ่เรียนอยู่เสมอ ครูต้องมีฐานะสองประการตามหน้าที่ของการศึกษาคือ

๑. ครูต้องเป็นสปีปทายก คือ ผู้มีความรู้ความสามารถและความเชี่ยวชาญในวิชาการ และวิชาชีฟต่างๆ และมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ที่จะทำให้นักเรียนมีความรู้อย่างแท้จริง

๒. ครูต้องเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ชี้แนะนำช่วยเหลือและทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี พัฒนาให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

และบทบาทหน้าที่ของครูทุกคนจะต้องมีความรู้ความสามารถในการอบรมสั่งสอนทางจริยธรรมพร้อมกับการสั่งสอนวิชาเฉพาะ เพื่อพัฒนามนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๔.๕.๒ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน

กฎณมูรติได้กล่าวว่าโรงเรียน คือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A place of leisure) เป็นที่ซึ่งทั้งผู้ให้การศึกษาและผู้รับการศึกษาเรียนรู้ไปด้วยกัน นี่เป็นหลักการสำคัญอันเป็นหัวใจของโรงเรียน นั่นคือการเรียนรู้

ดังนั้นการจะประยุกต์แนวคิดเรื่องโรงเรียนนั้นมาใช้เพื่อจัดสิ่งแวดล้อม โรงเรียนต้องจัดให้มีบรรยากาศที่โปร่งโล่งอิสระ โรงเรียนคือบ้านที่นักเรียนจะรู้สึกเป็นอิสระและมั่นคงทางใจไม่มีการใช้อำนาจ การเปรียบเทียบและการแข่งขันเป็นเครื่องมือ ดังนั้น โรงเรียนต้องสร้างสิ่งแวดล้อมเอื้อให้นักเรียนสามารถเรียนรู้ตัวเอง เพื่อให้เป็นอิสระและเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายใน

โรงเรียนตามทัศนะของกฎณมูรติไม่ยอมให้สังคมหรือค่านิยมใดๆ ของสังคมมีอิทธิพลเหนือกว่า และเราจะสร้างโรงเรียนแบบนั้นขึ้นมาได้อย่างไร โดยปกติโรงเรียนจะอยู่ภายใต้การควบคุมของสังคมและระบบเศรษฐกิจ การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยมหรือบรรทัดฐานของสังคม รวมทั้งเป็นแหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามแต่สิ่งที่กฎณมูรติเสนอนั้นกลับมากฎณมูรติต้องการให้การศึกษามีบทบาทนำสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากระบบที่เป็นอยู่นั้นใช้ไม่ได้

ไม่ช่วยให้มนุษย์มีชีวิตที่สมบูรณ์ แต่มีชีวิตเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น คือ เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีความรู้ความสามารถแต่ขาดความเข้าใจในตัวเองของชีวิต ซึ่งไปสู่ความทุกข์และความสับสนวุ่นวาย ในสังคม กฤษฎมูรติมิได้ละเลยการแก้ปัญหาสังคมแต่มองเห็นจริงๆ ว่าปัญหาสังคมเกิดจากบุคคลที่ไม่มีความสมดุลภายในตัวเอง จึงมุ่งให้การศึกษาแก้ปัญหาในระดับบุคคล ซึ่งทำให้ถูกวิจารณ์ว่ากฤษฎมูรติมองปัญหาของสังคมแคบเกินไป สังคมประกอบไปด้วยแง่มุมอื่นๆ มากมาย เช่น เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การบริหารฯลฯ แต่กฤษฎมูรติไม่ได้กล่าวถึงแง่มุมเหล่านั้นเลย มุ่งแต่กับการแก้ปัญหาบุคคล

โรงเรียนจึงต้องเป็นอิสระจากการถูกกำหนดจากสังคมและค่านิยมที่ผิดๆ ซึ่งฟังดูเป็นเรื่องเหลือเชื่อแต่ก็เป็นสิ่งจำเป็น โรงเรียนต้องไปปลุกฝังค่านิยมใดๆ ลงในจิตใจของผู้เรียน แต่จะต้องช่วยเอื้อให้ผู้เรียนรู้จักปลดปล่อยจิตใจของตนให้เป็นอิสระจากค่านิยมและทัศนคติที่ไม่ถูกต้อง ให้สังเกตว่าการไม่ปลุกฝังค่านิยมใดๆ นั้นไม่ได้หมายความว่าเด็กจะเป็นบุคคลที่แปลกประหลาดและอยู่ในสังคมไม่ได้ แต่หมายถึงจะได้รับการชี้แนะให้สัมผัสหรือมีประสบการณ์ตรงต่อการเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การเอื้อเพื่อ ความเมตตากรุณาฯลฯ ซึ่งเด็กจะเข้าใจและปฏิบัติออกมาจากส่วนลึกของจิตใจจริงๆ มิใช่เป็นเพียงค่านิยมที่ท่องจำอยู่ระดับสมองเท่านั้น โรงเรียนแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องการครูที่มีจิตใจละเอียดอ่อน รู้จักตนเอง ช่างสังเกต

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) กล่าวว่าสถาบันในสังคมทุกสถาบันจะต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษา เริ่มตั้งแต่ครอบครัว วัด และชุมชน ตลอดไปถึงโรงเรียนจะต้องมีหน้าที่ร่วมกันจัดการเรียนการสอนให้แก่นักเรียน

๔.๕.๓ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดหลักสูตร

หลักสูตรทัศนะของกฤษฎมูรติ ไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าทั้งจุดมุ่งหมายและเนื้อหา วิชาใดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในตัวผู้เรียน วิชานั้นจะถูกรับเข้ามาในหลักสูตร การจัดหลักสูตรขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความสนใจของผู้เรียน มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักความถนัดที่แท้จริงของตน เมื่อค้นพบแล้วจะได้เรียนรู้เจาะลึกลงไปด้วยใจรัก และลักษณะที่เด่นของกฤษฎมูรติก็คือ มีการเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงข้อจำกัดของความรู้ และเป็นอิสระจากการยึดติดอยู่กับวิชาการ

ในการจัดหลักสูตรนั้นจะถูกจัดขึ้นอย่างกว้างขวางเพื่อให้นักเรียนสำรวจค้นหาความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตนเอง ในการเรียนเนื้อหาวิชาเหล่านั้นนักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้มองดูด้วยสายตาที่กว้างไกล ซึ่งจะทำให้นักเรียนเห็นถึงบทบาทของวิชาความรู้และเทคโนโลยีที่มีต่อโลกในปัจจุบัน และรู้จักใช้ความรู้ไปในทางสร้างสรรค์ตนเองและสังคม นอกจากนี้ยังสามารถร่างหลักสูตรวิชาที่ออกไปสัมผัสชีวิตจริงและพัฒนาสังคมได้ด้วย

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เสนอให้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับหลักสูตรการศึกษา ซึ่งจะทำให้หลักสูตรของการศึกษามีความครอบคลุมในการพัฒนามนุษย์ได้รอบด้าน และหลักสูตรการศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาแบบบูรณาการที่ทำให้มีการเชื่อมโยงวิชาทั้งหลายทุกวิชาเข้าหากัน และทำให้มนุษย์ ธรรมชาติ สังคมดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดี ตัวอย่างคือ “เราจัดการเรียนการสอนให้เชื่อมโยงวิชาทั้งหลายทุกวิชาเข้าหากัน อาจจะต้องเรื่องอะไรขึ้นมาสักเรื่องหนึ่งหรือเป็นแกนให้มีการเรียน แล้วก็โยงทุกวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามาตัวอย่างง่ายๆ เช่น ให้เรียนเรื่องข้าว เอาข้าวขึ้นมาเป็นหลักตั้งแล้ว จากเรื่องข้าวนี้เราก็สามารถเรียนทุกด้าน เช่นว่าด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ชีววิทยาอาจจะให้เรียนรู้ว่า ข้าวนี้เป็นพืชตระกูลไหน มีแพรพันธุ์อย่างไร เป็นต้น ให้เรียนในแง่เกษตรกรรมว่า ข้าวนี้จะต้องปลูกในฤดูไหน จะปลูกกันอย่างไร ในแง่ภูมิศาสตร์ก็ให้เรียนรู้ว่าข้าวนี้ปลูกมากในถิ่นไหน เหมาะกับภูมิอากาศแบบใด ในด้านเศรษฐกิจก็ให้รู้ว่าข้าวนี้มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร เช่นเป็นรายได้หลักของชาติ เป็นที่มาของเงินทองรายได้ของประเทศอย่างไร ในแง่คณิตศาสตร์ เช่น ปลูกข้าวได้ไร่ละ ๕๐ ถึง ถ้านา ๑๘ ไร่ จะได้ข้าวเท่าไร หรือขายได้กี่กิโล ๒,๕๐๐ บาท มี ๕ เกวียนจะได้เงินเท่าไร หรือแง่ศิลปวัฒนธรรมก็อาจเรียนกว่า เราร้องเพลงเกี่ยวข้าวกัน ให้มีกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมหรืออาจจะให้วาดภาพทุ่งนา ยามเช้า แดดส่องผืนนาเป็นสีทอง อะไรทำนองนี้ ตลอดจนให้เรียนในแง่จริยธรรม ให้รู้จักว่าจะต้องกินอย่างไรจึงประหยัด หรือว่าถ้าเป็นเด็กชวานาก็แนะนำให้ช่วยพ่อแม่ ทำนา ถ้าเป็นเด็กทั่วไปก็อาจจะให้รู้จักคุณค่าของชวานา อย่างนี้เป็นต้น ว่าเรื่อยไปจนกระทั่งให้รู้จักมารยาทในการกินอะไรต่างๆ ทำนองนี้ เพราะฉะนั้นจากเรื่องข้าวเรื่องเดียวก็เรียนได้ครบทุกด้านอย่างนี้เรียกว่าเป็นการเรียนการสอนโดยวิธีบูรณาการ”

จากตัวอย่างการเรียนการสอนที่ยกมาชี้ให้เห็นว่าหลักสูตรจะต้องมีการบูรณาการให้ทุกวิชาเชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิชาเฉพาะอื่นๆ ทุกวิชา ประสานคนกับสังคม และธรรมชาติให้เกิดความสมดุลกัน พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังเห็นว่าการศึกษาคงไม่ควรมีความหมายเป็นเพียงการเตรียมคนไปทำงานทำให้ระบบแข่งขัน แต่การศึกษาจะต้องเน้นไปยังบทบาทการสร้างทัศนคติที่เกื้อกูลแก่ความมีอิสระภาพ ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิขึ้นในสังคม โดยการหันไปหาแนวคิดเดิมแท้แห่งสังฆธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้แบ่งเป็นสามแนวคิดหลัก คือ

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติทุกส่วน ส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องทำการเกื้อกูลประสานกลมกลืน เพื่อให้เกิดผลดีในการอยู่ร่วมกัน

๒. มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนกันร่วมภพภูมิธรรมชาติเสมอเหมือนกัน ทุกชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์กลัวตายเหมือนกัน ไม่มีการแบ่งแยกให้แตกต่าง การทำร้ายสัตว์ไม่ว่าชีวิตใด ก็เป็นสิ่งไม่

ดีทั้งสิ้น มนุษย์ควรมีเมตตาและไมตรีที่ไม่จำกัดแบ่งแยก มีแนวโน้มของจิตใจในทางที่จะช่วยเหลือ
เกื้อหนุน มุ่งความสามัคคีและมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓. ชีวิตที่ดีงามเป็นชีวิตที่มีความสุขด้วยความมีอิสรภาพ นอกจากอิสรภาพภายนอกที่
เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานแวดล้อม เริ่มแต่ความปลอดภัยจากความขาดแคลนปัจจัยสี่ และการพ้นการ
เบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์แล้ว สูงขึ้นไปมนุษย์จะต้องมีอิสรภาพภายใน ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถ
กลับมาเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้แนวทางเพื่อนำมาประยุกต์ใช้จัดทำหลักสูตร
การศึกษาไว้ ๖ ประการ ได้แก่^{๓๐}

๑. การปฏิรูปการศึกษาต้องยอมรับและดำเนินการเพื่อพัฒนาคน อาศัยคนเป็น
แกนกลางเป็นฐานในการพัฒนาทุกอย่าง ทุกเรื่องทุกระบบ หลักสูตรการศึกษาต้องเป็นเรื่องของชีวิต
ต้องให้ความสำคัญที่ครอบครัว เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้โดยพ่อแม่เป็น
ครูต้นแบบ เป็นอาจารย์คนแรกของลูก

๒. การจัดทำหลักสูตรการศึกษา โรงเรียนจะต้องประสานเชื่อมโยงกันระบบครอบครัว
เริ่มตั้งแต่การเลี้ยงดู เพื่อให้มีผลต่อการเกื้อกูลระบบการศึกษากับโรงเรียน

๓. การส่งเสริมประชาธิปไตยที่แท้จริง ต้องเริ่มที่การสอนให้ผู้เรียนรู้จักหลัก
ธรรมาธิปไตยก่อน

๔. การศึกษาต้องสอนให้คนรู้จักระบบแข่งขันที่กำลังแพร่ขยายไปทั่วโลก เพื่อสอนให้คน
รู้จักระบบการแข่งขันที่ดี ทั้งส่วนตัว สังคม ชุมชน และประเทศชาติ ต้องงดการแข่งขันแบบเอา
เปรียบ ช่มเหิง ทำให้เกิดสันติภาพซึ่งก็คือหลักสูตรการศึกษาต้องช่วยแก้ไขปัญหาการแข่งขันพัฒนา
ให้มีความสามารถถึงขั้นจะนำพาประเทศชาติไปอยู่เหนือระบบแข่งขันนำสู่โลกสันติสุข

๕. ในยุคโลกาภิวัตน์ ต้องจัดการศึกษาเพื่อเชื่อมโยงความรู้ทั้งบุคคล ท้องถิ่นชุมชน
สังคมในประเทศและต่างประเทศ ให้สามารถเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารกันได้ รู้จักปรับตัวนำข้อมูล
ความรู้มาประยุกต์ใช้พัฒนาท้องถิ่นได้อย่างประสานกลมกลืนกันระบบวัฒนธรรมของโลก

๖. การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ หลักสูตรจะต้องทำให้เป็นเครื่องมือประสานประโยชน์
การพัฒนามนุษย์ทั้ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์ของชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมให้สามารถดำรงอยู่ด้วยกัน
สัมพันธ์เกื้อกูลและสมดุล

๔.๖ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของฤๅษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

^{๓๐} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีสัทธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕-๑๘.

ที่มีต่อสังคม

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของภุชฌมูรติที่มีต่อสังคม

สังคมในทัศนะของภุชฌมูรติ คือความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคลในแง่จิตใจนั้นมนุษย์ทุกคนเหมือนกันหมด กล่าวคือมีจิตสำนึกที่ถูกความคิดครอบงำกำหนดอยู่และจิตสำนึกของมนุษย์ส่งอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกัน จิตนึกของบุคคลจึงส่งผลต่อโลกและจิตสำนึกของโลกก็ส่งผลต่อผลบุคคลเช่นกัน ความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายในจิตสำนึกของมนุษย์ชาติอาจเกิดขึ้นได้จากการเปลี่ยนแปลงภายในจิตสำนึกของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง

ภุชฌมูรตินั้น วิจัยการศึกษาที่อยู่ว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เนื่องจากถูกกำหนดด้วยระบบเศรษฐกิจและสังคมที่พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อผลิตเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จึงทำให้ความรู้และพัฒนาความสามารถของผู้ศึกษาในบางด้านเท่าที่จำเป็นต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเท่านั้น การศึกษายังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมไปในแนวนั้น อันได้แก่ การแสวงหาความก้าวหน้าและความสำเร็จ การไต่บันไดสู่ความมั่นคง ชื่อเสียง และการมีอำนาจเหนือผู้อื่นภายในจิตใจของผู้คนมีแต่การแข่งขัน ซึ่งดีชิงเด่นเอารัดเอาเปรียบ เบียดเบียนและทำลายผู้อื่น ถ้ายังเป็นเช่นนี้อยู่ต่อไปสังคมก็จะมีแต่ความเสื่อมโทรมและความวุ่นวาย เพราะทุกคนต่างก็มีความเห็นแก่ตัว

ภุชฌมูรติมองว่าสังคมที่เป็นปัญหาอยู่นี้ เพราะได้รับอิทธิพลจากการศึกษาที่ผิดพลาดที่สะท้อนมาจากการศึกษาจึงเสนอทางแก้ปัญหาโดยให้การศึกษาใหม่เปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

ข. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อสังคม

สังคมในทัศนะของส่วนแนวคิดเรื่องกระบวนการศึกษาพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติพัฒนาตนเอง ดังสรุปลงดังแผนผังนี้

แหล่งที่มาของการศึกษา

๑. ปรโตโฆสะ
(เครื่องชั่งจูงจากภายนอก)
๒. โยนิโสมนสิการ
(การคิดถุวิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็น)

สัมมาทิฐิ

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

๑. ศีล
(พัฒนาด้าน
พฤติกรรมทางกาย-วาจา)
๒. สมาธิ
(พัฒนาด้านจิตใจ)
๓. ปัญญา

(พัฒนาด้านปัญญา)

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรลักษณ์ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโมสะ และอาศัยองค์ประกอบภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิด ปัญญา รู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ อิศราภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ^{๓๑)} การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังคม และธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา มนุษย์สังคมและธรรมชาติต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกันเสมอและองอาศัยกัน องค์ประกอบทั้งสามนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่า มนุษย์สำคัญที่สุดเพราะมนุษย์มีศักยภาพที่ฝึกได้ และ ศักยภาพของมนุษย์นี้ก็คือความสามารถที่ช่วยให้ระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายอยู่ร่วมกันและดำเนินไปด้วยดี โดยเบียดเบียนกันน้อยลงและเกื้อกูลกันมากขึ้น^{๓๒)} การที่มนุษย์ที่ศักยภาพที่ฝึกได้นั้น มนุษย์ ต้องได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่ง การศึกษา เพราะชีวิตมนุษย์นั้นโดยธรรมชาติเป็นการศึกษาหรืออยู่ได้ด้วยการศึกษา มนุษย์ดำเนินชีวิต นั้นโดยธรรมชาติเป็นการศึกษาหรืออยู่ได้ด้วยการศึกษา มนุษย์จะต้องพัฒนาตนเองไปจนกว่าจะมีชีวิต ที่ดีงามสมบูรณ์จนเป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยปัญญา^{๓๓)} ดังนั้นการศึกษาจึงมีอิทธิพลต่อสังคม ที่มนุษย์ดำเนิน ชีวิตอยู่ในสังคม

รวมความว่าการศึกษาในปัจจุบันนี้ ทั้งสองท่านมองว่ามีปัญหาที่ได้รับอิทธิพลจาก การศึกษาฯ ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมพลอยทำให้สังคมมีปัญหาไปด้วย และปฏิรูปสังคมโดยวิธีต่างๆ ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นอีก การปฏิรูปสังคมนั้นจึง เกิดขึ้นเรื่อยๆ ท่านทั้งสองจึงเสนอทางแก้ปัญหาโดยให้มีการศึกษาใหม่เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

๔.๗ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ต่อการเมือง

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติที่มีต่อการเมือง

^{๓๑)} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๐.

^{๓๒)} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๘.

^{๓๓)} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๗.

ในทัศนะเกี่ยวกับการเมืองนั้น กฤษณมูรติ อาจจะได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน แต่ท่านมองว่าการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันบุคคลส่วนผลต่อสังคมอันประกอบไปด้วยการเมือง เศรษฐกิจ จึงเห็นว่ากฤษณมูรติต้องการให้ปรัชญาการศึกษาของท่านให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเกิดเป็นสังคมใหม่

ความหวังของโลกใหม่ที่ตัวเธอ ผู้ซึ่งเริ่มมองเห็นว่าอะไรเป็นสิ่งผิด และทำการปฏิวัติล้มล้างสิ่งผิด มิใช่การปฏิวัติด้วยคำพูดเท่านั้น แต่จะต้องลงมือกระทำและนี่เป็นสาเหตุที่เธอจะต้องแสวงหาระบบการศึกษาที่ถูกต้อง มีเพียงการเติบโตในเสรีภาพเท่านั้นจึงอาจจะทำให้เธอสามารถสร้างโลกใหม่ ซึ่งมีได้ตั้งอยู่บนประเพณี หรือเปลี่ยนแปลงไปด้วยลัทธิของนักปรัชญาหรือนักอุดมคติ

เรากำลังเผชิญกับวิกฤตอันใหญ่หลวง ที่นักการเมืองไม่มีวันแก้ไขได้ ทั้งนักวิทยาศาสตร์ก็ไม่อาจเข้าใจหรือแก้ไขวิกฤตนี้ได้ โลกธุรกิจซึ่งเป็นโลกแห่งเงินตราที่แก้ไขไม่ได้เช่นกัน จุดหักเหไม่ได้อยู่ที่การเมือง ศาสนา หรือโลกวิทยาศาสตร์ แต่อยู่ที่จิตสำนึกของพวกเรานั่นเอง

แต่ในระบบการศึกษาในปัจจุบันนี้ยังมีอิทธิพลอย่างสูงต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในปัจจุบันอย่างมาก จึงเป็นการยากที่ปรัชญาการศึกษาของท่านจะมีอิทธิพลต่อการเมืองในปัจจุบันนี้

รวมความว่าระบบการศึกษาของกฤษณมูรตินั้นต้องการเห็นสังคมให้เป็นสังคมที่เริ่มต้นที่ปัจเจกบุคคลกันด้วยการแก้ปัญหาที่ภายในจิตใจอันเป็นต้นตอของสาเหตุทั้งเสียก่อน

ข. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อการเมือง

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้แนวทางการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยไว้ในสังคมไทยมากมาย ก่อนอื่นต้องกล่าวถึงหลักอธิปไตยในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้หลักประชาธิปไตยให้ถูกต้องก่อน โดยท่านยกเอาหลักอธิปไตยในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางการศึกษา มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

๑. อัตตอธิปไตย หมายถึง การยึดถือความคิดเห็นตนเป็นใหญ่ หรือถือเอาตนเองเป็นใหญ่

๒. โลกาธิปไตย หมายถึง การยึดเอาความทางโลกเป็นใหญ่ หรือกระทำการด้วยความปรารถนานิยมของโลกหรือคนส่วนใหญ่

๓. ธัมมาธิปไตย หมายถึง การยึดถือเอาธรรมเป็นใหญ่ กระทำการด้วยความปรารถนาถูกต้อง เป็นจริง เป็นไปตามสมควรแห่งธรรม

นอกจากนี้ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังได้กล่าวตระหนักถึงปัญหาความสับสนเกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตยและหลักการธรรมาธิปไตยในสถานการณ์ปัจจุบันทำให้สังคมเกิดความสับสนในการเรียนรู้ไม่ถูกต้อง เพราะประชาชนและผู้นำทางการเมืองการปกครอง และทางการศึกษาไม่สามารถแยกแยะหลักธรรมาธิปไตยกับหลักประชาธิปไตยออกจากกันอย่างชัดเจน

จึงนำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยอยู่ในขณะนี้ ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวว่าประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครอง แล้วจะมีการแยกประเภทว่าเป็นแบบไหนๆ และในประเภทที่จัดอยู่นี้ ก็ต้องมาแจกแจงว่าจะจัดตั้งอย่างไร มันมีระบบที่กำหนดไว้หมดว่า มีการเลือกตั้งอย่างนั้นๆ มีกระบวนการและขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างนั้นๆ เป็นต้น แม้แต่ในสังคม การปกครองสงฆ์ก็ไม่ได้มีระบบประชาธิปไตย การปกครองคณะสงฆ์ไม่ได้เรียกว่าประชาธิปไตย คำว่าประชาธิปไตยไม่ได้ใช้เป็นแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ แสดงให้เห็นได้ว่าการเรียนรู้ประชาธิปไตยเป็นเรื่องจำเป็น เพราะประชาธิปไตยเป็นหลักเกณฑ์การตัดสินใจของบุคคลในการเข้าประชุมกิจกรรมประชาธิปไตยใดๆ ถือเป็นสิทธิส่วนบุคคลใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินใจด้วยแบบอัตตาธิปไตยแบบโลกาธิปไตย หรือแบบธรรมาธิปไตยก็ได้ ส่วนประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการเลือกตั้ง ประชาชนมีสิทธิตัดสินใจอย่างไรก็ได้ อาจจะเลือกเอาผลประโยชน์ต่อตนเองหรือความคิดตนเอง ถือเป็นอัตตาธิปไตย แต่ถ้าตัดสินใจเลือกตามพวกพ้องก็เป็นประชาธิปไตย ดังนั้นการศึกษาเรียนรู้หลักประชาธิปไตยและธรรมาธิปไตยจึงเป็นเรื่องสำคัญ เริ่มตั้งแต่การศึกษาพฤติกรรม ตลอดทั้งส่งเสริมให้มีการเลือกตั้ง ตั้งแต่ในระบบโรงเรียน สุ่มหาวิทยาลัย ทำให้มีการศึกษาเรียนรู้หลักประชาธิปไตยที่ถูกต้อง เกิดอุดมการณ์การศึกษากับการพัฒนาทางการเมืองต่อไป

๔.๘ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ในปัจจุบันนี้ระบบเศรษฐกิจได้เป็นตัวชี้นำการศึกษาก่อให้เกิดการศึกษาเพื่อความก้าวหน้าและประสบผลสำเร็จในอาชีพการงาน การศึกษาเพื่อไต่เต้าไปสู่ความมั่นคง มีชื่อเสียงและการแสวงหาอำนาจเหนือผู้ก่อ ก่อให้เกิดทัศนคติคือการแข่งขัน ชิงดีชิงเด่นแก่งแย่งเบียดเบียนกัน และทำลายล้างกันและกัน สิ่งเหล่านี้เป็นการสะท้อนให้เห็นปัญหาที่ระบบเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อการศึกษาในปัจจุบันนี้ ถึงแม้จะมีการพยายามปฏิรูประบบการศึกษาอย่างไร ก็สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการแก้ปัญหาได้ชั่วคราวนั่นเอง แต่ในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นต้องการการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงด้วยการเปลี่ยนแปลงที่ตัวบุคคลแต่ละคนโดยแนวทางการศึกษาของท่าน

ข. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ทำให้ประเทศมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้รวมศูนย์กำหนดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากส่วนกลาง ทั้งด้านนโยบาย การวางแผนและการดำเนินงานโดยกลไกดำเนินการที่สำคัญที่สุดคือ ระบบราชการ ดังนั้น บทบาทหน้าที่และจำนวน

ของข้าราชการจึงแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากที่สุดในยุคนี้ ที่สำคัญยิ่งคือบทบาทของข้าราชการมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านการปกครองอีกต่อไป หากขยายไปสู่งานพัฒนาทุกด้านในทุกระดับท้องถิ่น ในฐานะกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา เช่น เกษตร สาธารณสุข ศึกษาธิการทั้งระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ฯลฯ โดยรับนโยบายและแผนปฏิบัติการจากส่วนกลางคือ กระทรวง กรม กอง จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ลงมาเป็นลำดับ ทำให้คนไทยมีความดีใจว่าต่อไปนี้ประเทศจะมีการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้แน่นอน การพัฒนาแบบใหม่นี้ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ จากระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองในระดับต่างๆ ในด้านการผลิต การบริโภค ที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและความสัมพันธ์ของชุมชนในการผลิต มาเป็นการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อขาย แล้วนำรายได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากระบบธุรกิจ และซื้อบริการจากรัฐ เช่น การแพทย์ การศึกษา ความปลอดภัย (ตำรวจ) ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ทำลายการเรียนรู้แบบบูรณาการของระบบชุมชนไปเกือบหมดสิ้น เพราะแต่เดิมนั้นระบบเศรษฐกิจของชุมชนทั้งภาคการผลิต การบริโภค และการจัดการส่วนเกิน (surplus) ของการผลิต คือกิจกรรมสำคัญที่สร้างการเรียนรู้แบบบูรณาการแก่บุคคลในสังคมไทย เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลและกิจกรรมอื่นๆ ในครอบครัวและชุมชนฐานการเรียนรู้และเนื้อหาการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจมีความหลากหลาย มิใช่เพียงการผลิต-การขายเท่านั้น หากแต่บุคคลได้เรียนรู้เทคนิควิธีการผลิตและต้องปรับปรุงเทคนิคการผลิตด้วยตนเองจากการสังเกต สะสม แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น ปรับปรุงคัดเลือกพันธุ์ การสร้างและพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น หุ่นไล่กา กังหนลม การปราบศัตรูพืชแบบธรรมชาติ ต้องเรียนรู้การร่วมมือ การแบ่งปัน รวมทั้งเรียนรู้จากการสังเกตและทำงานโดยอาศัยธรรมชาติ บุคคลจึงได้เรียนรู้อิทธิพลของธรรมชาติที่มีเหนือมนุษย์ การเรียนรู้ดังกล่าวพัฒนาขึ้นเป็นภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นที่มีความหลากหลายอันเป็นผลมาจากการเรียนรู้อย่างบูรณาการในระดับชุมชน แต่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ประเทศไทยมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศมาหลายฉบับแล้วแต่ประเทศก็ยังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่ บางอย่างก็อาจจะทรุดลงรวมแล้วก็เป็นอันว่าประเทศเรามีปัญหามาก มองออกไปทั่วโลกก็มีปัญหามาก^{๓๔} นี่ก็เป็นผลสะท้อนมาจากการปฏิรูปประเทศที่ขาดการศึกษาอย่างรอบคอบในทุกด้านของสังคมไทย พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)ยังได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ ต้องทำให้คนรู้ความหมายของการพัฒนาอย่างถูกต้องจะต้องพัฒนาคนก่อน ท่านเรียกว่า “ภาวนา” จากความหมายที่แท้จริงของการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) แต่ในปัจจุบันความหมายของการพัฒนาถูกนำมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นการพัฒนาถนนหนทาง การพัฒนาร้าง

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙-๒๐.

บ่อน้ำ สระน้ำ อ่างเก็บน้ำ ให้แก่ชาวบ้านใช้สอย เป็นต้น ก็ถือได้ว่าการพัฒนาเป็นความหมายการพัฒนา คือ การเพิ่มพูนขยาย ทำให้มาก หรือทำให้เติบโตขึ้นทางเศรษฐกิจหรือวัตถุ^{๓๕} ถึงแม้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างไรเราก็ไม่ควรทิ้งวัฒนธรรม ถือวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานชีวิตสังคม ชุมชน ประเทศชาติ ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้กล่าวไว้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญก็คือตัวมนุษย์นั่นเอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้ความเป็นไปของวัฒนธรรม เพราะฉะนั้น จะต้องให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมซึ่งเป็นผลรวมแห่งภูมิธรรมภูมิปัญญาของคนในสังคม^{๓๖} จากแนวทางทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ถือเป็นหลักการศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่กับสังคมได้ดี มีความเป็นอยู่โดยปกติสุขส่วนตัว และส่วนรวมของมวลมนุษยชาติ ซึ่งองค์ประกอบของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความผสมกลมกลืนทางเศรษฐกิจและสังคม ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ด้าน ได้แก่

๑. การพัฒนามนุษย์ จะต้องแยกส่วนประกอบ ๒ ด้าน คือการพัฒนากายให้มีสุขภาพแข็งแรง และการพัฒนาจิตให้มีความเบิกบานแจ่มใส

๒. การพัฒนาสังคม จะต้องมององค์ประกอบทางวัฒนธรรมในระบบต่างๆ เพื่อพัฒนาจัดสรรการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

๓. การพัฒนาธรรมชาติ จะต้องทำให้เกิดการพัฒนาพืชสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งปวงให้ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตแลไม่มีชีวิต ทำให้เข้าใจระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าถ้าเอาเศรษฐกิจนำการศึกษาจะทำให้การศึกษาไปไม่รอด จึงต้องเอาเศรษฐกิจมาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตหรือเกื้อหนุนการศึกษา

รวมความว่าบทบาทการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นจึงมีบทบาทในการเป็นตัวนำทางเศรษฐกิจมากกว่าที่จะให้เศรษฐกิจเป็นตัวนำ

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, อ่างแก้ว, หน้า ๒๗.

ตารางที่ ๔.๑ เปรียบเทียบและวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของภุชณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์
(พุทธทาส ภิกขุ)

แนวคิดพื้นฐาน	ภุชณมูรติ	พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)
แนวคิดเชิงอภิปราย	- ลักษณะความจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยได้และคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงไม่ใช่ความจริง	- ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจด้วยหลักการทางเหตุ
แนวคิดเชิงญาณวิทยา	- ความจริงเป็นสิ่งที่จิตใจต้องละเอียดเพื่อจะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร	- ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายเปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย
แนวคิดเชิงจริยศาสตร์	- ชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกความคิดครอบงำอยู่ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ	- ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบด้วยชั้น ๕

ก. สรุปเปรียบเทียบและวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานของภุชณมูรติ

๑. แนวคิดเชิงอภิปรายของภุชณมูรติ เห็นว่าลักษณะความจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยได้และคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงไม่ใช่ความจริง
๒. แนวคิดเชิงญาณวิทยาของภุชณมูรติ เห็นว่าความจริงเป็นสิ่งที่จิตใจต้องละเอียดเพื่อจะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร
๓. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์ของภุชณมูรติ เห็นว่าชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกความคิดครอบงำอยู่ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ

ข. สรุปเปรียบเทียบและวิเคราะห์แนวคิดพื้นฐานขอพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

๑. แนวคิดเชิงอภิปรายของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่าความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจด้วยหลักการทางเหตุ
๒. แนวคิดเชิงญาณวิทยาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่าความจริงเป็นสิ่งที่สามารถอธิบาย เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย
๓. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์ของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เห็นว่าชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบด้วยชั้น ๕

ตารางที่ ๔.๒ เปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาอิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เหมือนกันและแตกต่างกัน

แนวคิด	ประเด็นที่เหมือนกัน	ประเด็นที่แตกต่างกัน
จุดมุ่งหมายของการศึกษา	<ul style="list-style-type: none"> - มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญามีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้ 	<ul style="list-style-type: none"> - การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไข - การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง
องค์ประกอบของการศึกษา แนวคิดเรื่องครู	<ul style="list-style-type: none"> - ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ - ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - ครูเป็นมนุษย์ที่ถูกสังคมครอบงำอยู่ - ครูเป็นผู้ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ
แนวคิดเรื่องนักเรียน	<ul style="list-style-type: none"> - หน้าที่ในการรับการศึกษา - หน้าที่ในการสร้างการศึกษาทำให้ตนเองเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันหน้าที่สำคัญยิ่ง 	<ul style="list-style-type: none"> - นักเรียนเป็นผู้มีหน้าที่ในการศึกษาและสร้างการศึกษาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองหรือการทำตนให้มีผู้มีการศึกษา
แนวคิดเรื่องโรงเรียน	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และอำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคม - ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนอาศัยกันและกันในอนาคตจะพัฒนาทางการศึกษา
แนวคิดเรื่องหลักสูตร	<ul style="list-style-type: none"> - การนำเนื้อหาในวิชาใดวิชาหนึ่งมาใช้เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความสามารถและความชำนาญ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่นับเรื่องหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ - นำหลักธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้
กระบวนการจัดการศึกษา	<ul style="list-style-type: none"> - กระบวนการของการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา 	<ul style="list-style-type: none"> - เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง - ให้นำหลักไตรสิกขามาใช้

ก. สรุปเปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาอิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่เหมือนกัน

๑. มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญาในชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้
๒. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ
๓. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยกัน
๔. เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และอำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
๕. การนำเนื้อหาในวิชาใดวิชาหนึ่งมาใช้เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความสามารถและความชำนาญ
๖. กระบวนการของการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

ข. สรุปเปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาอิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่แตกต่างกัน

๑. การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไข
๒. การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง
๓. ครูเป็นมนุษย์ที่ถูกสังคมครอบงำอยู่
๔. ครูเป็นผู้ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ
๕. ต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคม
๖. ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนอาศัยกันและกันในอนาคตพัฒนาทางการศึกษา
๗. ไม่เน้นเรื่องหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ
๘. นำหลักธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้
๙. เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง
๑๐. ให้นำหลักไตรสิกขามาใช้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยการศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ในประเด็นที่ว่าด้วยความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษา กระบวนการจัดการศึกษา พบว่ามีประเด็นที่เหมือนกันและแตกต่างกัน สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ก. ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

จากการศึกษาแนวคิดพื้นฐานพบว่า ในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาพบว่า ได้กล่าวถึงความจริง ๒ ประเภท คือ ความจริงซึ่งอาจรับรู้ได้ด้วยการประสบโดยตรง และความเป็นจริงซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นเนื้อหาของความคิด หรือคำอธิบายเกี่ยวกับความจริง ความคิดไม่อาจเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็นประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้นโดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เป็นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่ถูกครอบงำจากเนื้อหาของความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิดตระหนักรู้ และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติการรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้ จุดหมายของชีวิตมนุษย์คืออิสรภาพซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นจากพันธนาการทางความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นในจิตสำนึกอันได้แก่ ความแบ่งแยก ความขัดแย้งและความสับสน พันธนาการทางจิตใจเหล่านี้เป็นสาเหตุของปัญหาชีวิต กลายเป็นความกลัวความทะยานอยาก ความทุกข์ ฯลฯ แนวทางที่จะหลุดพ้นได้กฤษณมูรติเสนอวิถีแห่งสมาธิมนุษย์ จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจากพันธนาการสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด การเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิดเป็นการตระหนักรู้โดยถ่องแท้ (Realization) ความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะยุติลง เป็นการเปลี่ยนสู่สภาวะใหม่ (Transformation) เป็นภาวะของจิตในที่สูงมีการตื่นตัวอย่างเต็มเปี่ยม เป็นพลังเคลื่อนไหวที่มีความนิ่งในตัวเอง เป็นการรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้สู่สมอภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตในเป็นอิสระ

ความดีที่แท้จริงในทัศนะของภุชฌมูรติได้ให้ความหมายว่า ระเบียบอันสมบูรณ์ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกทางกรกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็นระเบียบจากภายในจิตใจ และระเบียบภายในนี้จะเกิดก็ต่อเมื่อความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้งและสับสนภายในจิตใจ ซึ่งความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้นได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความเป็นไปของชีวิต อย่างตื่นตัวทั่วพร้อมอิสรภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น

จากการศึกษาพบว่า ภุชฌมูรติได้ให้ความหมายของการศึกษาคือการเรียนรู้ กระบวนการทั้งหมดของชีวิต ให้เกิดความเป็นเอกภาพ พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และสามารถจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑. การศึกษาเพื่อรับความรู้ในสาขาต่าง ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเองจึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะภุชฌมูรติทำให้พบว่า ครูนั้นเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู ภุชฌมูรติให้ความสำคัญกับครูมาก บทบาทหน้าที่ของครูมี ๒ ประเด็นคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ครูจะต้องมีความรู้ให้คำแนะนำแก่นักเรียน ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะต้องชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้ได้ คุณสมบัติของครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูและนักเรียนจึงสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน พร้อมทั้งจะเรียนรู้ไปพร้อมกันได้ นักเรียนต้องเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆและค้นหาทำความรู้จักตนเอง นักเรียนนั้นจะต้องให้ความร่วมมือกับครูในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะในด้านต่างๆพร้อมไปกับการทำความเข้าใจตนเอง โรงเรียนต้องเป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A Place of leisure) หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนานความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยไปถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังขึ้นรอบๆตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟังและดูอย่างกระจ่างชัด ไม่หมกมุ่น วุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและมีความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวังได้ให้ความเห็นนอกเหนือใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้า และกิจกรรมรายท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณภาพดี ไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบคั้นให้ทำตามรูปแบบหรือระบบ

ใดๆ และมีบทบาท ๒ ประการ คือ ๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ
๒. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และโรงเรียนตั้ง
เป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

แนวคิดเรื่องหลักสูตรนี้นักทฤษฎีการศึกษากล่าวว่า หลักสูตรการศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชา
ด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะหลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชา
บังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการ
เรียนสำรวจ

กระบวนการจัดการจัดการศึกษาในทัศนะของทฤษฎีการศึกษานี้ไม่ได้กำหนดรูปแบบเอาไว้
แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆขึ้นมาเอง

ข. ปรัชญาการศึกษาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ)

จากการศึกษาแนวคิดพื้นฐานพบว่า ในแนวคิดเชิงปรัชญาพบว่า ได้กล่าวถึงไว้เป็น
๒ นัย คือ ๑. กฎของธรรมชาติ หมายถึง อิทัปปัจจยตาหรือกฎสมุปบาท และไตรลักษณ์ซึ่งเป็น
กฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดาและ ๒. กฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติใน
แนวคิดเชิงวิทยานี้ท่านกล่าวว่า ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชา คือความรู้ที่ถูกครอบงำด้วย
ความไม่รู้ หมายถึงปัญญาที่ถูกกิเลสกล่าคืออวิชชามาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่ง
ความแท้จริงของสิ่งนั้นๆ สภาวะที่จิตหลงผิดในสภาวะแห่งธรรมชาติเป็นเครื่องพรางตาทำให้ยึดมั่นใน
สิ่งที่ ๒ อย่างคือบัญญัติ (Concept) แห่งอัตตาและความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) สิ่งที่สามารถ
ทำลายอวิชชาได้ก็คือ ปัญญา (Wisdom) ที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์รวมทั้ง
สัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยขั้น ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ๆ แห่งชีวิตจึงไม่มี และการดำเนินชีวิตของ
มนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังคมและธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา จุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือ
นิพพาน หรือวิมุตติ (ความหลุดพ้น) แต่ตามที่ปรากฏในหนังสือส่วนมากพระธรรมโกศาจารย์
(พุทธทาส ภิกขุ) จะเรียกนิพพานว่า อิสราภาพ บ้าง ภาวะไร้ทุกข์บ้าง

อิสราภาพ (Freedom) นั้นหมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง
กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล
กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ สังคมและมนุษย์ด้วยกันเอง

จากการศึกษาพบว่าพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ให้ความสำคัญการศึกษา คือ
การฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด

เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็คือการพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันในส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นสามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่สำคัญที่เป็นพื้นฐานได้แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยาโดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือปรโตโฆสะเป็นส่วนสำคัญ ๒) จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการนี้เป็นส่วนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาต้องศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง แต่ถึงกระนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งสองนี้ต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในที่เกื้อหนุนสัมพันธ์กัน

และนอกจากนี้พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆ คือ

๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี
๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง
๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา
๔. มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต
๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ทำให้พบว่าหน้าที่ของครูได้ ๒ อย่างคือ ๑. หน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ศิลปวิทยา (ศิลปทายก) ๒. หน้าที่ในการชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (กัลยามิตร) คุณสมบัติของครูต้องเป็นกัลยามิตรเป็นคนที่รัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ซึ่งสมบัติเหล่านี้เป็นการสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แนวคิดเรื่องนักเรียนนั้น นักเรียนมีหน้าที่ คือ ๑. หน้าที่ในการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา

โรงเรียนนั้นมีบทบาทหน้าที่เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนำหลักธรรมที่เรียกว่า “รุ่งอรุณของการศึกษา” มาสร้างบรรยากาศและให้โรงเรียน สังคม และชุมชนนั้นอาศัยกันและกันที่จะพัฒนาการศึกษาให้ถึงจุดหมายที่แท้จริง โดยไม่ให้สังคมเข้ามามีอิทธิพลต่อโรงเรียน

แนวคิดเรื่องหลักสูตรพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษาได้นำเสนอหลักธรรมคือ

อริยสัจ ๔ มาจัดเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่ามนุษย์ประสบปัญหาทุกวันนั้นก็เนื่องมาจากไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่เข้าใจอย่างแท้จริงและเปลี่ยนแนวคิดในหมวดต่างๆ ให้ถูกต้อง

แนวคิดเรื่องกระบวนการศึกษาพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติ

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่าปรโตโฆสะและอาศัยองค์ประกอบภายในที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุด คืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

ค.เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อพัฒนาสังคม

ปรัชญาการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นในด้านความหมายการศึกษานั้นมีประเด็นที่เหมือนกันคือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุดให้พบกับอิสรภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีความสามารถที่จะรู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ การศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ชีวิตทั้งหมดให้เกิดความเป็นเอกภาพ

ในด้านจุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่า การศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันท่านสองนี้เหมือนกันในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่อันเป็นสิ่งที่ท่านทั้งสองมองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง

ปรัชญาการศึกษาของทั้งสองชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาปัจจุบันว่าเป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ

ในแนวคิดของท่านทั้งสองต้องการให้การศึกษานั้นพัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันที่สุดของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเองสามารถมี

ความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง ประกอบด้วยสติปัญญา จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง แม้ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ก็มีประเด็นที่คล้ายกันที่ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญาที่มีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้

จุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านทั้งสอง จะมีส่วนเหมือนกัน แต่เนื้อหาของแต่ละส่วนทั้งสองแนวคิดให้รายละเอียดไว้ไม่เหมือนกัน คือ การศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีวิธีการที่แตกต่างกัน โดยที่ภคชนมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูลส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้น มีวิธีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายใน เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ได้แก่ การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยกกาย มีการคิดทบทวนความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

และมีคำอีกคำหนึ่งที่ภคชนมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ใช้คืออิสรภาพ (Freedom) เหมือนกัน แต่อิสรภาพในทัศนะของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันในแง่ของความหมายที่ว่าภคชนมูรติมองว่าอิสรภาพคือ การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ส่วนพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าอิสรภาพ คือการดับปัญหาการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แต่ทั้งสองท่านเหมือนกันในแง่ที่ต้องการให้มนุษย์มีอิสรภาพด้วยกัน

ในด้านองค์ประกอบการศึกษาของภคชนมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) พบว่า แนวคิดเรื่องครูในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความสำคัญมาก บทบาทหน้าที่ของครูในทัศนะของท่านทั้งสองมีความคล้ายกันคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยกัน ประเด็นที่แตกต่างนั้นคุณสมบัติของครูในทัศนะของภคชนมูรติต้องการให้มองตามความเป็นจริงในสิ่งที่เป็นอยู่ที่ว่าครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกสังคมครอบงำอยู่ มีความบกพร่องเช่นเดียวกับนักเรียนซึ่งแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ

แนวคิดเรื่องนักเรียนมีความคล้ายคลึงกันที่มองว่านักเรียนนั้นต้องมีบทบาทหน้าที่ ๒ อย่างด้วยกันคือ ๑. หน้าที่ในการรับการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษาทำให้ตนเองเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันหน้าที่สำคัญยิ่ง

แนวคิดเรื่องโรงเรียนท่านทั้งสองเสนอบทบาทของโรงเรียนไว้คล้ายกันว่าบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนนั้นเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ให้การสร้างบรรยากาศภายในโรงเรียน ภคชนมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมที่เป็นอยู่เป็นหลักนำสังคมแต่ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันในอนาคตอันจะพัฒนาทางการศึกษา

แนวคิดเรื่องหลักสูตรของทั้งสองท่านมีความเห็นที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงถึงคุณมูรตินั้น ไม่ต้องการให้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งเป็นสำคัญแต่ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) มองว่าการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้จะเป็นทางออกให้มนุษย์

ในด้านกระบวนการจัดการศึกษานั้น กระบวนการของการศึกษาในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันได้ชัดคือ กระบวนการศึกษาในทัศนะของภุชมูรตินั้น ไม่ได้กำหนดแน่นอน แต่ในทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) นั้นได้กำหนดแน่นอน คือกระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา สิ่งที่ภุชมูรติเสนอนั้นคือสมาธิ กล่าวคือความใส่ใจต่อสรรพสิ่ง โดยไม่ได้เข้าไปปรุงแต่ง อันแตกต่างจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่เสนอการฝึกพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

ง. วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของภุชมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา

ภุชมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) กล่าวว่า ครูนั้นมีความสำคัญมาก และครูมีบทบาทเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะ เพื่อให้นักเรียนมีชีวิตอย่างครบสมบูรณ์ทั้งทางด้านวิชาความรู้ และครูทุกคนจะต้องมีความรู้ความสามารถในการอบรมสั่งสอนทางจริยธรรมพร้อมกับการสั่งสอนวิชาเฉพาะ เพื่อพัฒนามนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

หลักสูตรที่ตนของภุชมูรติ ไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งต้องประยุกต์ให้มีการเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงข้อจำกัดของความรู้ และเป็นอิสระจากการยึดติดอยู่กับวิชาการ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เสนอให้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับหลักสูตรการศึกษา ซึ่งจะทำให้หลักสูตรของการศึกษามีความครอบคลุมในการพัฒนามนุษย์ได้รอบด้านและปรับแนวคิดต่อหมวดวิชาต่างๆ ให้ถูกต้อง เพื่อให้มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ มีความสมดุลกัน

อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของภุชมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ที่มีต่อสังคมนั้นมองว่าการศึกษาได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจและสังคมที่พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม เป็นอยู่นั้นล้มเหลว ทำให้ทั้งสองท่านเสนอทางแก้ปัญหาโดยให้การศึกษาใหม่เปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ผู้วิจัยจึงนำเสนอแนะแนวทางในเชิงนโยบายที่อาจเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปฏิบัติได้ดังนี้

๑) รัฐบาลหรือผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องควรจัดให้มีการปฏิรูประบบการศึกษาใหม่ เพื่อให้ประชากรของประเทศมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

๒) ควรส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพของครูและบุคลากรในโรงเรียนอยู่เสมอ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้มีประสิทธิภาพและควรมีการประเมินผลการเรียนการสอนอยู่เสมอเช่นกัน

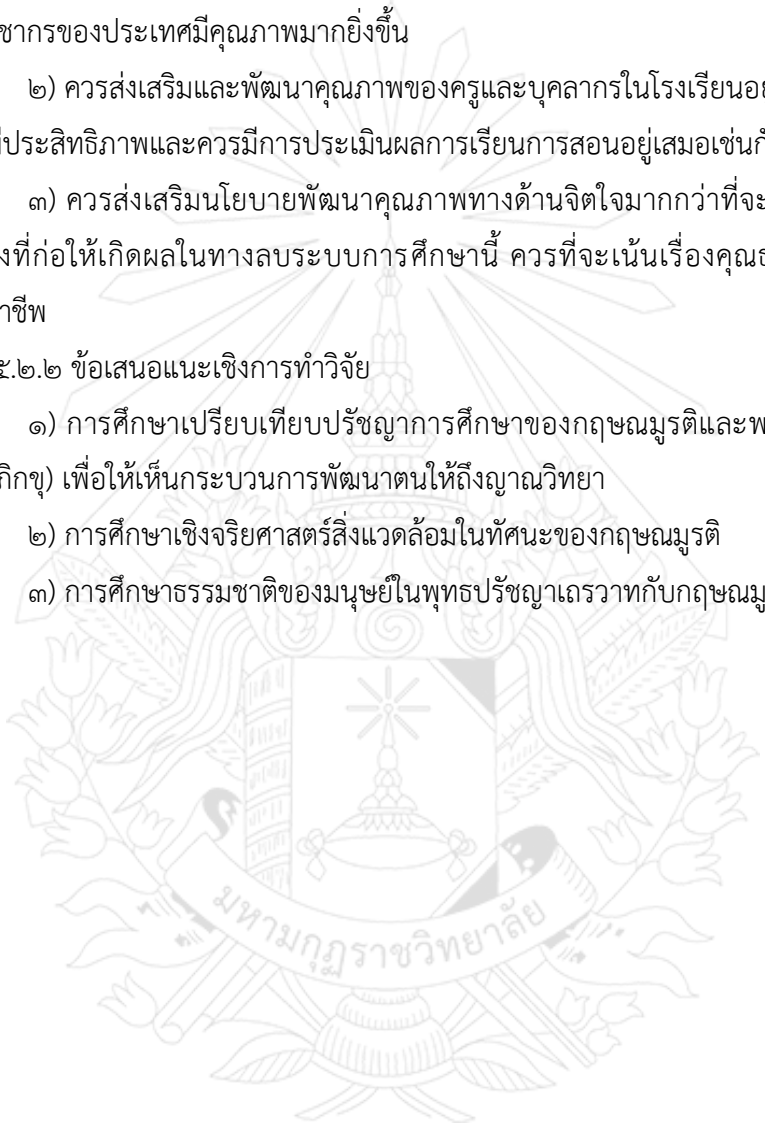
๓) ควรส่งเสริมนโยบายพัฒนาคุณภาพทางด้านจิตใจมากกว่าที่จะส่งเสริมและนำเข้าวัตถุนิยมสิ่งทีก่อให้เกิดผลในทางลบระบบการศึกษานี้ ควรที่จะเน้นเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมมากกว่าวิชาชีพ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงการทำวิจัย

๑) การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) เพื่อให้เห็นกระบวนการพัฒนาตนให้ถึงญาณวิद्या

๒) การศึกษาเชิงจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในทัศนะของกฤษณมูรติ

๓) การศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษณมูรติ

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เอกสารทุติยภูมิ

๒. หนังสือทั่วไป

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิสนธิปาฐ**, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

บุญมี แทนแก้ว. **ญาณวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ธนการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก. **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย**, กรุงเทพมหานคร : ปติพันธ์, ๒๕๓๖.

พระมหาประยูร ธรรมจิตโต. **มหาจุฬาราชวิชาการ : ปรัชญาบูรพทิศ**, กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ, ปยุตโต). **พุทธธรรม(ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๙.

_____. **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙.

พระราชวรมนูณี (ประยูร ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาไทยฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.

_____. **ทางสายกลางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๐๐.

_____. **ปรัชญาการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๒๕.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๓.

_____. **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๓.

_____. **เทคโนโลยีเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าทางจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๔.

_____. **ศาสนาและเยาวชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มาสเตอร์เพรส, ๒๕๓๒.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ). “การศึกษาคืออะไร”. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๔๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงเรียนวิถิปุทธ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

_____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

๓. วิทยานิพนธ์

ดิเรก วังชากร. “อภิปรัชญาของกฤษณมูรติ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระมหาสง่า สุภโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธทาสภิกขุเพื่อพัฒนาสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาพินันท์ ชยาภินนโท (ลาดบัวขาว). “การศึกษาของกฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระณรงค์ กิตติธโร. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วินัย มณีขาว. “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

๔. หนังสือแปล

กฤษณมูรติ. **บันทึกของกฤษณมูรติ**. แปลโดย พจนา จันทรสันติ, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

_____. **ลัจจะแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, ๒๕๓๙.

_____. **อิสราฟเกิดขึ้นเมื่อคุณไม่รู้**. แปลโดย สุวรรณฯ หลั่งน้ำสังข์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิเศษ, ๒๕๔๑.

_____. **ดับสิ้นหนึ่งพันวันวาน**. แปลโดย หิงห้อย, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวิเศษ, ๒๕๔๕.

- _____ . ปีกแห่งอิสรภาพ, แปลโดย พยับแดด. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอิสรภาพร่วมกับกองทุนวิถีมิตติธรรม, ๒๕๔๕.
- _____ . ขอบข่ายของความคิด, แปลโดย พยับแดด, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๔.
- _____ . ดับสิ้นหนึ่งพันวันวาน, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๕.
- _____ . การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต. แปลโดย นวลคำ จันมา, สงขลา : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๘.
- _____ . มิติใหม่ทางการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. แปลโดย พยับแดด, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๙.
- _____ . ความรู้คือพันธนาการ. สงขลา : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๕๐.
- _____ . แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้. แปลและเรียบเรียงโดย โสรีซ์ โพธิ์แก้ว, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐.
- _____ . ที่สุดแห่งการแสวง. แปลโดย ทีมงานมูลนิธิอันวีภษา, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๕.
- _____ . ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู. แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๕.
- _____ . กฤษณมูรติที่หุบเขาฤาษี. แปลโดย สุภาพร พงศ์พฤกษ์, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓.

ภาษาอังกฤษ

๑. PRIMARY SOURCES:

Krishnamurti. J, *Krishnamurti's journal*, United states of America : Happer & Row, Publisher, Inc, ๑๙๘๕.

- _____ . *The Awaking of Intelligence*. London : Victor Gollanez Ltd, ๑๙๘๐.
- _____ . *The Wholeness of Life*. London : Happer & iRow, Publisher, Inc, ๑๙๗๙.
- _____ . *The Network of Thought*. London : Happer & Row, Publisher, Inc, ๑๙๘๕.
- _____ . *The Second Penguin Krishnamurti Reader*. Edited by Mary Lutyens, Great Britain : Cox and Wyman Ltd, ๑๙๗๐.
- _____ . *Truth and Actuality*. Madras : Krishnamurti Foundation India, ๒๐๐๐.
- _____ . *Letters to the School*. ๒ Vols, The Netherlands; Mirananda/Wassenaar, ๑๙๘๕.

๒. SECONDARY SOURCES:

Holroyd. Stuart, **The Quest of Quest of Mind**. ๓ rd, Great Britain : The Aquarian Press, ๑๙๘๐.

Shringy. R,K, **Philosophy of J,Krishnamurty**. A Systematic Study, New delhi : Munshirma Manoharlal Publishers Tct,Ltd, ๑๙๙๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ - สกุล : พระวิฑูรย์ วรวัฒนโน (สุวรรณคำ)
- วัน เดือน ปีเกิด : ๑๓ ธันวาคม ๒๕๑๕
- สถานที่เกิด : ๑๑๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลฟ้าหยาด อำเภอมหาชนะชัย
จังหวัดยโสธร
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดศรีธรรมาราม (พระอารามหลวง) อำเภอเมือง
จังหวัดยโสธร
- ประวัติการศึกษา**
- พ.ศ. ๒๕๒๙ : ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนฟ้าหยาดราษฎร์นิยม
- พ.ศ. ๒๕๓๖ : ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมหาชนะชัยวิทยาคม
- พ.ศ. ๒๕๕๗ : ศน.บ. (พุทธศาสนานับถิต) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ประวัติการทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๔ : ครูสอนศีลธรรม โรงเรียนเทศบาล ๒ สามัคคีวิทยา
อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
- พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๗ : ครูสอนศีลธรรม โรงเรียนศรีธรรมวิทยา อำเภอเมือง
จังหวัดยโสธร
- พ.ศ. ๒๕๕๐- ปัจจุบัน : พระธรรมกถึก สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
จังหวัดยโสธร